

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА
УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2024 **4**

(749)

Ідентифікатор медіа R30-02924
<https://doi.org/10.15407/economyukr>

Головний редактор:

В.М. ГЕСЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоруку* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папава* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія КВ № 23636-13476 ПР від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskiy* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Manturov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustyimenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Media identifier R30-02924

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ
ЗАСНОВАНИЙ
У ВЕРЕСНІ 1958 р.
КИЇВ

2024 **4**
(749)

ЗМІСТ

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

ГЕЄЦЬ В.М. Ознаки соціальної якості життя воєнного часу в Україні й завдання її повоєнного піднесення 3

ЕКОНОМІКА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

БОРОДІНА О.М. До питання методології дослідження права людини на продовольство в сталій продовольчій системі 36

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КОРОЩЕНКО М.М. Модель «належного урядування» як шлях реформування публічної політики в Україні 57

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. ІНВЕСТИЦІЇ

IEFIMOVA G., PAVLOVA M. Effectiveness assessment of international investment in the Ukrainian territorial communities' activities 68

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

АРТЬОМОВА Т.І., СІДОВ В.О. Глобально-локальні перетворення власності й суспільного розподілу на тлі запровадження безумовного базового доходу 87

Редакційна політика та етика 111

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE FOR ECONOMICS
AND FORECASTING OF THE NAS OF UKRAINE

ECONOMY OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED MONTHLY
FOUNDED
IN SEPTEMBER 1958
KYIV

2024 4
(749)

CONTENTS

THE UKRAINIAN ECONOMY DURING THE MILITARY AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AND IN THE POST-WAR RECOVERY PERIOD

HEYETS Valeriy. Features of the social quality of life in Ukraine during wartime
and the task of its post-war improvement 3

ECONOMY OF THE AGRI-FOOD SPHERE AND THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

BORODINA Olena. On the question of the methodology for studying human right
to food in sustainable agri-food system 36

ECONOMIC MANAGEMENT AND ITS INSTITUTIONAL FRAMEWORK

KOROSHCHENKO Mykola. The model of “good governance” as a way of reforming
public policy in Ukraine 57

FINANCE. TAXES. INVESTMENTS

IEFIMOVA Ganna, PAVLOVA Mariia. Effectiveness assessment of international
investment in the Ukrainian territorial communities’ activities 68

SCIENTIFIC DEBUTS

ARTOMOVA Tetiana, SIDOV Vladyslav. Global-local transformations of property
and social distribution amid the introduction of universal basic income 87

Editorial policy and ethics 111

УКРАЇНСЬКА ЕКОНОМІКА ПІД ЧАС ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ РФ І В ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

UKRAINIAN ECONOMY DURING
THE MILITARY AGGRESSION OF THE
RUSSIAN FEDERATION AND IN
THE POST-WAR RECOVERY PERIOD

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.003>

УДК 316.4-021.4:355.01](477):338.246.8

JEL: I31, O20

В.М. ГЕЄЦЬ, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний редактор журналу «Економіка України», директор
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: gvm@ief.org.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2895-6114>

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ВОЄННОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ Й ЗАВДАННЯ ЇЇ ПОВОЄННОГО ПІДНЕСЕННЯ

На підставі авторського розвитку теоретичних положень щодо формування продуктивної функції соціальної взаємодії розкрито характер її впливу на ознаки соціальної якості життя, з урахуванням використання можливостей світового досвіду, окреслено зміст політики повоєнного відновлення економіки України.

Ключові слова: держава; суспільство; соціально-економічна безпека; моделі управління; промислова демократія; виробнича демократія; соціальна згуртованість; справедливість.

У архітектоніку соціальної якості життя закладено оцінки взаємопов'язаності процесів функціонування і результативності діяльності, з одного боку, соціальних інститутів, які забезпечують підтримку роботи ринків як регуляторів розподілу доходів, а з іншого — соціальних інститутів, які забезпечують процеси перерозподілу і, відповідно, вирівнювання рівня життя населення. Такі інститути мають конвенціональну основу, що відо-

Ц и т у в а н н я: Геєць, В. (2024). Ознаки соціальної якості життя воєнного часу в Україні й завдання її повоєнного піднесення. *Економіка України*. 67. 4(749). 03-35. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.003>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

бражає суспільного характеру договір (домовленості) між державою, населенням і бізнесом. Стосовно інститутів, що є регуляторами розподілу доходів, у яких закладено відносини між працею і капіталом, зазначимо, що сутність останніх істотно змінюється завдяки пріоритизації у економічному розвитку ролі процесів соціальної взаємодії, у основу якої покладено пріоритетність використання людського капіталу як соціального фактора економічного розвитку. Змістовність його впливу проявляється у взаємодії між працівниками, менеджментом і власниками бізнесів шляхом трансформації їх відносин, завдяки яким певні протиріччя між працею і капіталом знімаються в процесі демократизації господарської влади через ідею так званих «дружніх стосунків» між власниками і найманими працівниками. На необхідність формування таких стосунків звертав увагу Дж. Міль (Mill, 1848), який наголошував, що це дозволяє долати монопольний вплив капіталу на працю та її відчуженість від капіталу як такого. Для розв'язання суперечності між працею і капіталом сформувалися дві принципові лінії: шляхом революційних змін суспільного ладу або через «дружні стосунки».

Класики політичної економії, убачаючи наявність фундаментального протиріччя між працею і капіталом у капіталістичній системі господарювання, де капітал має монопольний характер, вважали, що основним способом його розв'язання може бути примирення саме на ґрунті «дружніх стосунків». Останнє відкриває можливість застосування у взаємовідносинах між працею і капіталом «золотого правила моралі», яка, за А. Смітом, є невід'ємною складовою поглядів людини.

«Дружні стосунки» можуть мати характер співробітництва між головними соціальними групами на засадах, зокрема, «золотого правила моралі», у наслідуванні якого може формуватися, наприклад, «...стратегічний вибір у державних фінансах, який стосується (у тому числі. — В.Г.) розподілу доходу, добробуту і можливостей різних груп... Вибір може бути збагачений широкою палітрою моральних перспектив, які, урешті-решт, можуть допомогти впливовим політикам проектувати заходи і які мають більший шанс досягти згоди ... і бути прийнятними, і бути представленими в більш привабливий спосіб громадянам з різними моральними перспективами» (Mauro, 2022, р. 46—49). У результаті встановлюються розумна вартість, фіскальне навантаження, громадські витрати тощо, у основі яких лежить використання принципу «соціальної корисності», засновані на висновках Дж. Коммонса (Commons, 1950), який розглядав колективні дії як єдиний спосіб примирення антагоністичних інтересів. Ринкова ціна, чи фіскальне навантаження, чи громадські витрати та ін. — закономірний результат співвідношення економічних сил, а також неминучий результат економічних умов (Туган-Барановский, 1903), які складаються з огляду на економічні відносини, що формуються взаємодією основних соціальних акторів (населення, бізнесу, держави), які діють відповідно до їх цілеспрямованої поведінки.

«Дружні стосунки» як ідея започатковувалися для пошуку шляхів подолання відчуження найманої праці від капіталу через так звану «промислову демократію». Цей термін уперше був вжитий П'єром-Жозефом Прудоном (Proudhon, 1841) ще в 1840-х роках у монографії «Що таке власність?».

Монографічна література на вказану тему надзвичайно широко представлена в усьому світі, але ми не ставимо завдання проаналізувати її за понад 150-річну історію розвитку науки. Разом з тим вважаємо за доцільне звернути увагу на фундаментальну працю Адольфа Берлі й Гардінера Мінса (Berle, Means, 1932), які, охарактеризувавши процеси демократизації капіталу і власності, ще у ХХ ст. відкрили шлях до подальшого розвитку ідей так званого колективного (народного) капіталізму, розширивши можливості його «соціалізації». Остання відбувається через забезпечення участі працівників у корпоративній власності як один із способів утвердження їхньої відданості інтересам корпорації, у тому числі й шляхом вмонтування в її діяльність національних традицій. Як приклад можна розглядати японську модель капіталізму.

Ідеї «дружніх стосунків», у основі яких лежить можливість залучення працівників до участі в управлінні підприємствами на демократичних засадах, нині дістали узагальнену назву «виробнича демократія», у зміст якої закладено механізми як прямої, так і опосередкованої участі окремих працівників, усього трудового колективу в управлінні підприємством, що реалізується через демократизацію власності, демократизацію управління і договірну демократизацію шляхом або співучасті, або співурядування, або самоврядування. Таким чином, проблема найманої праці, яка несе в собі конфлікт між працею і капіталом через їх відчуженість у часі й просторі, дістала розв'язок у формі не тільки вирішення існуючих суперечностей шляхом реалізації права на працю на робочому місці і, відповідно, на заробітну плату (ціну праці), а й забезпечення участі найманих працівників у діяльності підприємств через організацію на демократичних засадах їх присутності в ухваленні рішень. Прикладом такої участі є колективні договори, які широко використовують у США, Великій Британії та ряді інших країн. Існує також практика включення працівників до складу рад директорів. Такий напрям «виробничої демократії» характерний для країн Західної Європи.

«Демократизація управління» в компаніях на рівні особистості може реалізовуватись і через участь найманих працівників у прибутках, і як форма наймання на роботу. Практика ж володіння співробітниками акціями — це вже «демократизація власності».

«Виробнича демократія» може реалізовуватись і реально присутня навіть на рівні робочого місця окремої бригади, цеху, тобто бути безпосередньо наближеною до кожного працівника чи їх більшості. У такому напрямі взаємодії працівники мають право і реальні можливості брати участь в ухваленні рішень на рівні підприємств, хоча не завжди їх вдається реалізувати певною мірою через інституційну слабкість організацій.

Окреслені ідеї, хоча й зародилися ще в середині XIX ст., своє масове втілення дістали, по суті, тільки в середині XX ст. завдяки так званій «філадельфійській демократії» Міжнародної організації праці (МОП). У ній було зафіксовано положення щодо розвитку співпраці між керівництвом підприємства і найманими працівниками. Така діяльність за період з другої половини XX ст. і донині, тобто практично до першої чверті XXI ст., зумовила розвиток «виробничої демократії» у напрямі розширення участі в управлінні підприємством на засадах демократії до рівня, коли до управління приватними підприємствами залучаються або мають можливість доєднатися, поряд з працівниками, органи державної і місцевої влади, а також громадські організації, що соціалізує «виробничу демократію». До того ж, на певних етапах розвитку, особливо в умовах криз, долучаються міжнародні фінансові організації. Таким чином, сьогодні можна стверджувати, що саме через демократизацію господарської влади та її розподіл долається монополія капіталу.

У довгостроковому відношенні демократизація господарської влади певною мірою забезпечила перерозподіл багатства у світі в бік досягнення більшої рівності. Разом з тим, наприклад, у Європі питома вага найбідніших (50 %) у загальному багатстві складає всього 4 %, хоча за останнє сторіччя так званий «середній клас» (40 % населення) володіє вагомою його часткою, тоді як століття тому він мав усього 10 %. При цьому багатії (а це всього 10 % населення) утримують від 60 до 80 % активів у всіх регіонах світу, а решта 50 % населення володіє 5 % і менше¹. Крім того, у повному звіті Оxfam про нерівність і глобальну корпоративну міць зазначено, що п'ять найбагатших людей світу за період з 2020 р. більше ніж подвоїли свої статки, тоді як майже 5 млрд осіб стали біднішими. Отже, якщо нинішні тенденції збережуться, то бідність не буде викорінена ще 230 років². На фоні такої рівності / нерівності в доходах і багатстві населення зміни, все ж таки, до певної міри відбулися саме в останні 100 років, адже в ті часи країни Західної Європи були близькі до нинішньої нерівності, яка властива сьогоднішнім країнам Латинської Америки, Африки тощо. Усе, що відбулося в процесах перерозподілу доходів і власності в країнах Західної Європи, — це результат саме тих змін, які були започатковані в рамках використання ідеологем партнерства праці й капіталу через практичне використання концепції «виробничої демократії». У цьому контексті варто зазначити, що сьогодні існує думка, що «виробничу демократію», незважаючи на

¹ 10 % найбагатших мають 70 % активів світу. Як нерівність доходів впливає на розвиток держав. Лекція економіста та письменника Тома Пікетті. *Forbes Ukraine*. 2022. 17 груд. URL: <https://forbes.ua/money/10-naybagatshikh-mayut-70-aktiviv-svitu-yak-nerivnist-dokhodiv-vplivae-na-rozvitok-derzhav-lektsiya-ekonomista-ta-pismennika-toma-piketti-17122022-10563> (дата звернення: 12.01.2024).

² Оxfam: п'ять найбагатших людей світу подвоїли статки за останні три роки, а майже 5 мільярдів стали біднішими. *Радіо Свобода*. 2024. 15 січ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oxfam-bidnist/32775012.html> (дата звернення: 15.01.2024).

проведені за останні 100 років зміни в розподілі доходів і багатств, при збереженні, разом з тим, масової бідності й навіть бідності серед зайнятого населення, тобто трудової бідності, водночас залишається одним з інструментів використання людського капіталу для підвищення продуктивності праці й зростання прибутків. Це і дозволяє зберігати домінуючу роль багатих у контролі за багатством і доходами. Поряд з тим, ідеологема подальшого розвитку «виробничої демократії» на засадах політики соціальної якості являє собою демократичний спосіб розв'язання наявних суперечностей між працею і капіталом, який не вимагає революційного характеру змін суспільного ладу як такого.

Ідеологія партнерства праці й капіталу як одна з основних у розв'язанні суперечностей між ними розвивається вже понад 150 років і відображає одну із сторін складного процесу, а саме можливий функціональний збіг інтересів найманих працівників і власників капіталу. Одночасно в цьому співвідношенні можуть мати місце й інші інструменти і механізми, у тому числі відмінності й протилежності інтересів. Усі вони тією чи іншою мірою в межах капіталу продовжують існувати, а наявна циклічність економічного розвитку, актуалізуючи то одну, то іншу сторону, як партнерство в довгостроковій перспективі зберігає демократичність засад у подоланні монополії капіталу як такого.

Контекст партнерства праці й капіталу в сукупності окреслених ознак актуалізує проблему соціальної якості життя не тільки як певного стандарту для її вимірювання, а і як інституційні характеристики соціального суб'єкта, що соціалізується за інших умов життєдіяльності. Для такого суб'єкта, поряд з доходами, які є результатом у першу чергу оплати праці, і наявністю робочого місця, існують такі ознаки якості життя, як доступ до суспільних благ, можливість займатися благодійністю, мати вільний час для дозвілля і багато інших, які мають ознаки конвенціонального характеру і завдяки яким досягається задоволення життям у психоемоційному відношенні, де присутня осмислена життєдіяльність.

Концепція соціальної якості — продукт успішного розвитку суспільства після Другої світової війни, коли в передових країнах формувався середній клас. У тих умовах «соціальна якість» ставала практично істинною абстракцією. Нині ж вона цю властивість втрачає, але це не означає, що категорія «соціальна якість» не має методологічного потенціалу. Навпаки, але для цього вона повинна бути осмислена не тільки в соціальному, а й у логіко-історичному контексті соціалізації (Heyets, 2023).

Соціовимірний контекст розвитку «дружніх стосунків» шляхом використання існуючих інструментів «виробничої демократії» на даний час у кожній з європейських країн реалізується через відповідне національне законодавство, завдяки якому і відбувається співпраця найманих працівників, бізнесу, держави, у тому числі й за рахунок участі перших в управлінні підприємством. В одних країнах існує можливість проведення відповідних консультацій, у інших — участь в ухваленні й реалізації рішень щодо функ-

ціонування і розвитку підприємства. При цьому кожна країна розвиває «дружні стосунки» відповідно до своїх культурних і соціальних традицій та політичних практик. Певним дороговказом у цьому (і це важливо для України, яка рухається до ЄС згідно з ухваленими в грудні 2023 р. рішеннями)³, є передусім Соціальна хартія, заснована на соціальних правах трудящих, яку було прийнято в 1989 р. Таким чином, конвенціональна основа «дружніх стосунків» розширюється у «виробничу демократію» на підставі міжнародно визнаних багатосторонніх домовленостей з тим, щоб у підсумку розширити демократичну платформу взаємодії праці й капіталу, що дозволить ефективніше долати їх відчуження через налагодження їх взаємодії за допомогою, як наголошує Дж. Коммонс, колективних дій. Останній він розглядав навіть як єдиний спосіб примирення антагоністичних інтересів за допомогою угод, які є результатами спільної діяльності, чим і мотивується досягнення єдності думок і дій (Commons, 1950).

Отже, **мета статті** — довести доцільність використання принципу соціальної взаємодії як складової соціальної якості життя, з огляду на її продуктивну значущість, для повоєнного піднесення української економіки.

Для практичного використання закладених у Соціальній хартії можливостей існує відповідна Програма дій з її реалізації, за якою має формуватися національна система розвитку демократії в окремо взятій країні згідно з відповідною Директивою Ради Європи 1994 р.⁴ На сукупності ухвалених ЄС і МОП документів розвиваються національні законодавства щодо забезпечення участі найманих працівників в управлінні. Вони надають можливості участі найманих працівників в управлінні на рівні підприємств у частині як розвитку мотивації до праці в цілому, так і використання її для можливого збільшення прибутку.

Разом з тим існує і ширше трактування можливостей і напрямів «виробничої демократії». Зокрема, може йтися і про загальнонаціональний її характер у разі проведення тарифних перемовин, які є відповідною формою соціального діалогу, або перемовин під час економічної чи навіть соціально-політичної кризи, яка може охопити країну, окремих регіон, місто. Таким чином, «виробничу демократію», маючи також характер соціального діалогу на загальнонаціональному рівні, виходить далеко за межі, у яких працівники беруть участь чи то в прибутку як формі наймання на роботу,

³ Про Звернення Верховної Ради України до держав — членів Європейського Союзу та інституцій Європейського Союзу щодо підтримки відкриття переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Постанова Верховної Ради України № 3512-IX від 09.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3512-20#Text>

⁴ Council Directive 94/45/EC of 22 September 1994 on the establishment of a European Works Council or a procedure in Community-scale undertakings and Community-scale groups of undertakings for the purposes of informing and consulting employees. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1994/45/oj> (дата звернення: 20.12.2023).

чи то в капіталі підприємства як формі його демократизації, чи то в суб'єктивному бажанні продемонструвати свої можливості в більш продуктивній діяльності. Це є надважливим для власної суверенності суб'єкта, який проявляє свої такі добре відомі здібності, як змагальність у відношенні до колег, культуру спілкування в колективі, здатність постійно вчитись і опанувати нові професії і навички, професійність у виконанні своїх обов'язків тощо. Усі ці здібності в цілому й кожна окремо є своєрідними ознаками якості життя особистості, завдяки яким найманий працівник виходить за межі «продажу ... своєї шкури» (Маркс, Енгельс, 1960. Т. 23, с. 187) виключно за заробітну плату.

Пошук можливостей у результаті тристоронніх перемовин, зниження рівня напруженості в соціальних відносинах між роботодавцем і найманими працівниками здійснюються передусім або профспілками, або іншими виборними органами. Ідеться про співробітництво соціальних партнерів, і, залежно від урахування інтересів кожного з них, досягається рівень задоволеності соціальною якістю їх життєдіяльності у виробничій сфері. При цьому можна говорити не про одне підприємство, а, як зазначено в Директиві Ради Європи 1994 р., про спільноту, тобто формальне або неформальне об'єднання таких підприємств. У європейській практиці це соціальні товариства з «промисловою демократією». Проте, коли економіка окремої країни перебуває в кризовій ситуації, «промислову демократію» доповнюють або навіть підмінюють рішення, ухвалені під тиском (наприклад, угоди з МВФ та іншими міжнародними організаціями, зокрема, тими, що функціонують у ЄС). Такі рішення можуть призупиняти дію тарифних угод, що справляє вплив на соціальний характер якості життя працівників. У такого роду конфліктах зміст «промислової демократії» може розширюватися за рахунок участі держави, діяльність якої за певних умов (у разі, якщо пропонуються рішення, спрямовані, наприклад, на збереження робочих місць, а отже, і матеріального добробуту як основної складової якості життя) підтримують профспілки і товариства.

Соціальна взаємодія і соціальна співпраця між державою, роботодавцями і найманими працівниками не тільки дозволяють зберігати і мотивувати до продуктивнішої праці, а й приносять на рівні суспільства окремої країни результати із стимулювання розвитку економіки в цілому. В останньому принципово зацікавлені всі соціальні партнери (населення, бізнес і держава). Тим самим соціальний фактор у розвитку «промислової демократії» з часом все більше зближається з виробничою функцією продуктивної праці та соціальною функцією як функцією діяльності, спрямованої на піднесення матеріального добробуту і розвиток у цілому економіки і окремого підприємства. **Отже, маємо справу з продуктивною силою соціальної взаємодії** як складової продуктивної сили суспільства, що реалізується в процесі взаємодії. Результати розвитку і окремих бізнесів, і економіки в цілому досягаються завдяки соціальному співробітництву як складовій якості життя, оскільки «...соціальні сфери мають більше, ніж

правила, які є невиправдано вузькою основою для опису нормативного середовища, цінностей і стандартів, диспозиції і орієнтації, яким бракує специфіки ухвалених правил, що є частиною цього середовища» (Galligan, 2006, р. 106), де і відбувається життєдіяльність.

У історичному плані так звані «дружні стосунки» Міля, які розвиваються вже тривалий час, у подальшому теж розвиватимуться відповідно до сучасних тенденцій щодо взаємодії усіх окреслених суб'єктів у напрямі їх спільної соціальної взаємодії для досягнення їх спільної як зацікавленості, так і відповідальності за результати, поточну діяльність і перспективи. При цьому важливо виходити з того, що сьогодні «виробнича демократія» — це вже не тільки і не стільки локальний інститут підвищення конкурентоспроможності системи господарювання в окремих бізнесах чи їх об'єднаннях. Нині її слід розглядати як «...направлену актуалізацію потенціалу (і, перш за все, інтелектуально-творчого) народовладдя, що є критично важливим за наявних трансформацій. Досягнення відповідності між соціально-культурними можливостями і ризиками «родинного суспільства» потребує коригування в таких ланцюгах, як «суспільство — держава — бізнес» і «людина — культура — цивілізаційний світ»» (Шедяков, 2018, с. 7). У такій постановці «виробнича демократія» поряд з мікроекономічним виміром має і макроекономічний, оскільки розвивається, охоплюючи дедалі ширшу сферу управлінських відносин, які в цілому впливають на соціально-економічний розвиток шляхом, з одного боку, використання інтелектуальних можливостей окремого працівника або всього колективу, а з іншого — забезпечення розвитку їхніх інтелектуальних можливостей як складової соціальної якості їхнього життя. Як результат, масовість у характері «виробничої демократії» стає однією з успішних форм соціального розвитку бізнесу і всього суспільства. На індивідуальному рівні формується творчий потенціал особистості, який в нинішніх умовах може реалізуватися завдяки сучасним інформаційним технологіям та їх доступності, а на суспільному — більш високого рівня виробнича функція продуктивності спільної взаємодії завдяки її соціальній природі. Остання проявляється в об'єднувальній здатності до діяльності, проводжуваної завдяки як інституційній обумовленості, так і спільному розумінню поза нею, тобто завдяки неформальним взаємозв'язкам і поведінці в колективі, яка перш за все є соціальною, оскільки «значна частина людської поведінки відбувається в соціальних сферах і здійснюється відповідно до їх умовностей і розуміння» (Galligan, 2006, р. 111), які не вноормовуються за природою свого існування.

Соціальна взаємодія відбувається на фоні трансформації ролі притаманних державі традиційних соціальних інститутів, у якій вона уособлюється. У першу чергу це законодавча й виконавча влади разом з політичними інститутами, які є необхідними, але далеко недостатніми для забезпечення розвитку економіки. Достатніми ж є інститути, що забезпечують домінування знаннєвих ресурсів, носіями яких насамперед є

особистість, у формуванні якої ключову роль відіграють попередньо сформовані на основі соціалізації відносини, а саме соціальна взаємодія населення в силу його природної здатності до співпраці. Ставлення працівника, яке характеризується його поведінкою учасника «промислової демократії», відображається через зміну результатів діяльності, яку він реалізує як соціальний суб'єкт, тобто ставлення вимірюється ступенем участі, що відображає поведінку працівника як соціального суб'єкта, у тому числі з огляду на умовності й розуміння.

Таким чином, якщо в продуктивній силі праці як функції відображено безпосередньо результати останньої, здійсненої або найманим працівником, або самозайнятим, то в продуктивній силі суспільної взаємодії відображено його (працівника) поведінку, яка є результатом його ставлення, зумовленого розумінням ним самопов'язаності дій у процесі реалізації підходу, зокрема, і з «промисловою демократією». За умов її реалізації на підприємстві соціальний суб'єкт виявляє свою поведінку через внутрішнє ставлення до участі або неучасті в прибутках, у тому числі у формі наймання на роботу, участі / неучасті в громадській діяльності щодо контролю за результатами роботи відповідно до внутрішнього сприйняття, яке є результатом соціальної мотивації щодо співпраці з іншими — менеджментом, власником, де відображено поведінку працівника як соціального суб'єкта. Тут проявляється пошук не лише шляхів розв'язання проблеми економічного результату (вигоди) і соціальної справедливості, а й єдності інтересів усіх учасників виробничої діяльності через так зване соціальне партнерство завдяки мотивації до соціальної взаємодії у процесах як виробництва, так і управління, результативного розвитку або боротьби з кризою. Це і характеризує вмотивовану діяльність усіх учасників.

В основі такого характеру взаємодії населення лежать соціальна згуртованість та інклюзивність, а також міжособистісні, міжгрупові контакти, завдяки яким населення реалізує свої можливості впливати на економічний і соціальний розвиток бізнесу, держави і суспільства в цілому, що, у свою чергу, характеризує соціальну якість життя. Зокрема, така діяльність притаманна соціальній державі як інституту, на якому було побудовано домінуючу, але не єдину у світі концепцію розвитку другої половини ХХ ст., яка хоча і зберігає свої основні ознаки і в першій чверті ХХІ ст., проте одночасно суттєво трансформується.

На даний час у постановці цього питання присутня проблематика, що формується, з одного боку, «**державою добробуту**», а з іншого — «**державою соціального інвестування**», яке нині розвивається. Інвестиції такого характеру примножують результат завдяки тому, що соціальне співробітництво, у тому числі й у плані розвитку «виробничої демократії», стає продуктивною силою всього суспільства.

Зв'язок «держава добробуту — соціальна держава» діє за принципом досягнення соціальної справедливості шляхом перерозподілу ресурсів для згладжування відмінностей у рівнях життя і першочергової допомоги

нужденним у освіті, медичних послугах, підтримці старшого за віком населення, непрацевдатних, безробітних та ін. «Держава соціального інвестування» ж діє ще й за принципом перерозподілу видатків на користь інвестицій у людський капітал шляхом розширення його доступності до ринку праці й спеціалізованої освіти, а також підтримання трудової активності й розширення соціальної участі і працівників, і громадських організацій, які забезпечують можливість представлення населення в широких сферах життєдіяльності й функціонування бізнесу, держави і суспільства.

«Виробнича демократія», маючи у своїй основі соціальний характер, безпосередньо впливає на результат діяльності окремо взятого виробництва. Її розвиток на сучасному етапі дедалі більшою мірою стає магістральним напрямом демократизації управлінських відносин у бік розширеного використання соціальних можливостей і соціальних критеріїв оцінювання діяльності, які можуть виходити далеко за межі конвенційності й набувати характеру, як вважає Дж. Галліган, суб'єктивного розуміння, де умовності й цінності, практики й процедури щодо характеру і мети діяльності є усталеними й потужними, ураховувати моральний вибір і так звані моральні перспективи щодо справедливого розвитку. В підсумку, всі вони існують як у межах інноваційно обумовлених практик, так і, що важливо, поза ними, впливаючи на них і змінюючи для підвищення їх результативності.

Отже, соціальні фактори стають у ряд з продуктивною силою праці й у сукупності визначають продуктивну силу соціальної взаємодії та співробітництва працівників, менеджменту, власників, органів влади і місцевого самоврядування, у тому числі, які могли і часто виходять за обумовлені межі. Такого характеру продуктивна сила, маючи соціальну основу, функціонує і розвивається поряд з матеріально-технічною базою і, до того ж, несе в собі можливості розвитку останньої завдяки її здатності до інноваційної діяльності за рахунок творчих здібностей і моральних цінностей людини, яка не задовольняється внормованими, тобто конвенційного характеру, відносинами, а проявляє свою внутрішню вмотивованість до діяльності через суб'єктивне сприйняття завдань функціонування і розвитку тієї сфери діяльності, у якій вона представлена.

У багатьох країнах ЄС соціальні видатки (% від ВВП) скорочуються, тим самим складається враження, що «соціальна держава» поступово втрачає свою дієздатність, а як її доповнення формується «державна соціального інвестування», у основі якої лежить та сама, притаманна «соціальній державі» концепція перерозподілу доходів, але у вигляді соціальних інвестицій, які стають виробничим фактором. Експертне наукове середовище в багатьох відношеннях підтримує таку ідеологему, хоча в практичній площині використовується *політика можливого*, у основі якої — тенденція до скорочення соціальних витрат, що переорієнтовує суспільство на так зване **«суспільство участі»**. Там люди самі проявляють ініціативу і самі несуть відповідальність за майбутнє як своє, так і тих сфер діяльності, де вони зайняті й співпрацюють, оскільки, на думку короля Нідерландів, *сучасний ринок праці й*

відповідні суспільні служби більше не відповідають вимогам часу, і, як результат, має місце поглиблення нерівності замість її зменшення.

Про це свідчить, зокрема, остання доповідь ООН⁵, присвячена проблемам благополуччя людей. У дослідженні Індексу людського розвитку 191 країни виокремлено загальний тренд, згідно з яким світова тенденція замість зростання якості життя набула зворотного напрямку, тобто відзначається рух на зниження з невтішними прогнозами на майбутнє, оскільки основні чинники, через які відбулися вказані зміни (пандемія, клімат, борги, війна в Україні), у 2023 р. доповнилися розгортанням військових конфліктів, зокрема, на Сході та в інших регіонах, що мають характер довгострокових.

Падіння у світі якості життя, яка зростала попередні майже 30 років, на фоні збереження тенденції щодо збільшення світового ВВП свідчить, що в ідеологемі розвитку світової економіки з'являється все більше ознак того, що у використанні продуктивної сили праці (як фактора зростання економік) домінує економічна, а не соціально-економічна складова. Саме тому, на наш погляд, замість «держави добробуту», яка поступово вичерпує свої можливості, формується «держава соціального інвестування», де превалюватиме ідеологема «суспільства участі» з надією на прискорення економічного зростання і підвищення якості життя. Цього можна досягти завдяки тому, що реалізовуватимуться, з одного боку, соціальна активність працівника згідно з унормованими (договірними) стосунками між ним і роботодавцем, а з іншого — його ініціатива, характерна для суб'єктивного розуміння реальності. Як результат, соціальна складова посилить свій вплив на розвиток, і на фоні такого зростання розв'язання проблеми соціальної якості життя має активізуватись і набути зворотного тренду.

Світовий досвід оцінювання якості життя і методології її вимірів через відповідну систему показників різняться. Доступними для аналізу є п'ять системно сформованих показників якості життя: за моделлю Євростату (European Social Services Conference — ESSC), за методологією журналів International Living і The Economist Intelligence UNIT, за Better Life Index, за методологією дослідників Маесена і Волкера з міжнародної асоціації соціальної якості (International Association on Social Quality). Ми використовуємо систему оціночних характеристик за методологією Євростату, тобто з урахуванням необхідності проведення порівняння відповідних показників України і ЄС з огляду на наші перспективи входження до Європейського Союзу.

Проблему «соціальної якості» важливо актуалізувати через призму децентралізації діяльності соціальних інститутів, оскільки оцінки громадянами ситуації у країні і дій влади, згідно із соціологічним опитуванням, про-

⁵ Human development report 2021-22. Uncertain times, unsettled lives: shaping our future in a transforming world. UNDP. 2022. Sep 08. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22> (дата звернення: 25.03.2024).

веденим соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 січня 2024 р. в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся», засвідчили, що більшість (51 %) опитаних вважають, що влада погано справляється із забезпеченням соціальної справедливості⁶. Незважаючи на те, що такі оцінки отримано в умовах війни, коли влади перевантажена проблемами, пов'язаними з організацією оборони і захистом територіальної цілісності, доцільно звернутися, наприклад, до досвіду Великої Британії, де свого часу уряд реформував роль держави в напрямі децентралізації і підвищення ролі місцевих співтовариств, підтримки благодійності й волонтерства. Саме вони в умовах війни можуть взяти на себе частину функцій щодо покращення діяльності соціальних інститутів, навіть на територіях, де не ведуться бойові дії. Так, уряд Д. Кемерона на основі концепції «великого суспільства» децентралізував державну владу, чим підвищив роль місцевих співтовариств, захопив благодійність і волонтерство. Саме це є надзвичайно важливим для України як під час війни, так і в повоєнний період, коли потрібно буде забезпечувати соціальну справедливість у значно більших масштабах, ніж нині, коли населення свідомо обмежує свої потреби.

Модель Великої Британії передбачала поєднання діяльності:

- централізованої держави;
- органів місцевої влади;
- громадянського суспільства.

Для такої моделі у Великій Британії були й історичні передумови, й сучасні реалії. Так, станом на кінець 2023 р. у країні налічувалося 275 тис. благодійних і 900 тис. неурядових організацій, тобто більше мільйона на майже 70 млн населення. У Великій Британії саме неурядові організації заповнюють прогалини в соціальній діяльності, тобто цей «громадський сектор» допомагає державі в роботі з населенням і працює в комітетах і комісіях, що займаються соціальною політикою.

З певною часткою ймовірності можна передбачити, що існуюча в умовах війни в Україні єдність суспільства, об'єднаного боротьбою з агресором, у повоєнних умовах може поступово зменшуватися, знімаючи і обмеженість у потребах, що здатне призвести до виникнення нових загроз для неї. Так, у довоєнні часи оцінки населення щодо його віри в здатність України подолати існуючі проблеми й труднощі були значно песимістичнішими, ніж у лютому — березні 2023 р. або навіть у січні 2024 р.⁷ Крім того, дослідження соціального капіталу в Україні під час війни показали, що ідея єдності суспільства поки що не є домінуючою; також не спостерігається

⁶ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. 07 лют. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r> (дата звернення: 25.03.2024).

⁷ Там само.

консолідації у оцінках єдності реформ і європейського майбутнього, попри те, що вступ до ЄС підтримують понад 80 % українців⁸. У повоєнний час не останню роль у збереженні згуртованості суспільства відіграватиме те особисте становище, у якому перебуватиме більшість, оскільки, за результатами вересневого опитування 2023 р., до 60 % населення вказали на його погіршення за останні півроку і лише 5 % відчувли покращення⁹. У повоєнний час на перші ролі в забезпеченні стабільності й розвитку соціальної якості життя населення вийдуть зміни, яких можна буде досягти завдяки залученню так званого «громадського сектору». Саме тому досвід, зокрема, Великої Британії буде важливим для нашої країни.

В Україні ще в довоєнні роки були розроблені й ухвалені дві Національні стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016—2020 роки і на 2021—2026 роки. У 2021 р. в Україні було зареєстровано близько 175 тис. громадських організацій на майже 44 млн населення. Співвідношення між чисельністю населення і кількістю громадських організацій в Україні порівняно з Великою Британією різнилося в чотири рази, тому і можливості, зрозуміло, є меншими. Шляхи подолання цього відставання щодо пропорційності й масовості громадських організацій в Україні на фоні Великої Британії, де розвивається концепція «великого суспільства», закладено в затвердженому Указі Президента України «Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021—2026 рр.»¹⁰ І це важливо, оскільки існуюче відставання підтверджується ще й оцінками їх діяльності. Так, за міжнародним Кодексом сприяння розвитку громадянських суспільств, на фоні незначного покращення ситуації у 2014—2019 рр. в Україні були відсутні суттєві зміни щодо залучення органами державної влади і місцевого самоврядування таких інститутів до надання суспільно корисних послуг.

В умовах України діяльність благодійних і неурядових організацій, які б допомогли державі в роботі з населенням, у тому числі й шляхом участі в роботі комітетів і комісій, що займаються соціальною політикою, є вкрай важливою, оскільки спостерігається децентралізація соціального забезпечення населення, зокрема, і через скорочення видатків сектору загальнодержавного управління (СЗДУ) (табл. 1).

З даних табл. 1 випливає, що майже за 10 років довоєнного часу соціальні видатки СЗДУ (% до ВВП) знизилися на 5,3 в. п., але ще більше (на

⁸ Двадцять четверте загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Настрої та економічне становище населення (5—7 вересня 2023 р.). *Соціологічна група РЕЙТИНГ*. 2023. 28 вер. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyat_chetverte_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_na_v_umovah_v_yni_nastro_ta_ekonom_chne_stanovi.html (дата звернення: 18.03.2024).

⁹ Невидимий клей: дослідження соціального капіталу в Україні. 27—30 липня 2023 р. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/report_ua_fin.pdf

¹⁰ Про національну стратегію сприяння розвитку громадянських суспільств в Україні на 2021—2026 роки. Указ Президента України № 487/2021 від 27.09.2021 р. (поточна редакція). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

Таблиця 1. Динаміка змін соціальних видатків СЗДУ і місцевих бюджетів у 2013—2021 рр., % ВВП

Показники	2013	2019	2021	2021/2013, в. п.
<i>Сектор загального державного управління</i>				
Видатки СЗДУ	45,9	41,6	40,6	-5,3
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд і фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування	22,2	15,1	13,4	-8,8
Сальдо бюджету СЗДУ	-4,1	-2,1	-3,6	-0,5
<i>Місцеві бюджети</i>				
Податкові доходи місцевих бюджетів	6,0	6,8	6,4	0,4
Трансферти з державного бюджету	7,6	6,5	3,7	-3,9
Видатки місцевих бюджетів	14,4	14,2	10,4	-4
Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення	3,7	2,6	0,5	-3,2
Частка видатків місцевих бюджетів, профінансованих за рахунок податкових доходів, %	41,7	47,9	61,5	19,9
Частка видатків місцевих бюджетів, профінансованих за рахунок трансфертів, %	52,8	45,8	35,6	-17,2

Джерело: розраховано автором за: Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>; Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8,8 в. п.) скоротилися видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд та інші фонди загальнообов'язкового державного страхування. При цьому з місцевих бюджетів видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення також знизилися на 3,2 в. п., і вони, по суті, зведені до 0,5 % ВВП, хоча податкові доходи місцевих бюджетів зросли на 0,4 в. п.¹¹ Зниження питомої ваги державних видатків на соціальний захист населення говорить про послідовний відхід держави ще в довоєнний час (2013—2021 рр.) від участі в згладжуванні відмінностей у рівнях життя населення, хоча це є одним з найважливіших завдань соціальної держави як на макрорівні, так і на рівні місцевих органів влади. За таких умов тим важливішою за наслідками має бути соціальна активність населення і громадських організацій. І насправді, за підсумками 16 місяців війни в Україні, згідно з висновками соціологічного моніторингу, «кращою стала ситуація в плані щирості, довіри та готовності допомогти іншим»¹².

¹¹ На час публікації статті даних за 2021 р. ще немає.

¹² Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

Такі зміни в мотиваціях українського населення можна і необхідно використати вже сьогодні, в умовах війни, для організації діяльності українського «громадського сектору» в плані допомоги державі в роботі з населенням і для розширення його діяльності в різноманітних комітетах, що займаються соціальною політикою, в першу чергу — на місцевих рівнях.

Довготривале, майже 10 років (2013—2022 рр.), скорочення видатків державного і місцевих бюджетів на соціальний захист, соціальне забезпечення, включаючи пенсійний фонд та інші фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, однозначно свідчить про обмежену активність держави щодо дій соціального характеру в рамках ідеологем «держава добробуту». Отже, якщо не альтернативою, то суттєвим доповненням може бути подальше розширення ролі організацій громадянського суспільства (ОГС) та їх активізації у формуванні засад соціальної включеності широких мас населення в ідеологему «соціальна участь». Остання посилює відповідальність людини як за себе і своє майбутнє, так і за стан справ і розвиток тих сфер, де вона або зайнята, або може демонструвати активну позицію, розширити і доповнити існуючі правила й ті умовності, в яких вони реалізуються, що, власне, і є базою соціальної сфери та її активності. У контексті ЄС і згідно з орієнтирами, які на офіційному рівні були визнані Україною ще у 2002 р.¹³ і закріплені в останніх документах¹⁴, важливо активізувати громадську діяльність, оскільки в ЄС надається всебічна підтримка, у тому числі й фінансова, розширенню відносин між державою і громадянським суспільством¹⁵.

З метою уникнення конфлікту інтересів стосовно діяльності держави щодо фінансування ОГС, її внесок і вклад місцевих бюджетів, зокрема у 2017 р., не перевищив 6 % від загального обсягу фінансування. Основними ж були кошти від партнерів і організацій України (15 %), господарської діяльності фізичних осіб створених ОГС (15 %), резидентів (33 %), членських внесків (10 %), окремих громадян України та з інших джерел (21 %). Різноманітність у джерелах фінансування ОГС свідчить про те, що діюча в Україні система до певної міри теоретично схожа з тими, які функціонують у розвинутих у цьому відношенні країнах. У такому контексті для нас важливо оцінити, наскільки на практиці та якою мірою в Україні готові допомага-

¹³ Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 р. Послання Президента України до Верховної Ради України. Київ, Преса України, 2002. 96 с.

¹⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 від 30.11.2023 р. (поточна редакція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page#top; Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Міністерство закордонних справ України. 2021. 05 сер. URL: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciju-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>

¹⁵ European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/policy-highlights/civil-society_en

Таблиця 2. Динаміка готовності населення України мінімізувати «прогалини»

Показники	Варіанти відповідей
Людина, яка готова на волонтерських засадах разом з іншими контролювати діяльність місцевої влади	Так Ні
Професіонал у певних питаннях, готовий на волонтерських засадах увійти до консультативної/експертної ради	Так Ні
Людина, яка готова організувати ініціативну групу з вирішення гострих питань місцевої влади	Так Ні
Активна волонтерська позиція	

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 167.

ти державі в першу чергу громадяни і громадський сектор, у тому числі й на місцевому рівні, у роботі з населенням. Така діяльність — одна із складових оцінювання якості життя населення, що компетентне і готове до співпраці з державою, зокрема в плані розподілу державних коштів, у контролі за діяльністю органів місцевої влади чи допомоги в наданні соціальних послуг. У підсумку така робота мінімізує так звані «прогалини» в соціальній діяльності держави і завдяки формуванню «суспільства участі» піднімає на новий рівень соціальну якість життя і задоволеність ним (табл. 2).

Наведені в табл. 2 дані свідчать, що в до війни населення України в більшості своїй не було готове в контексті концепції «великого суспільства» до масової участі в соціальній діяльності, спрямованій на послаблення суперечностей в протистоянні владі, через проблему довіра / недовіра. Проте, по суті, третина населення мала активну волонтерську позицію (див. табл. 2), яка позитивно проявляється в Україні і яку можна використати для реалізації цілей ідеологеми «велике суспільство». Аналогічні висновки підтверджуються і даними обстеження, проведеного Центром «Соціальний моніторинг» у грудні 2020 р. серед дорослого населення України віком від 18 років і старших. Для забезпечення успішності змін у поведінці населення необхідно в масовому порядку опанувати інституційну спрямованість організації діяльності в частині, власне, реалізації таких функцій, як контроль діяльності органів місцевої влади (табл. 3) і організація ініціативних груп з вирішення гострих питань на місцях (табл. 4), для чого населення масово ще не було готове.

¹⁶ Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

¹⁷ Лише 5 тисяч українців зареєструвалися в Реєстрі волонтерів. *Опендатабот*. 2023. 26 чер. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/real-volunteers> (дата звернення: 24.01.2024).

в соціальній діяльності держави за концепцією «великого суспільства», %

	Березень 2014	Березень 2015	Грудень 2016	Грудень 2017	Грудень 2018	Травень 2019
	29,7	23,2	24,9	17,9	20,7	22,5
	66,9	72,0	67,8	77,4	72,0	63,5
	17,2	13,6	15,0	9,5	13,9	16,8
	78,3	81,0	76,9	84,3	77,1	68,0
	19,0	13,1	13,4	10,4	13,2	16,9
	34,9	27,3	30,4	21,7	25,0	27,4
	34,9	27,3	30,4	21,7	25,0	27,4

Війна суттєво змінила характер ставлення українців до готовності допомагати іншим. Якщо у 2021 р. не згодних з тим, що більшість людей у глибині душі не люблять обтяжувати себе заради допомоги іншим, було 26,5 %, то в середині 2023 р. таких було вже 43,7 %, тобто суттєво зросла питома вага тих, хто готові допомагати в подоланні труднощів. Кількість же тих, хто не знали, як відповісти на це запитання, скоротилася майже у 2,8 разу, склавши в червні 2023 р. всього 6 %. За вказаний період на 7 в. п. скоротилась і кількість тих, хто були згодні з таким твердженням, — 50,4 % станом на червень 2023 р.¹⁶ Наведена статистика обстежень населення на цю тему засвідчила, що кількість тих, хто вважають, що люди в душі все ж таки схильні обтяжувати себе заради допомоги іншим, за півтора року зросла в більш як 1,6 разу. І, як результат, тільки за першу половину 2023 р. майже вдвічі офіційно збільшилася кількість бажаючих допомогти, хоча, за даними «Опендатабот», реальне число волонтерів без цього статусу офіційно є значно більшим¹⁷. Це підтверджується, зокрема, обстеженнями, виконаними ще у 2014—2015 рр. Результати досліджень того часу засвідчили, що опосередковано чи безпосередньою волонтерською діяльністю займалися більш як 50 % населення країни, що вказує на потужний внутрішній ресурс самоорганізації і залученості громадян. При цьому рейтинг довіри (цілком довіряю + скоріше довіряю) населення України до волонтерських об'єднань сягнув 66 % (станом на 2015 р.) і був найвищим на той час серед органів державної влади та інших суспільних інститутів (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016). При цьому автори дослідження розвитку волонтерського руху довели, що така діяльність в Україні характеризується багатьма нестандартними для світової практики напрямками, пов'язаними не тільки з допомогою особам, що її потребують, але й з формуванням паралельної системи розробки і реалізації рішень, спрямованих на ефективніше виконання функцій відповідальними державними структурами, наприк-

Таблиця 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи готові ви на волонтерських засадах разом з іншими людьми контролювати діяльність місцевої влади?»

Варіанти відповідей	Кількість отриманих відповідей	%
Так	600	19,9
Ні	2108	70,0
Важко відповісти	303	10,1
Р а з о м	3011	100

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 162—185.

Таблиця 4. Розподіл відповідей на запитання «Чи готові ви організувати ініціативну групу з вирішення гострих питань місцевої влади?»

Варіанти відповідей	Кількість отриманих відповідей	%
Так	424	14,1
Ні	2260	75,0
Важко відповісти	327	10,9
Р а з о м	3011	100

Джерело: складено автором за: Балакірева, Дмитрук. 2020. № 1. С. 162—185.

лад, у военній сфері (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016). Саме це суттєво позитивно проявилось після 24 лютого 2022 р. в умовах війни. Останнє, на нашу думку, якраз і стане складовою можливого формування й організації діяльності ідеологеми «велике суспільство» в повоєнний час, оскільки приклад волонтерської діяльності наочно демонструє наявність в Україні потенціалу для його розвитку, особливо з огляду на той високий рівень довіри, який є в Україні до такого виду діяльності. Існуючий потенціал може бути реалізований за наявності чутливого уряду, що реагує на тиск волонтерської спільноти, і за умов, які спонукають її до дій (Панькова, Касперович, Іщенко, 2016).

Наведені результати обстежень є досить важливими, оскільки інститути влади і громадські організації у системі інститутів соціальної якості (зокрема, ті, які застосовуються в ЄС) характеризуються в першу чергу мірою довіри, про рівень якої свідчать відносини між державою і населенням, у тому числі й індикатори соціальної згуртованості як складової соціальної якості. До них відносяться і показники відкритості й підтримки державних інституцій з боку широких верств населення і громадських організацій, як то: відкритість і підтримка політичної системи, зокрема, через наявність у державі процесу політичних консультацій і прямого волевиявлення людей; відкритість економічної системи, що вимірюється кількістю інстанцій для забезпечення публічної участі в ухваленні ключових економічних рішень; відкритість організації діяльності в країні, що вимірюється часткою організацій / інститутів з діючими при них громадськими радами.

До названих інститутів належать також інститути громадського простору через підтримку колективних систем і культурне збагачення. Для їх

вимірювання використовуються показники, що характеризуються: часткою національних і місцевих бюджетів, зарезервованих для неприбуткових організацій; часткою національних і місцевих бюджетів, виділеною з них на культурні заходи; співвідношенням заборонених і проведених демонстрацій; кількістю культурних подій, організованих за ініціативою громадян; часткою людей, що практикують різні форми культурного збагачення на постійній основі.

Співпрацю і, відповідно, природну єдність людей зумовлено результатом соціалізації, яка характеризується, з одного боку, культурою, властивою для населення як окремо взятої країни, так і певних територій чи серед груп населення, а з іншого — державою і, відповідно, її окремими інститутами, здатними стимулювати населення на основі ініціатив індивідуального характеру до співучасті в соціальному партнерстві з менеджментом і власниками бізнесу. В такому разі формується продуктивна сила соціальної взаємодії, що підносить на новий рівень діяльності як окремі бізнеси, так і економіку в цілому.

Для загального розвитку країни така соціальна діяльність виявляється результативнішою і ефективнішою порівняно з тими країнами, де держава намагається розвивати контрольованість і замкнутість. По суті, йдеться про дві суттєво відмінні моделі соціальної якості, хоча в реальному житті вони часто перетинаються залежно від умов, у яких перебуває країна і від яких залежить її розвиток. Проблема співвідношення, тобто домінування однієї моделі соціальної взаємодії над іншою, завжди перебувала в центрі уваги різноманітних політико-економічних дискусій і, відповідно, змісту економічної політики залежно від тієї чи іншої стадії розвитку. Ми не ставимо завдання розкриття в історичному ракурсі розвитку соціальної якості двох відмінних моделей співвідношення індивідуального і одержавленого через призму соціальної взаємодії і, відповідно, її якості залежно від розвитку свобод і демократичних ознак їх забезпечення. Такого характеру співвідношення в часі й просторі змінювались, і особливо проблемним воно є нині, коли країни та їх суспільства зазнають потрясінь як від природних катастроф, так і воєн. Разом з тим, на нашу думку, сьогодні виправдано звернутися в історичному плані до окремих результатів вирішення проблем взаємопов'язаності в розвитку взаємодії суспільства, держави, бізнесу щодо використання соціального як фактора розвитку, зокрема для повоєнного відновлення, з метою успішного вирішення нагромаджених війною проблем. Таким прикладом може бути Японія, де після Другої світової війни професійна влада і бізнес разом з населенням проводили економічну реконструкцію, будували — і збудували! — одну з провідних економік світу. Тому особливо важливо, як для цього були використані соціальні процеси, які є складовою соціальної якості, і в який спосіб остання виявила органічну цілісність у взаємодії влади й бізнесу. Така постановка питання є актуальною з огляду на те, що саме взаємодія соціального й економічного є ключовою

в системі управління процесами відновлення. Це важливо і тому, що така взаємодія є ознакою її використання в загальному тренді змін умов і факторів подальшого розвитку.

В основі держави як інституту, зокрема, в Японії, яка досягла видатних успіхів у повоєнному відновленні, лежала орієнтація на національну мобілізацію (що, на перший погляд, є ознакою тоталітарного суспільства), у якій на різних стадіях реалізації домінувала політика швидкого розвитку, що забезпечувала управління відновленням на засадах і/або самоконтролю, і/або державного контролю, і/або співпраці. Їх сукупність виявилася кращою порівняно з невтручанням держави, тобто на засадах превалюючої особистої відповідальності і/або державного соціалізму на засадах колективної безвідповідальності (Чалмерс, 2022, с. 374). Така модель реально забезпечила швидке економічне зростання, оскільки спиралася на консенсус у сприйнятті взаємодії населення, бізнесу і урядовців на користь економічних пріоритетів з урахуванням соціального як фактора успішності в повоєнній відбудові країни. Консensusність такого характеру поглядів була унікальною завдяки тому, що суб'єктивність індивідуального сприйняття збігалася з об'єктивно-суспільним і державницьким і була результатом спирання на соціальні опори суспільства, завдяки яким соціалізується населення. Отже, окремі громадяни і посадові особи мали єдність у розумінні завдань становлення й розвитку економіки Японії у повоєнні часи, і така єдність часто виходила за межі конвенційності Японської держави і спиралася на використання умовностей суб'єктивного сприйняття завдань розвитку країни.

В основу японського успіху повоєнного відновлення було покладено своєрідну модель, яка змогла забезпечити швидке зростання завдяки своїй специфічності: це була і не модель невтручання, заснована на регуляторних заохоченнях, але й не модель так званого державного соціалізму, що контролює і планує діяльність не тільки бізнесу, а і соціальних відносин серед широких верств населення, хоча часто й декларує так звану «живу творчість мас». Домінуючим для Японії став підхід, заснований на державно-приватному партнерстві, в основі функціонування і розвитку якого було забезпечення соціальної підтримки з боку як держави, так й інститутів соціального характеру, й особистої активності, що мала і суб'єктивне сприйняття завдань повоєнного відновлення більшістю населення. Соціальна мобілізація та її соціальна якість як результат японської соціалізації населення стали в ряд з економічною мобілізацією і були однією з ключових складових у повоєнній Японії при єдності розуміння японцями завдань і практичної діяльності, що є основою соціальної сфери як такої.

В Японії соціальна мобілізація була забезпечена через так звані «соціальні опори», що соціалізували населення і сформували зміст соціальної якості. Соціальні опори були використані одночасно і стали основою

суб'єктивного розуміння змісту й характеру соціальної сфери, а соціальні ліфти слугували механізмом, що забезпечував трансформацію змісту соціальної якості. Вони також сприяли підтримці широкого спектра діяльності, що дозволяло успішно співпрацювати уряду, бізнесу і населенню там, де суб'єктивне збігалось з конвенційним. Такій співпраці суб'єктивного, з одного боку, і конвенційного — з іншого сприяло, перш за все, Міністерство міжнародної торгівлі й промисловості Японії як основний інститут держави, який інституційно забезпечував співробітництво в ключових складових взаємодії держави і бізнесу. В цьому полягала докорінна відмінність від держав, які діють методами командної економіки або в яких превалює так звана «ринкова домінанта», на основі якої держава своїми регуляторними актами лише підтримує приватні імперативи. Останні реалізуються на засадах конкуренції, яка досить часто в умовах слабкості громадських інституцій, де виражається суб'єктивність учасників, веде до олігархізації економіки¹⁸.

За певних умов пошук шляхів відновлення й відповідної моделі розвитку як економіки, так і країни в цілому (в тому числі й моделі управління), де держава може стати успішною, якщо розвивається і реалізуються не тільки економічна, а й соціальна мобілізація, забезпечується особлива інституційна взаємодія держави і суспільства. У результаті не тільки змінюються окремі складові соціальної якості, орієнтовані на соціальні показники життєдіяльності населення, а й використовуються, формуються і розвиваються соціальні інститути, які, маючи характер саме соціальних опор, уособлюють суб'єктивність у розумінні більшості шляхом соціалізації і забезпечують взаємодію держави, бізнесу і населення. У підсумку, місце є не тільки для суб'єктивного розуміння завдань розвитку, а й для можливості для його прояву. В результаті досягається єдність економічного і соціального в суспільстві. Саме так, на нашу думку, було в Японії. Серед особливих ознак японського суспільства були й інші, але тут ми наголошуємо на двох. Якщо першою ознакою японського суспільства була згадана вище єдність, то другою — **винятково мінімальна диференціація** суспільства за рівнем життя населення, який на початковому етапі відновлення був досить низьким серед широких мас населення. І, скоріш за все, саме це мотивувало до єдності в суб'єктивному розумінні завдань розвитку кожного або більшості. Позитивною ознакою винятковості японського суспільства було й те, що в ході розбудови економіки аж до рівня високорозвинутих країн розподіл і перерозподіл доходів мали рівномірний характер, що підтримувало суб'єктивну єдність у сприйнятті реальності. Остання протягом півстолітнього піднесення японської еко-

¹⁸ Валерій Геєць: «Олігархат в економіці? Так склалося історично...». VECTOR NEWS. 2015. 10 лис. URL: <https://www.vectornews.net/exclusive/13221-ekonomchnbesdi-akademk-valery-geyec-olgarhat-v-ekonomc-tak-sklalosa-storichno.html> (дата звернення: 22.02.2024).

номіки не призвела до розколу в суспільстві за доходами і не сформувала олігархату, який, урешті-решт, почав би і контролювати владу, і підкоряти чи контролювати соціальну активність.

Висхідним положенням у використанні соціального в моделі економічної реконструкції Японії був підхід, за яким ще на початковій стадії декларування мало місце «...таке національне переконання, за яким усі японці не прагнули споживацького життя, а задовольнялися мінімальними життєвими стандартами, споживали консервативно і збільшували заощадження, чим сприяли відновленню економічної могутності, не шукаючи фінансової допомоги від зовнішнього світу» (Saburo Okita, 1992). Отже, була єдність суспільного, у тому числі й через суб'єктивне розуміння суспільної більшості населення. Це було важливим соціальним аспектом життєдіяльності суспільства, що одночасно виступало ознакою соціальної якості життя, особливо в повоєнний період. Далі ми до них ще повернемося при розгляді питань оцінки соціальної якості в частині ознак, які характеризують соціальну згуртованість як через довіру, так і через об'єднувальні норми і цінності, самоідентифікацію і соціальну мораль.

У співпраці держави і бізнесу можливим став розвиток такої пріоритетної форми співробітництва, як державно-приватне партнерство, яке і було використане в Японії. Звернімо увагу на ті інститути, які можна якщо і не копіювати безпосередньо, то необхідно сформувати власні, притаманні кожному конкретному суспільству, які, утім, здатні виконувати функцію соціальних механізмів співпраці в суб'єктивному розумінні окремих індивідів. Для цього вони залучають укорінені в даному суспільстві фактори, які ґрунтуються на культурних засадах (традиціях) народу чи народів, що населяють країну, і визначаються історичними обставинами. Тим самим проблема соціальної якості, конвенційного і суб'єктивного в ній, а також інституцій і традицій, що їх узгоджують, актуалізується вже на початковій стадії реалізації заходів як в умовах війни, так і в період повоєнного відновлення. Така практика довела, що «...у соціальній сфері ... значення й розуміння, умовності й цінності, практики й процедури щодо характеру і мети діяльності є усталеними і потужними» (Galligan, 2006, р. 105) щодо їх впливу на формування поведінки людей у повоєнному відновленні. Так було, зокрема, в Японії, де взаємодія держави, бізнесу і населення в частині соціальних підвалин базувалася на:

- розподілі ринку праці;
- системі «колективні — приватні заощадження»;
- 115 державних корпораціях, які охоплювали високоризикові сфери;
- системі дистрибуції, що слугувала не лише для розповсюдження роздрібних товарів, а й для утримання безробітних, людей похилого віку, недієздатних громадян, тим самим послаблюючи вимоги держави загального добробуту в Японії (Чалмерс, 2022, с. 383).

Рис. 1. Блок-схема 1 — модель взаємодії держави, бізнесу і населення в соціальній державі, яка забезпечує розвиток на засадах конкуренції і політики соціальної якості життя населення

Джерело: запропоновано автором.

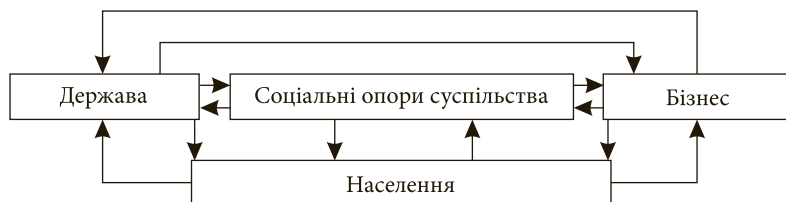

Рис. 2. Блок-схема 2 — модель соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення в соціальній державі, яка забезпечує розвиток на засадах державно-приватного партнерства, соціальної мобілізації суспільства і політики соціальної якості життя населення

Джерело: запропоновано автором.

Усі вони у своїй основі мали соціальне підґрунтя і відповідне соціальне сприйняття, де проявлявся вплив суб'єктивного розуміння завдань розвитку.

Запропонуємо дві теоретично можливі в принциповому відношенні блок-схеми моделей соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення. Перша передбачає розвиток на засадах конкуренції і політики соціальної якості життя (рис. 1), а друга — на засадах розширеної соціальної взаємодії держави, бізнесу і населення з використанням політики державно-приватного партнерства (співпраця держави і приватного сектору) і соціальної мобілізації (рис. 2). У практичному відношенні їх може бути набагато більше, але це ускладнює систему управління і, головне, сприйняття ідеї, отже, знижує ймовірність успіху за слабкості кадрового забезпечення. У повоєнних умовах остання, як правило, має місце, оскільки перехід від війни до мирного життя вимагає суттєвої трансформації системи управління, а значить, і відповідного кадрового складу.

Модель соціальної взаємодії, подана у вигляді блок-схеми на рис. 1, є характерною для соціальної держави, що домінувала в розвитку соціальної якості життя в другій половині ХХ — першій чверті ХХІ ст. Нині ж можна стверджувати, що світовий розвиток починає формуватися певною мірою за межами ідеологемі «соціальна держава».

У межах концепції соціальної взаємодії у цій ідеологемі як інституційної бази розвитку формується і модель, у якій, поряд із соціальними оцінками якості життя населення, використовуються соціальні опори

суспільства та їх інститути, що дозволяє розвиватися державно-приватному партнерству (див. рис. 2). Така соціальна взаємодія дістала назву «соціальна державно-приватна співпраця держави, бізнесу і населення». Її ключовою ознакою є орієнтація на економічний розвиток шляхом економічної мобілізації і паралельно соціальної мобілізації. Основна місія останньої — забезпечувати соціальну взаємодію на основі нових інституційних підвалин, які б, у свою чергу, формували і розвивали поведінку широких мас населення в сукупності з державною і бізнесовою елітою, оскільки в суспільстві вони сприймаються як невідмінні, тобто близькі до природних суспільних ознак, завдяки яким відбувається соціалізація населення.

Після Другої світової війни економічний розвиток підтримувався так званою соціальною мобілізацією через соціальне співробітництво, яке займало проміжну ланку між державою і бізнесом, з одного боку, і населенням та державою і населенням та бізнесом — з іншого, яка дозволила солідаризувати зусилля якщо не всього, то більшості населення із співробітництва (взаємодії) заради розвитку. Це й було однією з ключових умов успішності «японського економічного дива» другої половини ХХ ст. Таким чином, зародки соціального співробітництва відкривають майбутнє для моделі управління на засадах державно-приватного партнерства в якості **політико-економічної моделі солідаризації основних партнерів** з розвитку держави, бізнесу, населення на засадах консенсусу між державою (владою), бізнесом і населенням. І саме така модель забезпечила справедливість і стабільність повоєнного розвитку Японії.

В Україні під час війни було проведено дослідження щодо бажаної моделі форми управління в країні, яка в сприйнятті населення має бути використана як модель, здатна забезпечити справедливість¹⁹. Досягнення останньої і є однією з визначальних ознак якості життя, наявність якої у суспільстві (і це довів приклад Японії) стала однією з опор політико-економічної моделі солідаризації між суспільством, державою, бізнесом і населенням з метою побудови високоефективної моделі повоєнного відновлення.

Дослідження показало, що під час війни населення солідаризувалося на засадах боротьби проти загарбників і Україна одночасно стала більш справедливою. Так, у вересні 2019 р. варіант оцінки «справедливість забезпечується скоріше й повністю» обрали тільки 16,5 % респондентів, а в червні 2023 р. таких було вже 38,5 %. Зрозуміло, що суспільна модель солідаризації в умовах воєнного часу як результат спільного бажання населення чинити опір зміниться в умовах мирного життя, отже, проблема

¹⁹ Дембіцький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Київ, Інститут соціології НАН України, 2023. 40 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/prezentaciya-monitoringu-2023.pdf>

пошуку шляхів розвитку на засадах справедливості знову актуалізується. Результат же, на нашу думку, залежатиме і від форми управління.

Так, дослідження на цю тему Соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України засвідчило, що бажаною формою управління для 63,6 % респондентів є меритократія, яка в разі перевищила і утилітаризм (17,2 %), і лібертаріанство (19,2 %). Переважна більшість прагне створення таких умов, за яких громадяни займатимуть позиції, що відповідатимуть їх здібностям, а в країні, у свою чергу, будуть створені умови, за яких громадяни, незалежно від соціального положення, матимуть можливості такі здібності розвивати і успішно просуватись у своїй життєдіяльності.

Меритократична система управління, незважаючи на свою привабливість, має певні недоліки, які, врешті-решт, можуть призвести, наприклад, до пригнічення соціальної мобільності (Hayes, 2012, p. 292). І це важливо враховувати, адже на певному етапі її використання можна не досягнути необхідної солідаризації, хоча й буде відкрито доступ до управління кращим, тобто талановитішим, освіченішим і т. п. Серед позитивних ознак такої системи управління — можливість усувати вплив бюрократії і змінювати соціальну структуру суспільства (Белл, 1999) і тим самим уникати умов, коли у талановитій частині населення з'явиться мотив мігрувати до інших країн. Отже, у повоєнній системі управління меритократичні підходи — одна з необхідних її складових, оскільки для України важливо створити умови, за яких з-за кордону повернуться мільйони біженців.

До того ж меритократія — це і європейські цінності, адже «...суспільство, побудоване за принципом меритократії, ... працює значно ефективніше. <...> Чим вище ви підіймаєтеся в **меритократичній ієрархії**, тим частіше ви зустрічаєте більш розумних, освічених, космополітичних і цікавих людей! <...> **В умовах відсутності меритократії** нам доведеться жити в замкненому колі, в якому може бути й затишно, але багато несправедливості, кумівства і злодійства»²⁰.

Обстеження Інституту соціології НАН України водночас свідчить і про те, що респонденти, які в більшості своїй орієнтовані на меритократизацію, зазначають, що бажаної справедливості, яку реалізовуватиме обрана форма правління, зовсім або скоріше забезпечено не буде. Це означає, що в українському суспільстві після війни існуватиме запит на розширення можливостей посилення консолідації зусиль населення навколо відбудови країни разом з інститутами держави і бізнесом. До речі, навіть в умовах війни станом на січень 2024 р. відзначається погіршення порівняно з 2023 р. ставлення громадян до влади (53 %); та-

²⁰ Зашев П. Меритократія — європейська цінність, про яку забувають в Україні. *Європейська правда*. 2015. 07 січ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/01/7/7029402/> (дата звернення: 22.02.2024).

кож відносна більшість (40 %) опитаних констатують погіршення ставлення влади до громадян²¹.

Нині в Україні вже використовуються певні меритократичні засади в системі управління, що розширює формування соціальної якості життя населення. Зокрема, запроваджено новий порядок проведення конкурсу на зайняття посад державної служби, метою якого є добір осіб, здатних професійно виконувати покладені на них обов'язки. Також набрав чинності порядок проведення конкурсу на зайняття посад дипломатичної служби за категоріями працівників. Конкурси мають забезпечити оцінювання професійної компетентності кандидатів. Подібну систему вже запроваджено при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників, втілено порядок щодо обмеження термінів перебування на посаді президента, ректора, начальника, директора тощо як у закладах освіти, так і в наукових установах.

Запровадження в Україні воєнного стану зумовило ухвалення нового Закону України²², який спростив процедуру вступу на посади держслужби і в органах місцевого самоврядування на період дії воєнного стану. Такі особи призначаються без конкурсного добору, обов'язковість якого була передбачена попереднім законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка і документів, що підтверджують наявність у них громадянства України, освіти й досвіду роботи згідно з вимогами нового законодавства, встановленими для відповідних посад.

Скасування воєнного стану внесе відповідні корективи до згаданого Закону України, оскільки це буде час певного буму професій для нової повоєнної реальності, як це було, наприклад, у повоєнній Великій Британії, коли меритократичний підхід у процесі задоволення потреб у фахівцях дозволив багатьом увійти до так званого «середнього класу». Це відбулося саме завдяки ухваленим рішенням про доступ до певних професій через складання іспиту на інтелект і здобуті людиною знання (Young, 1958), а не в силу її становища в суспільстві. Меритократичний характер формування системи управління шляхом добору кадрів на основі оцінювання їхніх знань та інтелекту розширили можливості досягнення бажаної справедливості для багатьох верств населення.

Майбутня модель взаємодії держави, бізнесу і населення на основі державно-приватного партнерства на засадах меритократизму як сталої форми управління вимагає консенсусної взаємодії на основі солідариза-

²¹ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. (Січень 2024 р.). *Разумков Центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>

²² Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану. Закон України № 2259-IX від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>

ції представників влади, правлячої еліти, бізнесу, їх власників і населення. У результаті люди зможуть брати участь у відносинах, завдяки яким вони відіграватимуть відповідальну роль у власному повсякденному житті, оскільки на шляху кооперативної взаємодії влади, бізнесу і населення, за меритократії, сформується система управління, яка відкриє більшості населення можливості для реалізації здібностей, розширення можливостей і покращення життєдіяльності завдяки своїм здібностям.

Успішність населення, а також усіх учасників соціальної і економічної взаємодії вимірюється такими індикаторами, як: соціальна згуртованість, соціальна інклюзія, соціальна залученість й соціальні можливості, які відображають характер взаємодії як продуктивної сили суспільства. Усі складові такої взаємодії повинні забезпечувати соціально-економічну безпеку всім окресленим акторам — і людині, і бізнесу, і державі. Безпека відіграє ключову роль у їх функціонуванні в цих процесах взаємодії, забезпечуючи кожному можливість для реалізації інтересів. Оцінку ж їм усім, урешті-решт, дасть суспільство, оскільки «...суспільство задає мірило, за яким оцінюється людина» (Popper, 1962, Ch. 5). І всі створені в державі інститути теж оцінюються суспільством, яке «...виникло в результаті суспільного договору ... як такого, що відбувся завдяки людській природі або, точніше, із соціальної природи людини» (Popper, 1962, Ch. 6), яка як соціальний феномен з позицій різноманітності ознак її буття має устремління до щастя як виміру і своєї життєдіяльності, і тих, хто її оточують. Щастя має і економічний, і психологічний, і соціальний, і навіть епідеміологічний виміри та являє собою узагальнений феномен філософського сприйняття і трактування.

Сучасна практика проводжуваних у європейських країнах обстежень щодо відчуття людиною щастя свідчить, що досягти повного щастя для окремо взятої особистості в межах окремо взятої країни неможливо. І це підтверджують опитування, зокрема, в Німеччині, Польщі, Румунії і Україні²³. Отже, тих, хто вважав себе дуже щасливим у період опитувань 1995—1998 рр., у Німеччині було 17,9 %, Польщі — 10,3 %, а в Румунії і Україні — відповідно, 5,1 і 4,9 %. Це була друга хвиля обстежень. Станом на 2017—2022 рр., під час уже сьомої хвилі обстежень, кількість щасливих зросла в кожній країні: зокрема, у Німеччині — до 72,6 %, Польщі — до 31,5%, Румунії і Україні — відповідно, до 21,9 і 17,4 %. У разі збільшилась і частка достатньо щасливих у цей період у кожній з названих країн. У сукупності частка дуже щасливих і достатньо щасливих зросла в Німеччині з 80,5 до 84,7 %, тобто на 4,2 в. п., Польщі — на 5,6 в. п., Румунії і Україні — відповідно, на 22,4 і 28,8 в. п. Паралельно знижувалась і питома вага не дуже щасливих і зовсім нещасливих у кожній з досліджуваних країн.

²³ World Values Survey. WVS Wave 7 (2017—2021). URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення: 26.03.2024).

Дані обстежень населення цих чотирьох країн засвідчили, що відчуття щастя у людей посилювалось, отже, кількість нещасних людей зменшувалася завдяки в тому числі послідовно змінюваним інституційним способам, які розвивалися, знижуючи ступінь соціальних бід. При цьому в кожній з цих країн використовувалися ті методи переформатування соціального середовища, які в результаті їх послідовного застосування раціоналізували способи досягнення відчуття щастя. Серед багатьох способів, що мають, як правило, інституційний характер і які б повинні були позбавити людей нещастя, існують і такі, які не позбавляють, а, навпаки, погіршують стан справ через прояви соціального зла, яким, зокрема, є війна, що поширює нещастя серед людей, і, безумовно, війна, розпочата РФ проти України в лютому 2022 р.

В Україні соціологічні обстеження на цю тему ведуться вже тривалий час. Зокрема, їх проводить Київський міжнародний інститут соціології, який з січня 2001 р., тобто вже понад 20 років, ставить респондентам запитання «Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?». За період з січня 2001 р. по травень 2021 р. показник позитивних відповідей зріс з 35 до 70 %, тобто у два рази. При цьому якщо в перший рік війни (2022 р.) він низився до 68 % порівняно з 71 % у 2021 р., то у 2023 р. (станом на травень) піднявся до 70 %²⁴. Зауважимо, що проведене обстеження характеризується певними важливими особливостями: «...із Заходу до Сходу знижується частка тих, хто щасливий (хоча навіть серед респондентів, які до 24 лютого 2022 р. жили на Сході, більшість вважають себе щасливими ... Серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО) менше людей вважають себе щасливими — 54 % проти 72»²⁵. Разом з тим, навіть серед ВПО їх більше половини. Як бачимо, і в жахливих умовах війни як найбільшого зла, що віднімає в людини життя, робить її неприцездатною, змушує емігрувати з країни в якості біженця або міняти звичне місце проживання в якості внутрішньо переміщеної особи, обмежує можливості життєдіяльності, українці мають високі адаптивні здатності, які формують оптимістичні настрої не тільки на перемогу, а й на переживання труднощів як воєнного, так і повоєнного відновлення. У 2024 р., навіть в умовах війни, населення України в 1,8 разу оптимістичніше порівняно з довоєнним 2021 р. оцінює здатність подолати труднощі протягом найближчих років²⁶.

²⁴ Культурні практики населення України: поведінка та ставлення. Аналітичний звіт (20 березня 2023 р.). Київський міжнародний інститут соціології. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&page=1&y=2023&m=3> (дата звернення: 22.03.2024).

²⁵ Там само.

²⁶ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). *Разумков Центр*. 2024. 07 лют. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024gm> (дата звернення: 22.03.2024).

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах «дружні стосунки» як ідеологема подолання відчуженості найманої праці й капіталу шляхом подальшого розвитку «виробничої демократії» залишаються головним шляхом демократизації господарської влади, який дозволяє уникнути революційних змін суспільного ладу. Останнє досягається тим, що в зміст поняття «виробнича демократія» закладено механізми демократизації власності, управління і договірну демократизацію на засадах або співучасті, або співуправління, або самоврядування працівників.

У довгостроковому відношенні демократизація господарської влади певною мірою забезпечила перерозподіл багатств у світі в напрямі більшої рівності, актуалізувала проблему соціальної якості життя і як певного стандарту життя, і як інституційної характеристики соціального суб'єкта, що соціалізується.

«Промислова демократія» і надалі може розширюватися за рахунок участі в ній представників бізнесу, держави і працівників за підтримки профспілок і громадських організацій з метою пошуку шляхів збереження й формування нових робочих місць. У підсумку соціальна взаємодія і соціальна співпраця держави, роботодавців, найманих працівників і громадських організацій, які виступають соціальними партнерами, мотивують до розвитку економіки в цілому. В результаті формується виробнича функція продуктивності суспільної взаємодії завдяки її соціальній природі. В основі такого характеру взаємодії населення лежать соціальна згуртованість та інклюзивність, а також міжособистісні, міжгрупові контакти, через які реалізується вплив на економічний і соціальний розвиток бізнесу, держави і суспільства в цілому.

Наявні тенденції щодо обмеженості соціальних трат держави зумовили розвиток «суспільства участі», завдяки чому формується середовище для прояву населенням ініціативи з активізації продуктивної діяльності й посилення відповідальності за її результати. В умовах формування «суспільства участі» мають забезпечуватися підтримка громадської активності й розвиток інститутів і громадського сектору, щоб допомогти державі в роботі з населенням, що посилює взаємодію цих соціальних партнерів. Така модель використання розширених можливостей соціальної взаємодії є перспективною як під час війни, так і — особливо — у період повоєнного відновлення в Україні. Соціальна активність населення і його діяльність з організації громадянського суспільства (ОГС) схожі на ті, що мають місце в країнах ЄС. Їх подальший розвиток вимагає підтримки з боку держави для опанування механізмів забезпечення інституційної спрямованості в діяльності таких організацій, зокрема, органів місцевої влади. Може також ітися і про розвиток нестандартних форм волонтерської діяльності в Україні, які мають новітній характер у світовій практиці, зокрема, для формування розподіленої системи, спрямованої на підвищення ефективності виконання ряду функцій держави, що є важливим для успішного розв'язання

нагромаджених війною проблем. У результаті матиме місце «соціальна мобілізація» широких верств населення на повоєнне відновлення, що трансформуватиме систему управління в напрямі її меритократичності. Це, у свою чергу, розширить можливості для розвитку моделі державно-приватного партнерства з використанням засад «соціальної мобілізації» суспільства і політики соціальної якості життя населення, у якій соціально-економічна безпека, соціальна згуртованість і соціальна інклюзивність є складовими забезпечення стабільності й розвитку. На цьому шляху можливим стане досягнення соціального консенсусу щодо соціальної якості й єдності конвенційного і суб'єктивного сприйняття і використання соціальних опор, які, з одного боку, соціалізують населення, а з іншого — у соціальній сфері значення, розуміння, умовності, цінності, практики і процедури діяльності формують єдність щодо поглядів і дій для повоєнного відновлення економіки. Як результат, у межах соціального співробітництва конвенційне і суб'єктивне стають у один ряд для формування моделі управління на засадах державно-приватного партнерства як політико-економічної моделі солідаризації основних партнерів у розвитку держави, бізнесу і соціальної якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Mill, J. (1848). *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. Books I-II. University of Toronto Press. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
- Mauro, P. (2022). Adding ethicg Ethics to public finance. Evolutionary moral psychologists point the way to garnering broader support for fiscal policies. *Finance & Developmet*. Vol. 59. No. 1. P. 46—49. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0059/001/article-A015-en.xml>
- Commons J. (1950). *The Economics of Collective Action*. New York, Macmillan Company. PP. xii. 414.
- Туган-Барановский, М. (1903). *Очерки из новейшей истории политической экономии*. СПб., Типография И.Н. Скороходова. 464 с.
- Proudhon, P. (1841). *Qu'est-ce que la propriété?* Paris.
- Berle, A. and Means, G. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. Macmillan, New York. 380 p.
- Heyets, V. (2023). Features of socialization and its structural transformation in Ukraine under Russia's aggression in Ukraine. *Ukrainian Society*. № 3 (86). P. 9—25. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.009>
- Маркс, К., Энгельс, Ф. (1960). *Полное собрание сочинений*. 2-е изд. М., Изд-во политической литературы. Т. 23.
- Galligan, D. (2006). *Social Spheres*. In: *Law in Modern Society*. Clarendon Law Series. Oxford Academic. Ch. 6. P. 103—120. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199291830.003.0007>
- Шедяков, В. (2018). Совершенствование производственной демократии — магистральное направление развития организационно-управленческих отношений. *Вісник Одеського національного університету. Сер.: Економіка*. Т. 23. Вип. 1. С. 7—11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2018_23_1_3

- Балакірева, О., Дмитрук, Д. (2020). Динаміка громадської активності та рівня довіри в Україні. *Український соціум*. № 1(72). С. 162—185. <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162>
- «Панькова, О., Касперович, О., Іщенко, О. (2016). Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. № 2(57). С. 25—40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025>
- Чалмерс, Дж. (2022). Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу. Пер. з англ. Р. Ключка. Київ, Наш Формат. 456 с.
- Saburo, Okita (1992). *Post-War Reconstruction of the Japanese Economy*. University of Tokyo Press. 194 p.
- Hayes, C. (2012). *Twilight of the Elites: America After Meritocracy*. Crown Publishers, 304 p.
- Белл, Д. (1999). Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Ред. В. Иноземцев, М., Академия. 327 с.
- Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy*. 198 p.
- Popper, K. (1962). *The Open Society and Its Enemies*. Vol. 1: *The Age of Plato*. 364 p.

Надійшла 24.03.2024

Прорецензована 31.03.2024

Підписана до друку 04.04.2024

REFERENCES

- Mill, J. (1848). *Principles of Political Economy with Some of Their Applications to Social Philosophy*. Books I-II. University of Toronto Press. URL: <http://digamoo.free.fr/mill1848-1.pdf>
- Mauro, P. (2022). Adding ethics to public finance. Evolutionary moral psychologists point the way to garnering broader support for fiscal policies. *Finance & Development*. Vol. 59. No. 1. P. 46-49. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0059/001/article-A015-en.xml>
- Commons, J. (1950). *The Economics of Collective Action*. New York, Macmillan Company. xii, 414 p.
- Tugan-Baranovsky, M. (1903). *Essays on the contemporary history of political economy*. 464 p. [in Russian].
- Proudhon, P. (1841). *Qu'est-ce que la propriété?* Paris.
- Berle, A., Means, G. (1932). *The Modern Corporation and Private Property*. Macmillan, New York. 380 p.
- Heyets, V. (2023). Features of socialization and its structural transformation in Ukraine under Russia's aggression in Ukraine. *Ukrainian Society*. No. 3 (86). P. 9-25. <https://doi.org/10.15407/socium2023.03.009>
- Marx, K., Engels, F. (1960). *Complete Works*. 2nd ed. Vol. 23. [in Russian].
- Galligan, D. (2006). Social Spheres. In: *Law in Modern Society*. Clarendon Law Series. Oxford Academic. Ch. 6. P. 103-120. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199291830.003.0007>
- Shedyakov, V. (2018). Improving of industrial democracy — main direction of development of organizational and managerial relations. *Odesa National University Herald. Economy*. Vol. 23. No. 1. P. 7-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2018_23_1_3 [in Russian].

- Balakireva, O., Dmytruk, D. (2020). Trends in civic engagement and the trust level in Ukraine. *Ukrainian Society*. No. 1(72). P. 162-185. <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162> [in Ukrainian].
- Pankova, O., Kasperovych, O., Ishchenko, O. (2016). The development of volunteer activity in Ukraine as a demonstration of civil society social resources activation: specificity, problems and perspectives. *Ukrainian Society*. No. 2(57). P. 25-40. <https://doi.org/10.15407/socium2016.02.025> [in Ukrainian].
- Johnson, Ch. (2022). MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy, 1925-1975. R. Klochko (transl.). Kyiv. 456 p. [in Ukrainian].
- Saburo, Okita (1992). Post-War Reconstruction of the Japanese Economy. University of Tokyo Press. 194 p.
- Hayes, C. (2012). Twilight of the Elites: America After Meritocracy. Crown Publishers, 304 p.
- Bell, D. (1999). The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. V. Inozemtsev (Ed.). 327 p. [in Russian].
- Young, M. (1958). The Rise of the Meritocracy. 198 p.
- Popper, K. (1962). The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Age of Plato. 364 p.

Received on March 24, 2024

Reviewed on March 31, 2024

Signed for printing on April 4, 2024

Valeriy Heyets, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Academician of the NAS of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Editor-in-Chief of the journal "Economy of Ukraine", Director
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

FEATURES OF THE SOCIAL QUALITY OF LIFE IN UKRAINE DURING WARTIME AND THE TASK OF ITS POST-WAR IMPROVEMENT

It is revealed how in the context of ensuring the processes of economic power democratization, the problem of social quality of life not only as a certain standard, but also as an institutional characteristic of a social subject that is socialized in the logical and historical context of socialization processes becomes relevant.

The socio-dimensional context of "friendly relations" development through the use of production democracy tools in the European Union countries is characterized, the importance of these processes for Ukraine, which aspires to join the EU, is revealed. "Production democracy" is viewed as having the character of social dialogue, which reaches the national level, and therefore social interaction and social cooperation between the state, employers and employees yield results at the level of an individual country's society in terms of promoting the development of the economy as a whole. It is shown that the social factor, along with the production function of productive work and the social function of activities, forms the productive function of social interaction, since the development of both individual businesses and the economy as a whole is also achieved thanks to social cooperation (interaction).

It is substantiated that the effect of action arises as a result of social interaction, that is, social interaction is a social designer of action, since the mass “production democracy” thanks to the democratization of economic power becomes one of the successful forms of social development of business and society as a whole.

Along with welfare state model, a model of social interaction of the state, business and population using the social pillars of society is being developed based on the ideology of “participatory society”. It is shown — drawing on the experience of certain countries, such as Great Britain and Japan — how to form in Ukraine, by effectively involving the social pillars of society and their institutions, a successful model of post-war recovery and economic development based on the political and economic model of solidarity of the main partners, on the principles of consensus between government, business and population in order to build a highly effective post-war recovery model.

Keywords: *state; society; socio-economic security; management models; industrial democracy; production democracy; social cohesion; justice.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.036>

УДК 342.7:338.439

JEL: Q18, K38

О.М. БОРОДІНА, д-р екон. наук, проф.,
член-кореспондент НАН України,
завідувачка відділу економіки і політики аграрних перетворень
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: olena.borodina@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9937-5907>

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПРОДОВОЛЬСТВО В СТАЛІЙ АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СИСТЕМІ

Викладено основні методологічні засади теорії сталих агропродовольчих систем у контексті забезпечення базового права людини на продовольство. Наголошено, що підходи, засновані на правах людини, спрямовано на створення умов, за яких сільські мешканці можуть жити в гідності й мирі, повністю розвивати свій потенціал на власній землі. Наведено короткий історичний огляд становлення індустріальної моделі сільського господарства та її впливу на права людини і природу. Розкрито основні тенденції і перспективи функціонування глобальної агропродовольчої системи на період до 2050 р., обґрунтовано методологічні підходи й окреслено основні напрями становлення в Україні сталої агропродовольчої системи з визнанням пріоритету в ній права на продовольство як базового права людини, а продуктів харчування як суспільного блага, а не виключно комерційного товару.

Ключові слова: методологічний підхід, заснований на правах людини; право на продовольство; концепція сталих агропродовольчих систем; продовольство як суспільне благо; ФАО ООН.

Ц и т у в а н н я: Бородіна, О. (2024). До питання методології дослідження права людини на продовольство в сталій продовольчій системі. *Економіка України*. 67. 4(749). 36-56. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.036>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

За прогнозами Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), у 2030 р. від голоду страждатимуть близько 670 млн осіб, або 8 % населення планети¹. У 2018 р. ФАО оприлюднило прогноз, що до 2050 р. попит на продукти харчування зросте на 60 %². Натомість поточне глобальне напруження — військові дії, економічні й фінансові шоки, екстремальні кліматичні події — створили значний тиск на продовольчі системи вже сьогодні, загрожуючи продовольчій безпеці й збільшуючи масштаби недостатнього харчування майже в кожній країні світу. В контексті цих подій у Комітеті ООН з глобальної продовольчої безпеки дедалі сильніше занепокоєння викликає порушення базового права людини на продовольство, про що свідчать такі дані³: у 2021 р., з початком пандемії COVID-19, кількість людей у світі, які страждали від голоду, збільшилася на 150 млн осіб. У 2020 р. не могли дозволити собі здорове харчування майже 3,1 млрд осіб, або на 112 млн більше, ніж у 2019 р. Близько 22 % дітей віком до п'яти років у 2020 р. унаслідок недостатнього харчування страждали на відставання в рості, мали недостатню (6,7 %) і надмірну (5,7 %) вагу; майже кожна третя жінка віком від 15 до 49 років (571 млн) страждала на анемію.

Проблему права на продовольство суттєво загострили пандемія COVID-19 і російська військова агресія, про що свідчать оприлюднені нові дані за 2023 р.⁴, в яких ураховано наслідки війни в Україні: більш як 750 млн людей не мали достатньої кількості їжі й ще десятки мільйонів — балансували на межі крайньої бідності; 52 країни світу перебувають у стані дефолту або в небезпечній близькості до нього. Ідеться про більшість найменш розвинутих країн, а також більшість із 50 країн, найвразливіших до зміни клімату. Саме вони мають гостру проблему з продовольчим забезпеченням населення і гарантуванням його права на їжу. Десятки інших націй, у тому числі й Україна, ризикують приєднатися до них, оскільки російські загарбники використовують продовольство як зброю^{5,6}.

¹ Fiftieth Session «Making a Difference in Food Security and Nutrition». 10-13 October and 19 December 2022. Committee on World Food Security. Report. URL: <https://www.fao.org/3/nl291en/nl291en.pdf>

² The future of food and agriculture — Alternative pathways to 2050. FAO. Rome, 2018. 224 p. URL: <https://www.fao.org/3/I8429EN/i8429en.pdf>

³ Fiftieth Session «Making a Difference in Food Security and Nutrition». 10-13 October and 19 December 2022. Committee on World Food Security. Report. URL: <https://www.fao.org/3/nl291en/nl291en.pdf>

⁴ Guterres Antonio. Secretary-General remarks at the Paris Summit on a New Global Financing Pact. United Nations. 2023. Jun 22. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2023-06-22/secretary-general-remarks-the-paris-summit-new-global-financing-pact> (дата звернення: 02.04.2024).

⁵ War crimes dossier to accuse Russia of deliberately causing starvation in Ukraine. *The Guardian*. 2023. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/24/war-crimes-dossier-to-accuse-russia-of-deliberately-causing-starvation-in-ukraine> (дата звернення: 02.04.2024).

⁶ РФ хотіла спричинити голод в Україні. Правозахисники готують позов в Гаагу. *РБК-Україна*. 2023. 24 вер. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/rf-hotila-sprichiniti-golod-ukrayini-pravozahisniki-1695571152.html> (дата звернення: 02.04.2024).

Міжнародна фінансова система переживає кризу, в якій віддзеркалюється невтішний факт: глобальна фінансова система зберігає і навіть посилює нерівність, у тому числі в доступі до продовольства. Наприклад, у 2021 р. Міжнародний валютний фонд виділив понад 650 млрд дол. у вигляді спеціальних прав запозичення. Країни Європейського Союзу отримали 160 млрд дол. на відновлення після глобальних потрясінь, а країни Африки — 34 млрд; тобто громадяни Європи потенційно могли отримати підтримку в середньому майже в 13 разів більшу, ніж громадяни Африки. «На півдорозі до кінцевого терміну 2030 року Цілі сталого розвитку з кожним днем віддаляються. Навіть найфундаментальніші цілі щодо голоду та бідності зазнали суттєвого спаду після десятиліть прогресу»⁷.

Очевидно, що глобальна продовольча криза — це не лише криза виробництва, оскільки їжі виробляється достатньо, щоб прогодувати всіх, радше, це криза доступу, криза боргів і криза цін на продовольство⁸ (Cook, Frank, 2008).

У звіті *Driven to Waste* (2021)⁹, підготовленому Всесвітнім фондом дикої природи (WWF), зазначається, що до 40 % усього виробленого у світі продовольства ніколи не потрапляє на стіл. Тільки на стадії вирощування 1,2 млрд т продовольства (15,3 % від усього виробництва) втрачається під час збирання врожаю чи забою. Решта утилізується як харчові відходи на поствиробничих етапах, у тому числі в роздрібній торгівлі й на рівні споживачів. Усього на шляху від ферми до столу у світі щороку втрачається близько 2,5 млрд т продовольства. Усупереч значно поширеній думці про те, що втрати їжі на фермах є особливо великими в регіонах з низьким рівнем доходу, нові дані WWF свідчать, що насправді 58 % світових продовольчих втрат на стадії виробництва відбуваються в регіонах із середнім і високим рівнями доходів, незважаючи на те, що вони мають вищий рівень механізації на фермах, кращу інфраструктуру, сучасніші агрономічні методи і технології. Одними з численних факторів цього є надвиробництво сільськогосподарської продукції і насичення ринків, що призводить до зниження цін і створює структурну кризу, яка зберігає марнотратство.

Нестабільні моделі виробництва і споживання їжі стали суттєвою частиною найскладніших проблем, з якими сьогодні стикається людство (Бородіна, 2022). Нинішня продовольча криза, будучи проблемою міжнародною, впливає не тільки на право на їжу — як наявність і доступність продовольства, але й на цілий ряд інших прав людини, включаючи право на

⁷ Guterres Antonio. Secretary-General remarks at the Paris Summit on a New Global Financing Pact. United Nations. 2023. Jun 22. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2023-06-22/secretary-general-remarks-the-paris-summit-new-global-financing-pact> (дата звернення: 02.04.2024).

⁸ World Agricultural Production. United States Department of Agriculture. Foreign Agricultural Service. Circular Series WAP 10-23. October 2023. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/production.pdf>

⁹ *Driven to waste: The Global Impact of Food Loss and Waste on Farms*. WWF-UK (2021). Woking. URL: https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/driven_to_waste___the_global_impact_of_food_loss_and_waste_on_farms.pdf

засоби для достойного існування, чисте довкілля, справедливі й сприятливі умови праці, охорону здоров'я, соціальний захист тощо¹⁰.

Військова агресія РФ проти України, посилення негативних наслідків змін клімату, екстремальні погодні явища, економічні спади і фінансові кризи посилюють існуючу нерівність у світовій продовольчій системі й вимагають найшвидшого системного розв'язання проблем продовольчої безпеки в глобальному вимірі. Це означає, що рішення, які ухвалюватимуться сьогодні, матимуть величезний вплив уже в короткій, і особливо у віддаленій, перспективі на забезпечення людей продовольством і, як наслідок, на навколишнє середовище, економіку, систему прав людини, її здоров'я, освіту тощо.

Отже, **мета статті** — сформулювати, крізь призму новітніх концептуальних розробок ООН у сфері трансформації системи глобальної продовольчої безпеки, теоретико-методологічні засади визначення права людини на продовольство як ключового індикатора оцінювання ефективності новітніх агропродовольчих систем, що функціонують на сталій основі, й обґрунтувати методологічні засади поступового переходу України від індустріально орієнтованої агробізнесової моделі продовольчої безпеки до моделі сучасної агропродовольчої системи, орієнтованої на принципи сталості, в основі якої лежать права людини.

Для подолання наслідків війни в царині права на харчування необхідно впровадити всеосяжний підхід до управління продовольчими ресурсами, що ґрунтуватиметься на правах людини й приділятиме особливу увагу вразливим верствам населення.

КОРОТКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ

Якщо розглядати глобальну продовольчу безпеку в середньостроковому історичному ракурсі після потрясінь Другої світової війни, то слід зазначити вагоме зростання світового виробництва продуктів харчування і сільськогосподарської продукції у період післявоєнної відбудови. Це сталося, головним чином, завдяки повоєнному розвитку світової економіки й поєднанню технологічних і культурних змін у виробничих і споживчих практиках. Через зростання населення, багатства і урбанізації відбулося загальне збільшення попиту на продукти харчування, що поєднувалось із зміною харчових переваг у бік більш ресурсомістких продуктів.

Пізніше суттєву роль у нарощенні обсягів сільськогосподарського виробництва відіграло запровадження так званої «зеленої революції», яка відкрила шлях для повсюдного застосування методів ведення інтенсивного сільського господарства і утвердження неоліберальної доктрини в основній сільськогосподарській практиці в усьому світі (Бородіна, 2021). Незважаю-

¹⁰ A/76/237: Food systems and human rights — Interim report of the Special Rapporteur on the right to food. *United Nations Human Rights*. 2021. Jul 27. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/a76237-food-systems-and-human-rights-interim-report-special-rapporteur>

чи на те, що методи інтенсифікації, започатковані «зеленою революцією», сприяли запобіганню очікуваному великомасштабному дефіциту продовольства в період після Другої світової війни, вони спричинили зниження якості й безпечності продуктів харчування, погіршення екологічної ситуації, нестабільне споживання ресурсів і закріплення залежності від невідновлюваних ресурсів, особливо викопних корисних копалин. Закладені в попередній період основи спеціалізації, інтенсифікації, концентрації і вільної торгівлі продовольством на початку третього тисячоліття стали панівною тенденцією поведінки агробізнесу та його монокультуризації. При цьому суттєву небезпеку для базових прав людини і сталого розвитку агропродовольчого забезпечення створюють політекономічні наслідки такої поведінки, орієнтованої на неоліберальну доктрину, в якій продовольство перетворилося виключно на комерційний товар. «Підхід до продуктів харчування як до товару вимагає від індустріального сільського господарства більшої біологічної одноманітності. Це пов'язано з тим, що скорочення генетичної різноманітності дозволяє швидше вирощувати і збирати врожай, забивати худобу і транспортувати продовольство. Це форма монокультури, яка підвищує продуктивність через спрощення природи, створює екологічні умови, які сприяють хворобам. Віддаючи пріоритет економічній ефективності, індустріальне сільське господарство стимулює постійний попит на більшу територію і великомасштабні монокультурні ферми, які забруднюють землю, повітря й воду і спотворюють життя тварин. Це також заохочує роботодавців надавати перевагу прибуткам над правами працівників, ставитися до людей як до змінних елементів»¹¹.

Поряд з тим, хоча інтенсивні практики домінують у забезпеченні продовольством у цілому, лише невелика кількість учасників у виробництві, переробці й роздрібній торгівлі контролюють більшу частину агропродовольчої системи, її прибутків і мають вирішальний вплив на формування української та глобальної політики. Наслідки таких процесів є трагічними для людей і природи. Масштабне комерційне вирощування експортних культур забирає землю та інші ресурси у традиційних місцевих виробників їжі, залишаючи громади й цілі країни залежними від експорту або поставок продовольства з інших країн. Харчова залежність створює вразливість і безсилля суспільства.

Торговельні угоди укладаються таким чином, що сильніші країни часто можуть використати їх на власну користь, а це призводить до нечесної конкуренції для інших держав і, урешті-решт, до виробничої залежності останніх і підриву місцевої продовольчої безпеки. Крім того, такі держави втрачають вітчизняну аграрну науку або не можуть розвивати національні системи наукового забезпечення власного сільського господарства і переробної промисловості.

¹¹ The right to food. General Assembly United Nations. A/76/237/. 2021. Jul 27. §17. URL: <https://usrtk.org/wp-content/uploads/2021/09/Right-to-Food-UN-Special-Rapporteur-report.pdf>

ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО І КОНЦЕПЦІЯ АГРОПРОДОВОЛЬЧИХ СИСТЕМ

Засновані на правах підходи спрямовано на створення умов, за яких люди можуть жити в гідності й мирі та повністю розвивати свій потенціал. Ці підходи ґрунтуються на нормативній базі прав людини, на прямому втручанні правовласників та їхньої здатності відстоювати свої права, на спроможності носіїв обов'язків виконувати свої зобов'язання перед людьми. Обов'язки — це ключова особливість прав людини. Усі є носіями прав, а носіями обов'язків є окремі особи і групи осіб, відповідальних за дотримання й забезпечення реалізації прав. Держава — основний носій обов'язків. Обов'язок передбачає, по-перше, повагу, по-друге, захист і, по-третє, дотримання прав. **Повага до прав** означає утримання від втручання в процес реалізації громадянами своїх прав. **Захист прав** означає унеможливлення перешкоджання «третьми сторонами» (у тому числі приватному бізнесу і неурядовим організаціям) реалізації прав громадян. **Дотримання прав** означає створення сприятливого середовища для їх реалізації. Права повинні бути дотримані, навіть у разі неможливості їх самостійної реалізації громадянами (наприклад, надання продовольчої допомоги після екстремальних ситуацій).

Право на продовольство — це юридично обов'язкове право, гарантоване Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права. Як встановлено в Зауваженні загального порядку № 12 Комітету ООН з економічних, соціальних та культурних прав^{12, 13}, це право реалізується, коли кожна людина має фізичний і економічний доступ у будь-який час до достатнього харчування або засобів його отримання. Уряди несуть юридичні зобов'язання щодо забезпечення права на продовольство, тоді як кожна людина може користуватися ним як універсальним правом без дискримінації. Таким чином, «право на продовольство є унікальним у Міжнародному пакті з економічних, соціальних і культурних прав, оскільки ст. 11(2) зобов'язує держави ухвалювати конкретні програми для реалізації права на продовольство і ліквідації голоду. В результаті, хоча перелік не є вичерпним, право на продовольство має міжнародну правову базу, що скеровує держави і людей»¹⁴ у їхніх діях щодо гідного життя.

¹² Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR). United Nations Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/cescr> (дата звернення: 02.04.2024).

¹³ CESCR General Comment No. 12: The Right to Adequate Food (Art. 11) Adopted at the Twentieth Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 12 May 1999 (Contained in Document E/C.12/1999/5). Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/4538838c11.pdf>

¹⁴ The right to food and the coronavirus disease pandemic. General Assembly United Nations A/77/177. 2022. Jul 18. §44. URL: <https://reliefweb.int/attachments/ad0409d8-9fcc-4bf2-93ba-13a7e763a062/N2242888.pdf>

Управління Верховного комісара ООН з прав людини виокремлює чотири ключових елементи права на продовольство¹⁵:

наявність: продовольство слід отримувати з природних ресурсів або на основі виробництва, шляхом обробітку землі, або ведення тваринництва, або іншими способами, такими як риболовля, полювання чи збирання. Продукти харчування повинні продаватися на ринках і в магазинах;

доступність: продовольство має бути доступним. Люди повинні мати можливість на адекватний раціон без шкоди для інших базових потреб, таких як плата за навчання, ліки або орендна плата. Продовольство має бути доступним для фізично незахищених людей, включаючи дітей, хворих, людей з обмеженими можливостями і осіб похилого віку. Воно також має бути доступним людям у віддалених районах, жертвам збройних конфліктів чи стихійних лих, а також ув'язненим;

адекватність: їжа повинна задовольняти харчові потреби з урахуванням віку людини, умов життя, стану здоров'я, професії, статі тощо. Продовольство має бути безпечним для споживання і не містити шкідливих для життя і здоров'я людини речовин;

сталість: продовольство в достатній кількості має бути доступним як для теперішніх, так і для майбутніх поколінь.

Таким чином, право на продовольство — це гарантоване державою право мати регулярний, постійний і необмежений доступ, прямо або через фінансові покупки, до кількісно і якісно адекватної та достатньої їжі, що відповідає культурним традиціям народу, до якого належить споживач, і забезпечує фізичне й розумове, індивідуальне й колективне, повноцінне й гідне життя без страху голоду.

Практична реалізація державою права людини на продовольство включає кілька ключових принципів: 1) підзвітність уряду; 2) участь громадськості; 3) інституційне середовище, сприятливе для дрібнотоварного виробництва продовольства і продовольчого самозабезпечення; 4) наявність аналітичної бази, яка враховує вразливість і дискримінацію в агропродовольчій системі; 5) міцний зв'язок між агропродовольчою політикою та її наслідками для суспільного здоров'я. Окремі особи чи колективи, включаючи урядовців, законодавців, місцеві громади, неурядові організації, учених, організації споживачів, молодіжні групи, корінні народи, дрібних землевласників, жіночі організації, організації громадянського суспільства, а також приватний сектор, є найважливішими учасниками процесу реалізації права на достатнє харчування. Проте сам по собі правозахисний підхід не може змінити спосіб виробництва, розподілу і споживання продовольства.

Підходи, що ґрунтуються на правах, відображають еволюцію моделі розвитку агропродовольчого забезпечення, заснованої на задоволенні

¹⁵ Key aspects of the right to food. United Nations Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/food>

потреб людей, до моделі, за якої люди можуть вимагати те, що їм належить по праву (підходи «згори донизу» і «знизу до гори»). Заснований на праві на продовольство підхід надає людям низку можливостей у продовольчому самозабезпеченні, а також участь у процесах ухвалення рішень, підзвітності уряду, моніторингу, доступі до правосуддя, забезпеченні прозорості тощо. Правозахисний підхід дає законне право людям брати участь у процесах розробки політики, отримувати експертні оцінки, ставити під сумнів рішення і повноваження в агропродовольчій сфері, заявляти про порушення, якщо система в будь-який спосіб не дозволяє населенню отримати рівноправний доступ до здорового і достатнього харчування тощо.

Сучасна парадигма продовольчої безпеки ООН, що базується на інтегрованому підході, заснованому на повазі прав людини, оперує Концепцією сталих агропродовольчих систем. Перехід до розуміння глобальної продовольчої безпеки на основі даної Концепції обумовлений тим, що ця методологія керується визнанням інтегрованого характеру взаємозв'язків між системами, що лежать у основі виробництва продовольства, ланцюжками поставок продовольства, продовольчим середовищем, поведінкою окремих споживачів, моделями харчування, а також показниками харчування і загальними результатами функціонування систем, які стають основою для їх подальшого розвитку (Fanzo, Covic, Dobermann et al., 2020) з урахуванням наслідків для суспільного здоров'я.

Гарантоване право на продовольство, повноцінне харчування окремих людей та їхніх спільнот є ключовим індикатором (результатом) функціонування сталих агропродовольчих систем (АПС), у яких продукти харчування розглядаються здебільшого як суспільне благо, а не як комерційний товар. Такий результат досягається безпечним для оточуючого середовища способом і формує здатність людей працювати й ухвалювати самостійні рішення і в подальшому, у свою чергу, позитивно впливати на самозабезпечення продовольством і функціонування агропродовольчої системи з урахуванням засад сталості. Отже, з одного боку, результати обумовлено дією системи чинників і заходів політики, що розробляється в інтересах їх отримання, а з іншого — самі результати впливають на ці чинники й заходи.

За визначенням Групи експертів вищого рівня Комітету ООН з глобальної продовольчої безпеки, АПС включає всі елементи (навколишнє середовище, людські ресурси, фактори виробництва, процеси, інфраструктуру, організації і т. д.) і всі види діяльності, пов'язані з виробництвом, обробкою, розподілом, переробкою і споживанням продовольства, а також результати такої діяльності, у тому числі соціально-економічні й екологічні наслідки¹⁶. Поєднання всіх елементів сталої агропродовольчої системи від-

¹⁶ Food losses and waste in the context of sustainable food systems. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition. June 2024. URL: <https://www.fao.org/3/i3901e/i3901e.pdf>

бувається, головним чином, на ринках¹⁷, які створюються, підтримуються і регулюються в такий спосіб, щоб служити соціально орієнтованим цілям. ФАО називає такі ринки «територіальними»¹⁸. Територіальні ринки являють собою ключові точки роздрібною торгівлі для прямого доступу споживачів до продовольства і «часто об'єднують мережу сільських і міських громад і не завжди чітко вписуються в категорії місцевих чи глобальних ринків»¹⁹. Важливу роль в управлінні цими ринками відіграють місцеві органи влади. На територіальних ринках, як правило, мало посередників між виробниками і споживачами. «З точки зору споживача такі ринки допомагають розширити доступ до здорового харчування, зокрема до свіжих фруктів і овочів, риби і м'яса, а також до основних харчових продуктів»²⁰. Використовуючи ініціативу територіальних ринків, ФАО прагне підкреслити їх важливість не лише для гарантування права на продовольство, а й для сприяння здоровому харчовому середовищу, забезпеченню доступу до свіжих сільськогосподарських продуктів, поживної та різноманітної їжі. Територіальні ринки можуть бути формальними і неформальними. За результатами досліджень територіальних ринків міжнародними організаціями ООН²¹, уряди країн, де такі ринки поширено, визнають той факт, що територіальні ринки можуть бути неформальними, тобто інколи їх продавці не мають спеціальних ліцензій і не сплачують податків, проте уряди, віддаючи належне гарантуванню кожному громадянину права на продовольство, продовжують розробляти програми їх розвитку для забезпечення соціальної справедливості, безпеки харчування і стабільності таких ринків.

Ринки — основа АПС, вони забезпечують взаємодію між виробництвом і споживанням, їх удосконалення з точки зору поваги прав людини має вирішальне значення для підтримання сталості агропродовольчих систем, полегшення доступу до здорового й різноманітного харчування, практичної реалізації права на продовольство.

Функціонування агропродовольчих систем залежить від взаємопов'язаних життєво важливих для людини біологічних підсистем, зокрема біорізноманіття. «Традиційні АПС, орієнтовані на велике промислове сільське господарство, зменшують біорізноманіття, фактично руйнуючи осно-

¹⁷ Territorial markets for sustainable agriculture — Unleashing the potential of territorial markets for incentivizing the adoption of sustainable agricultural practices. FAO. 2022. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc3245en>

¹⁸ Territorial markets: facilitating access to healthy diets. FAO. 2022. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb9332en>

¹⁹ The right to food and the coronavirus disease pandemic. General Assembly United Nations A/77/177. 2022. Jul 18. §17. URL: <https://reliefweb.int/attachments/ad0409d8-9fcc-4bf2-93ba-13a7e763a062/N2242888.pdf>

²⁰ Territorial Markets Initiative. FAO. 2023. URL: <https://www.fao.org/nutrition/markets/territorial-markets-initiative/en/> (дата звернення: 02.04.2024).

²¹ The right to food and the coronavirus disease pandemic. General Assembly United Nations A/77/177. 2022. Jul 18. §17. URL: <https://reliefweb.int/attachments/ad0409d8-9fcc-4bf2-93ba-13a7e763a062/N2242888.pdf>

ву власного існування» (Brondizio, Settele, Díaz et al., 2019), і можливості безпечного сільськогосподарського виробництва в цілому. За останні 100 років понад 90 % сортів сільськогосподарських культур зникли. Наразі лише дев'ять видів рослин становлять 66 % загального виробництва сільськогосподарських культур, що обумовлює поширення і посилення таких небезпек і ризиків для здоров'я людини, як діабет, ожиріння і недоїдання.

Інтенсивне сільське господарство також відіграє певну роль у підсистемі поширення зоонозних захворювань, у тому числі COVID-19 (Stel, Eggers, Alonso, 2020). Основна причина виникнення вірусу COVID-19 досі досліджується, проте доведено, що розповсюдження патогенних мікроорганізмів (зокрема, зоонозних захворювань) посилюється забрудненням, руйнуванням довкілля, вирубуванням лісів і усуненням захисних екологічних бар'єрів²². Звільнення простору для інтенсивного сільського господарства зменшує природні буфери, які захищають людей від вірусів та інших патогенів, що циркулюють серед дикої природи. І патогени ще легше поширюються серед отар і стад, які вирощуються на промисловій основі й мають генетичну подібність, особливо коли вони утримуються поруч (Jones, Grace, Kock et al., 2013). Водночас антимікробні препарати, які використовуються для прискорення росту худоби на промисловій основі, призводять до резистентності мікроорганізмів, що робить антимікробні препарати менш ефективними в якості ліків для людей. Нині близько 700 тис. людей щороку помирають від резистентних інфекцій, і до 2050 р. інфекційні хвороби можуть спричинити ще більше смертей²³ (Willett, Rockström, Loken et al., 2019). Крім того, на функціонування промислових агропродовольчих систем припадає чверть усіх антропогенних викидів парникових газів (Batini, 2019).

За даними Всесвітнього економічного форуму, в найближчі 10 років втрата біорізноманіття і колапс екосистем входитимуть до п'ятірки головних загроз безпечному існуванню людства²⁴. Додають продовольчих негараздів, зокрема, і зростання чисельності населення, і зміни в його дієтичних перевагах, і технологічний прогрес, і розподіл доходів, і недостатня стійкість мирного процесу, і глобальні кліматичні зміни тощо. Ніхто не знає точно, яким чином ці фактори еволюціонуватимуть з плином часу, однак немає сумніву, що вони визначатимуть майбутнє виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства. На користь справедливості таких міркувань і з урахуванням існуючих нині невизначенос-

²² Connecting Global Priorities: Biodiversity and Human Health: A State of Knowledge Review. *World Health Organization*. 2015. Jun 03. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241508537> (дата звернення: 02.04.2024).

²³ Frontiers 2017 Emerging Issues of Environmental Concern. *UN Environment Programme*. 2017. URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/22255;jsessionid=1D2A1EDF92439D88611D2BB9397338BB> (дата звернення: 02.04.2024).

²⁴ Тим не менш, щохвилини світ витрачає близько 1 млн дол. на субсидування промислового сільського господарства.

тей, ФАО запропонувала своє бачення тенденцій і перспектив функціонування глобальної агропродовольчої системи на період до 2050 р.²⁵, зокрема, таке.

1. *Традиційні агропродовольчі системи перебуватимуть під впливом тенденцій, які можуть поставити під загрозу їх майбутню стійкість.* Зростання чисельності й доходів населення продовжує підвищувати попит на продовольство і спричиняє зміни в харчових перевагах. Натомість виробництво сільськогосподарської продукції стримують зростаюча нестача і погіршення якості земельних і водних ресурсів, недостатність інвестицій у стійкі методи ведення сільського господарства, яке, як і раніше, є активним джерелом викидів парникових газів (ПГ). Зміна клімату дедалі сильніше позначається на врожайності й засобах життєзабезпечення сільських жителів; хронічна бідність, нерівність і безробіття обмежують доступ до продуктів харчування окремих верств населення і перешкоджають досягненню цілей у сфері здорового харчування.

2. *Якщо зберегти існуючий вектор розвитку агропродовольчих систем, то в майбутньому на глобальному рівні є велика ймовірність постійної продовольчої нестабільності, а отже, порушення права на продовольство.* Для повного виконання завдань у рамках Цілей сталого розвитку (ЦСР), визначених Порядком денним у галузі сталого розвитку на період до 2030 року, будуть потрібні додаткові зусилля, спрямовані на збереження миру, вирішення проблеми зростаючої нерівності й гендерного дисбалансу, відмова від нераціонального використання сільськогосподарських ресурсів, скорочення викидів ПГ, більш ефективного регулювання попиту на ресурсомістку продукцію тваринного походження, зниження продовольчих витрат і відходів, а також багато іншого.

3. *Щоб відійти від «колишнього курсу», всі країни повинні розділити відповідальність за реалізацію фундаментальних змін.* Глобальний процес перетворень, необхідний для підвищення стійкості системи продовольства і сільського господарства, виходить далеко за межі поділу на розвинуті країни і країни, що розвиваються.

Даний процес торкнеться всіх країн, оскільки для переходу до сталого розвитку в масштабах усього світу необхідно докорінно змінити сформовані в країнах моделі споживання і виробництва²⁶. Багатьом країнам буде потрібно оновити засоби виробництва товарів і послуг чи основні фонди, розробити нові рішення і впровадити інноваційні технології. У дусі солідарності, закладеному в ЦСР, країнам і соціальним групам, які можуть дозволити собі розумні витрати, пов'язані з необхідними перетвореннями, доведеться надати допомогу тим, хто вже постраждав від нераціонального

²⁵ The future of food and agriculture. Alternative pathways to 2050. Rome, FAO, 2018. 224 p. URL: <https://www.fao.org/3/I8429EN/i8429en.pdf>

²⁶ The future we want: outcome of the Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro. Brazil, 20-22 June 2012. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3826773?ln=ru&v=pdf>

поводження з природними ресурсами, і сприяти в побудові кращого майбутнього для наступних поколінь.

4. *Перехід до нарощення виробництва за меншого використання ресурсів і залучення споживачів до стримування потреб у надмірному розширенні виробництва продуктів харчування може суттєво вплинути на сталість агропродовольчих систем.* Поінформування споживача про екологічно стійке і більш здорове харчування, так само як і скорочення харчових відходів, ефективніша цінова політика у сфері продовольства, адекватно відображає негативні зовнішні наслідки його виробництва. Також необхідно знизити «потрійний тягар» недоїдання, що включає недостатнє харчування, дефіцит мікроелементів, надмірну вагу і ожиріння, які часто співнують у одній і тій самій країні й навіть у одному співтоваристві.

Ті, хто працюють у сфері продовольства і сільського господарства, повинні навчитися задовольняти зростаючий попит в умовах дедалі істотніших обмежень за ресурсами, оптимізуючи земле- і водокористування, скорочуючи викиди ПГ, підвищуючи ефективність виробництва і споживання енергії та відновлюючи ґрунти й ліси. Це лише окремі з багатьох стратегічних варіантів, які слід розглянути в процесі пошуку шляхів до сталого розвитку.

5. *Більш справедливий розподіл доходів на національному і міжнародному рівнях — необхідна умова формування сталої продовольчої безпеки, поліпшення харчування й екологічної стійкості продовольчих систем.* Перехід до стійких моделей функціонування сільського господарства і продовольчих систем може спричинити підвищення цін і обмеження глобального виробництва сільськогосподарської продукції. Тому в країнах з низьким і середнім рівнями доходів забезпечення продуктами харчування на душу населення і розширення доступу до продовольства можуть бути досягнуті завдяки політиці більш справедливого розподілу доходів на національному й міжнародному рівнях. Серед важливих стратегічних варіантів досягнення цієї мети є:

- просування стійких технологій і спрощення доступу до ринків для сімейних фермерських господарств;
- створення сильніших інститутів, здатних забезпечити конкурентні, прозорі й рівноправні ринки засобів виробництва і продукції сільського господарства;
- упровадження ефективних програм соціального захисту і справедливих податкових систем;
- надійний і рівноправний доступ до таких ресурсів, як земля, вода і капітал, а також кредитування, більш якісна інформація, розвиток навичок і професійних знань тощо.

Ці стратегічні заходи значно розширяють можливості заробітку для бідних верств сільського населення — як зайнятого в сільському господарстві, так і тих, хто диверсифікують сільськогосподарське виробництво чи продуктивно переходять до інших видів економічної діяльності.

б. Продовольчі й сільськогосподарські сектори відіграють ключову роль у формуванні глобальної продовольчої безпеки, але самі по собі не можуть забезпечити право на продовольство і справедливий доступ до продуктів харчування для всіх верств населення. Необхідним є вжиття важливих заходів, які не тільки підвищать ефективність і посилять справедливість економічних систем, але й полегшать їх структурну трансформацію. Рослинництво, тваринництво, рибне і лісове господарство продовжують відігравати важливу роль у зайнятості населення і створенні засобів для існування в країнах з низьким і середнім рівнями доходів. Щоб це відбувалося на сталій основі, потрібно, з одного боку, тісніше пов'язати сільське господарство в цілому і сімейні ферми зокрема з економікою сіл і міст шляхом розвитку агропромисловості та інфраструктури. З іншого, слід створити сильні інститути, підтримувані ефективними фіскальними системами, які забезпечуватимуть можливості заробітку в масштабах усєї економіки, ефективний соціальний захист, а також конкурентну і справедливу внутрішню й зовнішню торгівлю засобами виробництва і готовою продукцією.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ В НАПРЯМІ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА НА ПРОДОВОЛЬСТВО

З огляду на окреслені новітні підходи і антропологічно орієнтовані напрями трансформації глобальних агропродовольчих систем, цілком очевидно, що в Україні траєкторія подальшого нарощення сільськогосподарського виробництва на промисловій основі й підвищення рівня його інтенсифікації і експортної орієнтації як основної стратегії задоволення прогнозованих продовольчих потреб населення країни і зовнішнього світу в гібридному середовищі «війна-мир» є неспроможною. «Такий шлях розвитку забезпечить лише тимчасові рішення за рахунок втрати довгострокової продуктивної здатності агропродовольчої системи» (Gladek, Fraser, Roemers et al., 2017). Саме з цієї причини Україні, її політичному істеблшменту, громадянському суспільству, науковим колам слід сконцентрувати зусилля на розробці теоретично обґрунтованих і емпірично перевірених підходів, які продемонструють потенційні шляхи розвитку агропродовольчої системи в умовах глобальної невизначеності, відповідних альтернативних сценаріїв і політичних заходів, необхідних для досягнення ідеального майбутнього, орієнтованого на стійке виробництво й споживання продовольства і сільськогосподарської сировини. За твердженнями ФАО, стійка продовольча система забезпечує суспільну продовольчу безпеку і необхідну кількість продуктів харчування в спосіб, що не порушує економічного, соціального й екологічного базису генерації продовольчої безпеки і продукування продуктів харчування для майбутніх поколінь. Стійка продовольча

система повинна забезпечувати й одночасно виступати складовою екологічної, соціальної та економічної стійкості²⁷.

Стійкість АПС є комплементарною стійкості економічної системи. «Стійкість економічної системи в умовах невизначеності дестабілізаційних зовнішніх впливів багато в чому залежить від національної укоріненості виробництва (подібно тому, як стійкість дерева залежить від його кореневої системи). Національна укоріненість визначається рівнем використання національних ресурсів і виробництва для забезпечення життєдіяльності суспільства, зростання добробуту населення і соціально-економічного розвитку» (Гриценко, 2023, с. 46).

При розбудові національно укоріненого підходу до трансформації агропродовольчої системи України, орієнтованої на права людини, слід урахувати, що крім глобалізаційного тиску майбутнє національного агропродовольчого забезпечення характеризується ще більшою невизначеністю, ніж на глобальному рівні, унаслідок її функціонування в умовах «війна-мир» нині й, можливо, у найближчій перспективі. «Засади відновлюваних процесів мають розпочати формуватися, коли війна ще йде, щоб мінімізувати втрати часу на їх підготовку після досягнення миру» (Геєць, 2023, с. 4). Проте слід також урахувати, що об'єктивно існуючі суперечності, у тому числі в агропродовольчій сфері, «не можуть бути розв'язані шляхом продовження глобалізації у тій формі, в якій вона існувала донедавна, посилюючи економічну і соціальну нерівність. Необхідно знайти глокалізаційно інклюзивний підхід, який дозволить використати глобалізацію для національного розвитку і національний розвиток для глобалізації» (Гриценко, 2023, с. 39). «Вирішення проблеми не в тому, щоб відмовитись від глобалізації, необхідно зробити так, щоб цей процес був справедливим»²⁸.

Національно укорінений розвиток вітчизняної агропродовольчої системи, орієнтований на повагу до прав людини і розширення її можливостей для самореалізації, має враховувати глобальні, національні й локальні завдання²⁹, які стоять перед її майбутнім, і передусім — якою мірою виконання або ігнорування цих завдань наблизить (чи віддалить) продовольчу і сільськогосподарську систему України до цілей сталого розвитку і, відповідно, до соціоекономічних і екологічних функцій сталих агропродовольчих систем, а саме:

продуктивність і благополуччя, завдяки яким забезпечується наявність достатньої кількості продовольства вітчизняного виробництва, виробленого без шкоди для довкілля;

²⁷ Sustainable food systems: Concept and framework. Rome, FAO, 2018. 8 p. URL: <https://www.fao.org/3/ca2079en/CA2079EN.pdf>

²⁸ Генсек ООН: расширение ШОС усиливает влияние и ответственность организации. *Организация Объединенных Наций*. 2023. 04 июля. URL: <https://news.un.org/ru/story/2023/07/1442572> (дата звернення: 02.04.2024).

²⁹ Розроблені Комітетом глобальної продовольчої безпеки ООН у 2020 р.

справедливість та інклюзивність, завдяки яким усім українцям забезпечується доступ до якісного продовольства вітчизняного виробництва, а селянам — засобів до існування в агропродовольчій системі та на сільських територіях;

стійкість до зовнішніх впливів, завдяки якій агропродовольча система залишається стабільною в ситуаціях потрясінь і криз національного і глобального рівнів;

орієнтація на відновлювальні методи господарювання і агроекологію, завдяки яким забезпечуються всі аспекти стійкості (економічна, соціальна, екологічна);

орієнтація на здорову і поживну їжу, яка формує і підтримує імунітет населення, забезпечує засвоєння й використання українцями життєво важливих поживних речовин для зниження суспільних витрат на медичне забезпечення;

орієнтація на повагу до людини і розширення її прав та можливостей, завдяки чому забезпечується участь усіх людей, особливо селян (у тому числі найбільш вразливих груп населення), та їхня можливість ухвалювати рішення і висловлювати думки, що впливають на адаптивність агропродовольчої системи до конкретних потреб низового рівня.

З позицій глобальних світових тенденцій і перспектив у сфері продовольчого забезпечення, а також з урахуванням викликів і ризиків національного масштабу, спричинених війною, під час якої ворог використовує продовольство як зброю, залучаючи глобалізацію для національного розвитку і національний розвиток — для глобалізації, серед ключових напрямів трансформації вітчизняної АПС України слід виокремити такі:

1) законодавчо закріпити статус продовольства як суспільного блага для відповідних змін у системі державного регулювання національного економічного розвитку. Надати пріоритет державної підтримки дрібнотоварному агропродовольчому виробництву сімейного типу³⁰ з метою припинення деградації аграрного потенціалу, сільських спільнот і локальних екосистем, порушених унаслідок недоброякісного господарювання в довоєнний період та їх суттєвого руйнування ворожими військовими діями;

2) на основі принципів захисту і поваги прав людини, з використанням механізмів зв'язаних продовольчих і виробничих субсидій малим виробникам і споживачам (Бородіна, 2023) створити систему продовольчої та харчової безпеки власного населення, виснаженого незбалансованим і недостатнім харчуванням через війну і довоєнні агроструктурні дисбаланси (Бородіна, Прокопа, 2015) для відродження і нарощення демографічного потенціалу країни;

³⁰ Адаптивну здатність сімейного типу господарювання до сталого розвитку вбудовано в біофізичні аспекти його функціонування через збереження біорізноманіття, підтримку здорових ґрунтових систем, природних водойм тощо, а також у соціально-економічні — через передання традиційних знань, саморозвиток організаційної спроможності, регулювання циклів бідності тощо.

3) розвинути мережу справедливих територіальних ринків як неформального простору для безпосередньої зустрічі покупців і продавців, який формується на відносинах солідарності й довіри, коли співвідношення сил між виробниками, переробниками, продавцями і споживачами має горизонтальний характер за принципом коротких агропродовольчих ланцюгів, а всі учасники взаємодіють між собою з різним ступенем взаємозалежності й взаємодопомоги;

4) підтримати новий порядок денний у сфері глобальної торгівлі³¹, який не зводиться до обмеження внутрішньої підтримки сільського господарства, а всі держави — члени СОТ та їхні громадяни покладатимуться на міжнародні інститути для підтримки власної національної продовольчої політики, захисту їхнього права на традиційне продовольство вітчизняного виробництва на користь повної реалізації права на харчування, притаманне культурним традиціям країни.

Трансформована агропродовольча система забезпечуватиме ключову роль у формуванні продовольчої безпеки українців, але сама по собі вона не зможе гарантувати право на продовольство і справедливий доступ до продуктів харчування для всіх верств населення. Потрібно задіяти мультиплікативні підходи, які підвищать не тільки ефективність соціо економічної політики держави, але і її структурну трансформацію в напрямі більш справедливого розподілу доходів на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Національно укорінена агропродовольча політика має дати відповідь на запитання, чи буде здатна системи продовольчого і сільськогосподарського виробництва України сьогодні й у майбутньому на засадах сталості на достатньому рівні годувати, передусім українців, якісним продовольством вітчизняного виробництва, задовольняти додатковий вітчизняний попит на непродовольчу продукцію сільського господарства і при цьому робити, без шкоди для українського соціуму, посильний внесок у глобальну продовольчу безпеку?

Якщо Україна хоче найближчим часом стати повноправним членом Європейського Союзу, їй необхідно змінити ситуацію з продовольчим забезпеченням українців, відновленням сільських територій і сільського способу життя, що можливо досягти більшими інвестиціями в малих фермерів, дрібних виробників, сімейні ферми, які забезпечать підтримку місцевого виробництва продуктів харчування, створення місць прикладання праці для молодих людей у сільському господарстві, його адаптацію до кліматичних і економічних потрясінь, здатних серйозно вплинути на продовольчі системи вже в короткостроковій перспективі.

³¹ The right to food. General Assembly United Nations A/76/237. 27 July 2021. Art. 72. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3936776>

ВИСНОВКИ І ДЕЯКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Методологія інтегрованого підходу, заснованого на правах людини, лежить у основі Порядку денного і його Цілей у сфері сталого розвитку на період до 2030 року. Гарантоване право на продовольство, тобто повноцінне харчування всіх людей та їхніх спільнот, є базовим правом кожної людини і ключовим індикатором (результатом) функціонування сталих агропродовольчих систем, у яких продукти харчування розглядаються здебільшого як суспільне благо, а не як комерційний (експортний) товар. Підходи, що ґрунтуються на повазі прав людини, закріплено в Міжнародному законодавстві про права, Загальній декларації прав людини ООН, Декларації ООН про права селян та інших людей, що працюють у сільській місцевості, інших узгоджених на міжнародному рівні документах, які забезпечують всесвітньо визнані стандарти того, що означає жити гідно.

У міжнародній політичній практиці для реалізації методологічних підходів, що ґрунтуються на правах, застосовуються різноманітні методи та інструменти, включаючи аналіз політики, моніторинг, адвокацію, розбудову спроможності правовласників (громадян) і носіїв обов'язків (урядовців), у сприянні процесу розширення прав і можливостей людей та їхніх спільнот за принципом «ніхто не має бути залишений без уваги». За цих умов засадничим методологічним принципом у формуванні Нової аграрної політики України має стати повага до права вибору кожного українця здорової і адекватної для нього самого та його родини моделі продовольчого забезпечення, а вітчизняне продовольство як суспільне благо має бути доступним усім українцям шляхом самозабезпечення, прямого придбання у виробника чи в торговельних мережах у рамках державної продовольчої підтримки.

Актуалізація в агропродовольчих трансформаціях України концептуального підходу ФАО ООН щодо необхідності розвитку територіальних ринків може стати фундаментом розширення права українців на здорове продовольче забезпечення за рахунок сімейного фермерства і дрібного-варного виробництва різноманітних безпечних продуктів харчування, державного стимулювання попиту на таку сільськогосподарську продукцію і продовольство.

Зведення права індивідуального продовольчого вибору в ранг пріоритету агропродовольчої політики держави допоможе суспільству зрозуміти складність процесу сільськогосподарського виробництва, розподілу і споживання продовольства й динамізму самої агропродовольчої системи в умовах сучасних глобальних викликів. Гарантування цього права як можливості вільного вибору моделі споживання відіграє центральну роль у підході, заснованому на приматі прав людини, і, зокрема, права на саморозвиток і самоорганізацію, тобто у створенні можливостей повною мірою брати участь у формуванні й управлінні локальними продовольчими системами, які належать місцевому населенню, створюються ним і функціонують для загального добробуту.

Забезпечення українцям здорового харчування продовольством вітчизняного виробництва, орієнтоване на засади сталого розвитку, вимагає принципової реконструкції існуючої агропродовольчої системи у відповідності з сучасними глобальними світовими і європейськими трендами, які передбачають захист життєво важливих прав людини і громадянина, суспільства і держави, національних інтересів у сфері продовольчої безпеки. Це спрямує національну аграрну політику на поступовий перехід від моделі продовольчого забезпечення, заснованої на виключно комерційних, експортоорієнтованих пропозиціях агробізнесу і корпорацій, до моделі споживання, за якої люди можуть законно вимагати того, що їм належить по праву від носіїв обов'язків — урядовців.

Уряд, трансформуючи агропродовольчу систему, зобов'язаний прислухатися до голосу людей, коли вони відстоюють свої права, відстежувати, як ці права зберігаються, удосконалюються чи порушуються, і збирати від них пропозиції, як ці порушення усувати найкраще. Розширення прав і можливостей українців за допомогою забезпечення рівноправного доступу не тільки до продовольства, а й до землі, нових знань, інформації, цифрових технологій, є вкрай важливим для відновлення сталої агропродовольчої системи країни.

Статтю підготовлено в рамках проекту «Substantiation and measures for implementation of a human rights-based integrated approach to rural development, food security and land policy in post-war rebuilding of Ukraine», фінансованому в межах програми «Long-term program of support of the Ukrainian research teams at the Polish Academy of Sciences carried out in collaboration with the U.S. National Academy of Sciences with the financial support of external partners» (скор. rUAR: Rebuild Rural Ukraine)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Cook, J., Frank, D. (2008). Food security, poverty, and human development in the United States. *Annals of the New York Academy of Sciences*. Vol. 1136. P. 193—209. URL: <https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1196/annals.1425.001>
- Бородіна, О. (2022). Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо їх подолання: політекономічний зріз. *Економіка України*. 65. 6(727). 41-53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>
- Бородіна, О. (2021). Егалітарна та ринкова земельні реформи у контексті суспільного добробуту і базових прав людини. *Економіка та прогнозування*. № 1. С. 49—70. URL: http://eip.org.ua/?page_id=523&aid=833
- Fanzo, J., Covic, N., Dobermann, A. et al. (2020). A research vision for food systems in the 2020s: Defying the status quo. *Global Food Security*. Vol. 26, 100397. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100397>
- Brondizio, E., Settele, J., Díaz, S., Ngo, H.T. (Eds.) (2019). Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat. Bonn, Germany. 1148 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>

- Stel, M., Eggers, J., Alonso, W. (2022). Mitigating Zoonotic Risks in Intensive Farming: Solutions for a Sustainable Change. *EcoHealth*. Vol. 19. P. 324-328. <https://doi.org/10.1007/s10393-022-01605-8>
- Jones, B., Grace, D., Kock, R. et al. (2013). Zoonosis emergence linked to agricultural intensification and environmental change. *PNAS*. Vol. 110. No. 21. P. 8399—8404. URL: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1208059110>
- Willett, W., Rockström, J., Loken, B. et al. (2019). Food in the Anthropocene: The EAT-Lancet Commission on Healthy Diets from Sustainable Food Systems. *The Lancet Commissions*. Vol. 393. Iss. 10170. P. 447—492. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(18\)31788-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(18)31788-4/fulltext)
- Batini, N. (2019). Transforming Agri-Food Sectors to Mitigate Climate Change: The Role of Green Finance. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*. DIW Berlin. Vol. 88. P. 7—42. URL: <https://d-nb.info/1219912492/34>
- Gladek, E., Fraser, M., Roemers, G. et al. (2017). The global food system: an analysis. *Metabolic*. WWF Netherlands. URL: <https://www.metabolic.nl/publications/global-food-system-an-analysis-pdf/>
- Гриценко, А. (2023). Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 66. 4(737). 38-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038>
- Геєць, В. (2023). До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 66. 4(737). 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>
- Бородіна, О. (2023). Базові методологічні підходи та прикладні механізми переходу до національно укоріненого розвитку агропродовольчої системи України. *Економічна теорія*. № 3. С. 44—57. URL: http://et.org.ua/?page_id=189&year=2023&issueno=3&begin_page=44&mode=get_art&flang=uk
- Бородіна, О., Прокопа, І. (2015). Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*. 58. 4(641). 88-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_12

Надійшла 07.11.2023

Прорецензована 06.12.2023

Доопрацьована 29.02.2024

Підписана до друку 05.03.2024

REFERENCES

- Cook, J., Frank, D. (2008). Food security, poverty, and human development in the United States. *Annals of the New York Academy of Sciences*. Vol. 1136. P. 193-209. URL: <https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1196/annals.1425.001>
- Borodina, O. (2022). Military threats to global food security and first international reactions to overcome their consequences: political economy section. *Economy of Ukraine*. 65. 6(727). 41-53. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041> [in Ukrainian].
- Borodina, O. (2021). Egalitarian and market land reforms in the context of basic human rights and public welfare. *Economy and Forecasting*. No. 1. P. 49-70. URL: http://eip.org.ua/?page_id=523&aid=833 [in Ukrainian].
- Fanzo, J., Covic, N., Dobermann, A. et al. (2020). A research vision for food systems in the 2020s: Defying the status quo. *Global Food Security*. Vol. 26, 100397. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100397>

- Brondizio, E., Settele, J., Díaz, S., Ngo, H.T. (Eds.) (2019). Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat. Bonn, Germany. 1148 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3831673>
- Stel, M., Eggers, J., Alonso, W. (2022). Mitigating Zoonotic Risks in Intensive Farming: Solutions for a Sustainable Change. *EcoHealth*. Vol. 19. P. 324-328. <https://doi.org/10.1007/s10393-022-01605-8>
- Jones, B., Grace, D., Kock, R. et al. (2013). Zoonosis emergence linked to agricultural intensification and environmental change. *PNAS*. Vol. 110. No. 21. P. 8399-8404. URL: <https://www.pnas.org/doi/epdf/10.1073/pnas.1208059110>
- Willett, W., Rockström, J., Loken, B. et al. (2019). Food in the Anthropocene: The EAT-Lancet Commission on Healthy Diets from Sustainable Food Systems. *The Lancet Commissions*. Vol. 393. Iss. 10170. P. 447-492. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(18\)31788-4/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(18)31788-4/fulltext)
- Batini, N. (2019). Transforming Agri-Food Sectors to Mitigate Climate Change: The Role of Green Finance. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*. DIW Berlin. Vol. 88. P. 7-42. URL: <https://d-nb.info/1219912492/34>
- Gladek, E., Fraser, M., Roemers, G. et al. (2017). The global food system: an analysis. *Metabolic*. WWF Netherlands. URL: <https://www.metabolic.nl/publications/global-food-system-an-analysis-pdf/>
- Grytsenko, A. (2023). Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts. *Economy of Ukraine*. 66. 4(737). 38-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038> [in Ukrainian].
- Heyets, V. (2023). On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*. 66. 4(737). 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukrainian].
- Borodina, O. (2023). Basic methodological approaches and applied mechanisms of transition to nationally rooted development in the agri-food system of Ukraine. *Economic theory*. No. 3. P. 44-57. URL: http://etet.org.ua/?page_id=189&year=2023&issueno=3&begin_page=44&mode=get_art&flang=uk [in Ukrainian].
- Borodina, O., Prokopa, I. (2015). The overcoming of structural deformations in Ukraine's agrarian sector: institutionalization and modernization of a small-scale agricultural production. *Economy of Ukraine*. 58. 4(641). 88-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_4_12 [in Ukrainian].

Received on November 7, 2023

Reviewed on December 6, 2023

Revised on February 29, 2024

Signed for printing on March 5, 2024

Olena Borodina, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Economics and Policy of Agrarian Transformation
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasа Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

ON THE QUESTION OF THE METHODOLOGY
FOR STUDYING HUMAN RIGHT TO FOOD
IN SUSTAINABLE AGRI-FOOD SYSTEM

Unsustainable patterns of food production and consumption have become a significant part of the most complex problems facing humanity today. The global food crisis affects not only the right to food — such as the availability and accessibility of food — but also a range of other human rights, including the right to a decent livelihood, clean environment, fair and favorable working conditions, health care, social protection etc. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the aggravation of the negative consequences of climate change, extreme weather events, economic downturns and crises have increased the existing inequality in the world food system, therefore, food security issues require the fastest systemic solution in the global dimension.

The modern UN paradigm of global food security formation is based on a fundamentally new methodological understanding of this phenomenon, crystallized in the concept of sustainable agri-food systems, which is guided by the recognition of the integrated nature of the relationships between the systems underlying food production, food supply chains, food environment, the behavior of individual consumers, dietary patterns, as well as nutrition indicators and general results of systems' functioning, which become the basis for their further development. A sustainable agri-food system encompasses all elements (environment, human resources, factors of production, processes, infrastructure, organizations, etc.) and all activities related to the production, treatment, distribution, processing and consumption of food, as well as the results of such activities, including socio-economic and environmental consequences. The guaranteed right to food, adequate nutrition of individuals and their communities is a key indicator (result) of the functioning of sustainable agri-food systems, in which food products are considered mostly a public good, and not a commercial commodity. Guaranteeing Ukrainians the right to food and ensuring the availability of domestically produced healthy food without harming the environment require a fundamental reconstruction of the existing agri-food system in accordance with modern global trends.

Keywords: *human rights-based methodological approach; right to food; the concept of sustainable agri-food systems; food as a public good; Food and Agriculture Organization of the United Nations.*

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ECONOMIC MANAGEMENT
AND ITS INSTITUTIONAL FRAMEWORK

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.057>

УДК 355.43:359

JEL: H41, H53, H56, I28, J18

М.М. КОРОЩЕНКО, здобувач наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, начальник кафедри кораблеводіння та штурманського озброєння Інститут Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія» вул. Дідріхсона, 8, 65029, Одеса, Україна
e-mail: knn-555@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3445-2297>

МОДЕЛЬ «НАЛЕЖНОГО УРЯДУВАННЯ» ЯК ШЛЯХ РЕФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Аргументовано, що на сьогоднішній день модель «належного урядування» є однією з найпривабливіших альтернатив моделі державного управління, реалізація якої можлива за наявності низки умов, додержання яких є складним з огляду на наслідки військової агресії РФ проти України. Доведено, що нині держава може зробити кроки для впровадження моделі «належного урядування».

Ключові слова: «належне урядування»; публічна політика; управління; держава; ефективність; принципи.

Модернізація системи публічного управління в Україні є необхідною умовою формування суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, яка фактично визначає той шлях, яким піде країна для створення сучасної держави європейського зразка. У протилежному випадку слід чекати на стагнацію і «відкат» у бік консервативної управлінської моделі східно-авторитарного зразка. Необхідність розгляду такого

Ц и т у в а н н я: Корощенко, М. (2024). Модель «належного урядування» як шлях реформування публічної політики в Україні. *Економіка України*. 67. 4(749). 57-67. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.057>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

альтернативного варіанта суспільно-політичного майбутнього нашої держави і визначає актуальність обраної теми.

Широкомасштабна загарбницька війна РФ проти України призупинила реалізацію багатьох поточних реформ державного управління, але не зняла їх з порядку денного, оскільки майбутнє післявоєнної держави зумовлене потребою в докорінних змінах системи публічного урядування. До проблем реформування системи публічного управління в контексті політичних процесів, що відбуваються у світі й Україні, в останні роки зверталися В. Зеленко і Н. Зеленко (2023), М.Г. Орел (2019), М.А. Польовий, Л.І. Кормич (2017), Т.Л. Нагорняк, М.В. Примуш, М.А. Польовий (2019), О.М. Чальцева (2017) та інші. Науковці ґрунтовно, повно і послідовно розглянули проблеми публічного управління в Україні, надали рекомендації з виведення сфери державного менеджменту на новий рівень ефективності. Водночас сучасні умови існування країни і держави потребують переосмислення тих положень, які були актуальними в довоєнні часи, з опорою на реалії сьогодення.

Отже, **мета статті** — дослідити модель «належного урядування» як шлях реформування публічної політики в Україні з урахуванням сучасних можливостей Української держави.

Перехід до сучасної системи державного управління з сильними інституціями, підкріпленими верховенством права, вимагатиме від українського уряду кроків, які слід розпочинати ще в період війни, опрацювання тих стратегічних пріоритетів, які спрямують державу у вектор демократизації і євроінтеграції. До того ж, існує потреба в узгоджених діях з підтримки ефективної багаторівневої системи управління, що має стати фундаментом для післявоєнного етапу державного будівництва. Уже нині український уряд повинен суттєво посилити громадську доброчесність і створити механізм для забезпечення прозорості й правдивості плану реформування публічного управління, спираючись на ті концепції і моделі, які довели свою спроможність підвищити ефективність держави за рахунок трансформації підходу до управлінської практики.

Як зазначається в Стратегії реформування державного управління України на 2022—2025 роки, цей процес має бути реалізований з урахуванням європейських стандартів належного урядування, що повинно забезпечити надання послуг високої якості й формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу¹.

Слід визнати, що тривалий час, фактично з початку 1990-х років, державна політика в її глобальному масштабі (як синтез різноманітних напрямів державного управління, що функціонують завдяки волі держави і наявності в неї відповідних управлінських повноважень) була закритою, тобто включала лише елітарне, нечисленне коло олігархічних структур і осо-

¹ Деякі питання реформування державного управління України. Розпорядження Кабінету Міністрів № 831-р від 21.07.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

бистостей, які на практиці визначали стратегічні напрями державної політики, розподіляли ресурси й відповідним чином керували процесами публічного управління. Такий варіант державного управління з часом почав породжувати в суспільстві протиріччя, які розхитували державність зсередини. Крім того, ієрархічно організована концепція управління, у якій держава виступала тотальним гегемоном, виявилася малоефективною. Як наслідок, у останні передвоєнні роки концепція державного управління, побудована за принципом «згори донизу», зазнала переосмислення. Виникла потреба у створенні управлінської моделі, сформованої за принципом, за яким державу вбудовано в систему горизонтальних зв'язків і вона на рівних засадах з іншими акторами громадського, соціально-економічного і політичного життя (громадськими організаціями, реально існуючими й незалежними політичними партіями, а не ситуативними політичними проектами, представниками об'єднань промисловців і підприємців) бере участь в управлінні й наданні ефективних послуг громадянам.

Для вирішення цих питань найбільш привабливою з позицій як теоретичного обґрунтування, так і практичної реалізації, на нашу думку, є концепція *governance*. Уперше гасло «Мир, порядок і хороше управління» (*Peace, order and good governance*) виникло ще півтора сторіччя тому і було закріплено британським парламентом у Новозеландському конституційному акті 1852 р. На той момент феномен *good governance* (далі — «належне урядування») розуміли як правову норму принципу поділу влади. Однак згодом термін зазнав суттєвої інтерпретації, унаслідок якої під «належним урядуванням» стали розуміти не лише повноваження парламенту як однієї з гілок влади, а й можливість людини реалізовувати право вимагати «ефективного управління» у власній державі й бути її активним членом. Надалі, з різними модифікаціями *good governance* було закріплене як основний принцип політики багатьох країн на різних континентах. Однак на сьогодні досі відсутнє єдине розуміння цієї концепції, більше того, у нашій країні навіть немає чіткого аналога визначення терміна «належне урядування» (Rothstein, 2011).

Найчастіше *governance* визначають як спосіб, за допомогою якого здійснюється управління економічним і соціальним розвитком країни, при цьому розвиток має стійкий характер. Також зустрічаються формулювання, що визначають «належне урядування» як практику економічного, політичного й адміністративного управління на всіх рівнях. Прихильники цієї доктрини вбачають центральною причиною криз у суспільстві неефективну систему управління, яку необхідно модернізувати. Говорячи про суть моделі «належне урядування», не можна не відзначити програму UN-НАВІТАТ, розроблену ООН у 1978 р., яка спрямована на сталий розвиток населених пунктів і характеризується рядом особливостей: насамперед, це участь як можливість права голосу всіх громадян у ухваленні політичних рішень, а також верховенство права і прозорість, що передбачають вільний доступ до достовірної інформації (Rotberg, 2014).

Не менш важливими є чутливість як показник ступеня чуйності реакції політичних інститутів на потреби громадян, справедливість, за якої усі громадяни мають рівні можливості покращити свій добробут, результативність і дієвість, а також підзвітність, коли результати роботи політичних інститутів у доступному вигляді подано на оцінювання громадськості (Zwart, 2015). Ще однією особливістю виступає стратегічне бачення, коли політичні діячі в злагоді з суспільством орієнтуються на довгострокові перспективи управління і розвитку особистості й чітко презентують необхідні для їх реалізації заходи. Отже, можна говорити про те, що модель «належного урядування», з одного боку, відрізняється від класичного адміністрування, оскільки джерелом політичних рішень перестає бути виключно держава, а з іншого — вона не схожа і на ринкову модель, у якій кожен намагається максимізувати виключно власну вигоду. При цьому важливо розуміти, що в моделі «належного урядування» роль держави не применшується, уряд, як і раніше, залишається єдиним органом управління, більше того, акцент робиться саме на ролі держави, проте відбувається певне розмиття меж її діяльності. «Належне урядування» передбачає становлення кордонів державної діяльності невидимими, тобто коли вже неможливо розрізнити, де закінчується держава і починається громадянське суспільство. Подібна ситуація є наслідком того, що сьогодні держава гостро відчуває потребу в приватному секторі, але для того, щоб спонукати його до дії, зробити соціально відповідальним, необхідно запропонувати вигідні умови співпраці.

З огляду на це, основною формою взаємодії держави, бізнес-структур і суспільства стає така співпраця, коли немає жорсткого розмежування функцій, а існує спрямованість на вироблення єдиної платформи із загальними ризиками і спільною відповідальністю за результати. При цьому прихильники моделі «належного урядування» зазначають, що в процесі співробітництва першорядне значення відіграє процес комунікації, у ході якого актори колективно встановлюють цілі, пріоритети управління, обирають відповідні для цього способи і механізми. Ефективно організований процес комунікації дає можливість знизити витрати на різноманітні соціологічні дослідження, що робить державні послуги ефективними і доступними завдяки тому, що держава чує про потреби громадянського суспільства. Відмітною особливістю управління за моделлю «належне урядування» є й те, що основою для ухвалення рішень стає прагнення досягти загального блага в поєднанні із стратегічною оцінкою не лише з урахуванням ступеня ефективності, а й з опорою на політико-моральні критерії (Matt, 2018).

Однак в умовах сучасної дійсності, коли військово-політична криза стосується дедалі більше держав, а наслідки інтеграції світової спільноти стають неоднозначними, реалізація моделі «належного урядування» потребує значних коректив. Так, найважливішою сучасною тенденцією є посилення вимог до обсягу і якості соціально-економічного регулювання. Така зміна в здійсненні політики «належного урядування» означає, що дер-

жава як центральний політичний актор має взяти на себе обов'язок забезпечити ефективний розвиток країни в той момент, коли громадськість не здатна на це через низку причин, серед яких можна назвати відсутність розвинутого громадянського суспільства, недосконалість виборчих процедур, екстремальний характер політичних подій і процесів, які відбуваються навколо країни, що потребує сильної державної влади. Цю ситуацію слід визнати проблемною для розвитку механізму державного управління, оскільки недостатня залученість громадян до процесу управління стає значною проблемою при реалізації управління на засадах партнерства, тягне за собою створення моделі держави, у якій присутні авторитарні підходи до урядування (Zwart, 2015). Однак, незважаючи на труднощі, що виникають при реалізації «належного урядування», сьогодні багато країн намагаються вибудувувати концепцію управління на основі саме цієї моделі, оскільки усвідомлюють її ефективність.

Так, одним з показових прикладів є Японія, влада якої прагне забезпечити комфортне існування всіх членів суспільства і задовольнити індивідуальні запити (Cándido Gómez-Gallego, Rocío Moreno-Enguix, 2022). Успішний розвиток її економіки та соціальної сфери став можливим завдяки створенню державою умов для діяльності інститутів малого і середнього бізнесу. Так, підтримка малого і середнього бізнесу, який становить у Японії 90 %, є одним з фундаментальних принципів «належного урядування». З-поміж інструментів, за допомогою яких уряд розвиває комерційний сектор, можна назвати: фонд взаємодопомоги дрібним підприємцям, утворений на основі добровільних пожертв; податкову політику, в рамках якої існують спеціальні умови оподаткування для дрібного і середнього бізнесу. Більше того, в Японії успішно реалізується модель ефективної держави за раціональної участі державних інституцій у суспільному житті. Так, у Японії частка державного сектору в соціально-економічній структурі суспільства становить лише 27,6 %, проте за такого малого розміру ефективність його діяльності є надзвичайно високою, що є результатом активної участі громадянського суспільства, яке бере на себе частину державних функцій у сфері соціального захисту, управлінні культурою, спортом та ін. (Cándido Gómez-Gallego, Rocío Moreno-Enguix, 2022).

Приклади країн, що організують управління на основі принципів «належного урядування», можна знайти в різних частинах світу. Зокрема, інтерес становлять механізми публічного управління у Швейцарії, де модель «належного урядування» реалізується у вигляді активного використання Інтернету. Наявність у країні електронного уряду дозволяє державі досягати поставленої мети в максимально короткі терміни з мінімальними витратами суспільних ресурсів. При цьому в умовах функціонування такої системи працюють основні принципи «належного урядування». Так, прозорість забезпечується за рахунок відкритого доступу в Інтернеті до урядових документів, а підзвітність дотримується за допомогою аудиту державних електронних систем, що формуються. Більше того, розвиток сис-

теми електронного уряду через Інтернет підтримує залучення багатьох громадян — представників громадянського суспільства до процесу публічного управління, оскільки дана форма участі дозволяє індивідам не відриватися від вивіреного темпу життя. Також у Швейцарії, подібно до Японії, активно підтримується малий і середній бізнес, а центральним механізмом взаємодії держави і бізнесу є програми надання державних субсидій, що стимулюють участь бізнесу у вирішенні суспільних проблем.

Таким чином, Швейцарія — це країна, де принципи «належного урядування» ефективно доповнює система взаємодії держави та бізнесу, впровадження електронного урядування, за рахунок чого публічне управління в цій країні визнано одним з найякісніших у світі (Omri, Mabrouk, 2020).

Але більш ретельне вивчення цієї концепції показує, що добитися організації управління в подібний спосіб дуже нелегко з низки причин. По-перше, тому що універсальної схеми «належного урядування» не існує, а є лише принципи, на застосування яких країни повинні звертати увагу. По-друге, при реалізації моделі «належного урядування» важливо відмовитися від шаблонного копіювання історичних, політичних, соціально-економічних особливостей держав, які орієнтуються на цю модель (Albaity, Noman, 2021). У свою чергу, існуючі приклади країн, що реалізують управління відповідно до моделі «належного урядування», доводять можливість її успішного втілення в життя. Проте рівень готовності й наявних можливостей у всіх країн різний. Зокрема, перед ухваленням рішення щодо її використання в Україні обов'язково необхідно зрозуміти, наскільки наша система управління відповідає моделі «належного урядування», адже дана модель ґрунтується на низці принципів, серед яких особливе місце займає реальна участь населення у вирішенні питань, пов'язаних з насущними суспільними і соціальними потребами². При реалізації цього принципу в Україні можуть виникнути проблеми, пов'язані, з одного боку, з високим рівнем пасивності населення, а з іншого — із «закритістю» ухвалення політичних рішень, унаслідок чого широкі кола громадськості фактично усунуто від впливу на управлінську діяльність, що порушує другий принцип — принцип «підзвітності», коли держава не комунікує з суспільством, не намагається створити передумови для ефективного зворотного зв'язку. Сьогодні у нас також не реалізується принцип прозорості, по-перше, у сфері ЗМІ, свободу яких обмежено, оскільки українські медіа, у тому числі й електронні, створено так, що вони обслуговують потреби все того ж «елітарного клубу олігархів-управлінців».

Реалізація ж таких принципів, як верховенство права, рівний доступ до ресурсів, соціальна і політична захищеність кожного від свавілля держави, також є декларативною, а її результати, на жаль, залишаються лише на папері, у програмних деклараціях і звітах органів державної та місцевої

² Principles of Good Governance. *Good Governance*. URL: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles> (дата звернення: 03.02.2024).

влади про виконання різноманітних програм. Фактично не виконується і вимога про ефективну взаємодію держави й бізнесу, що є показником успішності реалізації моделі «належного урядування». У сучасних українських реаліях виразно проявляється недостатність розвитку комунікації, сьогодні держава сприймає бізнес фактично як джерело, що забезпечує не тільки державні, але й власні потреби урядовців і службовців, що сприяє корупції, яка стала однією з найголовніших проблем Української держави. Незважаючи на низку урядових програм, націлених на підтримку підприємців, рівень активності приватного бізнесу в Україні, як і раніше, відстає від зарубіжних показників (Нагорняк, Примуш, Польовий, 2019).

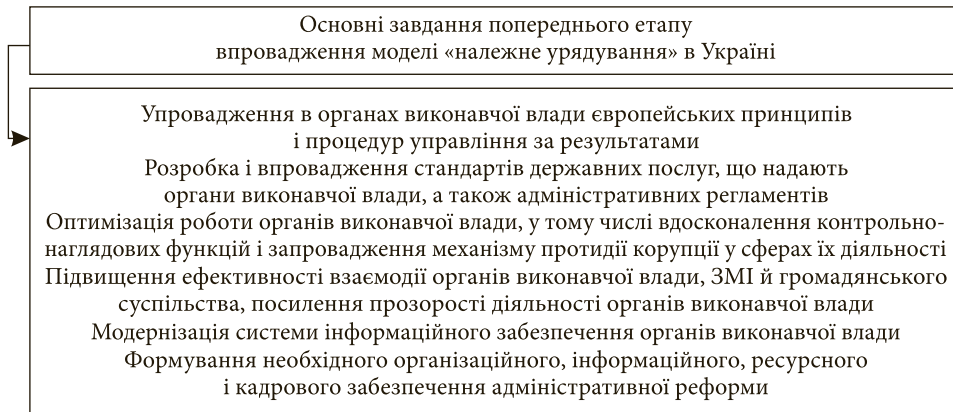
Отже, можна зробити висновок, що в Україні поки що не сформовано умов для реалізації моделі «належного урядування», хоча потреба в її впровадженні не викликає сумнівів. На нашу думку, її імплементація в Україні має вирішувати стратегічні завдання державного управління, які неминуче постануть перед країною в післявоєнний час. Серед цих завдань ми виокремимо той мінімум, який створить підґрунтя для впровадження досліджуваної концепції:

- формування теоретичної бази для розробки механізму «полі-суб'єктного управління» з урахуванням реальної готовності держави і суспільства до політико-адміністративних трансформацій; використання теоретичних напрацювань у процесі створення стратегічних програмних документів, які мають на меті заміну жорсткої владної вертикалі механізмом суспільної взаємодії та ухвалення рішень консенсусом, що відповідає концептуальним положенням «належного урядування» (Лібанова, Романюк, 2023);

- вирішення проблеми корупції шляхом створення належного контролюючого механізму і формування в суспільстві цілковитого несприйняття корупційних дій. Ця проблема, мабуть, є найскладнішою, оскільки вимагає не тільки вдосконалення контрольного механізму, але й формування громадської думки, трансформації громадської свідомості, у якій корупція повинна сприйматися не тільки як недоброчесна поведінка, але й як дія, що ставить корупціонера поза межами суспільної поваги. Це завдання можна вирішити виключно за умови свободи ЗМІ, які мають вийти з-під впливу олігархату, політичних партій і груп, стати головним інформаційним чинником трансформації суспільної свідомості, створення в державі культури законослухняності й верховенства права;

- підвищення рівня професіоналізму державних службовців шляхом використання прозорих процедур прийняття на державну службу, атестацій, науково обґрунтованих методів кадрового менеджменту (HR-технологій), які вже продемонстрували свою ефективність;

- створення кадрового резерву державних службовців, до складу якого повинні ввійти професійно найбільш підготовлені особи, що мають бажання зайняти відповідну посаду в системі державної служби. Особливу увагу слід приділяти залученню на державну службу тих, хто брали участь

Завдання попереднього етапу впровадження моделі «належного урядування» в Україні

Джерело: побудовано автором.

у військових діях, створенню умов для їхнього професійного навчання і здобуття ними належної кваліфікації;

- абсолютизація європейських принципів і практик «належного урядування», формування законів, національних стандартів, кодексів професійної поведінки з опорою на кращу європейську практику, що має реально посилити спроможність державних органів, відповідальних за реалізацію, координацію, моніторинг і звітування щодо реформування системи державного управління³.

Безумовно, одночасно вирішити всі ці завдання неможливо, оскільки на практиці в сучасних умовах, коли йдеться про незалежність України та її перемогу у війні, відсутні можливості направити значні державні ресурси на реформування цієї сфери. Але навіть у сучасних надскладних умовах Українська держава може створити передумови для реального впровадження моделі «належного урядування» у післявоєнному періоді. Для цього, на нашу думку, вже нині слід сконцентрувати зусилля на вирішенні першочергових завдань (рис.).

На наше переконання, вирішення окреслених завдань не потребує істотних ресурсних затрат і може здійснюватися в межах сучасного етапу реформування системи публічного управління, результатом чого стане створення необхідних передумов для подальшого впровадження моделі «належного урядування» в Україні, що дасть змогу вивести систему державного менеджменту на рівень найкращих світових зразків, отримати Україною додаткових аргументів на шляху до повноправного членства в європейській спільноті.

³ Додаткова Угода № 1 між Урядом України та Європейською Комісією, що діє від імені Європейського Союзу, про внесення змін до Угоди про фінансування програми «Підтримка комплексного реформування державного управління в Україні» (ENI/2016/039-569) № 984_009-18 від 03.05.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-18#Text

ВИСНОВКИ

На сьогодні модель «належного урядування» є однією з найпривабливіших альтернатив моделі державного управління. Але її реалізація буде можливою тільки за виконання низки умов. При цьому базові постулати моделі дозволяють говорити про те, що «належне урядування» — це не просто один з варіантів державного управління, а філософія організації життя в державі, яка передбачає співпрацю як основну форму взаємодії між різними учасниками тих процесів (соціальних, економічних, політичних, інформаційних), які характеризують усю різноманітну діяльність сучасної держави. Для України ця модель є дуже привабливою, оскільки її упровадження здатне реально змінити ситуацію у сфері державного управління, підвищити її ефективність, надати імпульсу для перетворення країни на сучасну державу, яка відповідатиме найкращим світовим управлінським практикам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Зеленко, В., Зеленко, Н. (2023). Про особливості концепції «Good governance» та її застосування для розвитку моделі публічного управління в Україні в умовах євроінтеграції та глобалізації. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. № 64. С. 19—31.
- Орел, М. (2019). Теоретичні основи державного управління у сфері політичної безпеки. Моногр. Київ, Поліграф плюс. 20 с.
- Польовий, М., Кормич, Л. (2017). Світовий політичний процес: глобальний та національний вимір. Навч. посібник. Одеса, Фенікс. 240 с.
- Нагорняк, Т., Примуш, М., Польовий, М. та ін. (2019). Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні. Моногр. Вінниця, ТОВ «ТВОРИ». 228 с.
- Чальцева, О. (2017). Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика. Моногр. Вінниця, ФОП Барановська Т.П. 336 с.
- Rothstein, B. (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago, The University of Chicago Press. 304 p.
- Rotberg, R. (2014). Good Governance Means Performance and Results. *Governance*. Vol. 27. Iss. 3. P. 511—518. <https://doi.org/10.1111/gove.12084>
- Zwart, T. (2009). Good governance as a legal concept with a bite. URL: https://www.sciencespo.fr/chaire-madp/sites/sciencespo.fr.chaire-madp/files/good_governance_as_a_legal_concept.pdf
- Matt, A. (2018). The Good Governance Agenda: Beyond Indicators without Theory. *Oxford Development Studies*. Vol. 36. Iss. 4. P. 379—407. <https://doi.org/10.1080/13600810802455120>
- Cándido Gómez-Gallego, J., del Rocío Moreno-Enguix, M. (2022). The relation between the index of economic freedom and good governance with efficiency of the European Structural Funds. *Papers in Regional Science*. Vol. 101. Iss. 2. P. 327—350. <https://doi.org/10.1111/pirs.12655>
- Omri, A., Mabrouk, N. (2020). Good governance for sustainable development goals: Getting ahead of the pack or falling behind? *Environmental Impact Assessment Review*. Vol. 83, 106388. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2020.106388>
- Albaity, M., Abu Hanifa Md Noman (2021). Trustworthiness, good governance and risk taking in MENA countries. *Borsa Istanbul Review*. Vol. 21. Iss. 4. P. 359—374. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.12.002>

Лібанова, Е., Романюк, С. (2023). Концептуалізація полісуб'єктного управління в соціальних відносинах. *Демографія та соціальна економіка*. № 3. С. 33—54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033>

Надійшла 23.01.2024

Прорецензована 07.02.2024

Доопрацьована 04.03.2024

Підписана до друку 14.03.2024

REFERENCES

- Zelenko, V., Zelenko, N. (2023). On features of the «good governance» concept and its application for the development of the public governance model in Ukraine in the conditions of EU integration and globalization. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*. No. 64. P. 19-31 [in Ukrainian].
- Orel, M. (2019). Theoretical fundamentals of public administration in the field of political security. Kyiv. 320 p. [in Ukrainian].
- Polyovyi, M., Kormych, L. (2017). World political process: global and national dimensions. Odesa. 240 p. [in Ukrainian].
- Nahornyak, T., Prymush, M., Polyovyi, M. et al. (2019). Modern social and political processes in the world and Ukraine. Vinnytsya. 228 p. [in Ukrainian].
- Chaltseva, O. (2017). Public policy: theoretical dimension and modern practice. Vinnytsya. 336 p. [in Ukrainian].
- Rothstein, B. (2011). The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective. Chicago, The University of Chicago Press. 304 p.
- Rotberg, R. (2014). Good Governance Means Performance and Results. *Governance*. Vol. 27. Iss. 3. P. 511-518. <https://doi.org/10.1111/gove.12084>
- Zwart, T. (2009). Good governance as a legal concept with a bite. URL: https://www.sciencespo.fr/chaire-madp/sites/sciencespo.fr/chaire-madp/files/good_governance_as_a_legal_concept.pdf
- Matt, A. (2018). The Good Governance Agenda: Beyond Indicators without Theory. *Oxford Development Studies*. Vol. 36. Iss. 4. P. 379-407. <https://doi.org/10.1080/13600810802455120>
- Cándido Gómez-Gallego, J., del Rocío Moreno-Enguix, M. (2022). The relation between the index of economic freedom and good governance with efficiency of the European Structural Funds. *Papers in Regional Science*. Vol. 101. Iss. 2. P. 327-350. <https://doi.org/10.1111/pirs.12655>
- Omri, A., Mabrouk, N. (2020). Good governance for sustainable development goals: Getting ahead of the pack or falling behind? *Environmental Impact Assessment Review*. Vol. 83, 106388. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2020.106388>
- Albaity, M., Abu Hanifa Md Noman (2021). Trustworthiness, good governance and risk taking in MENA countries. *Borsa Istanbul Review*. Vol. 21. Iss. 4. P. 359-374. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.12.002>
- Libanova, E., Romaniuk, S. (2023). Conceptualization of governance in social relations. *Demography and Social Economy*. No. 3. P. 33-54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.03.033> [in Ukrainian].

Received on January 23, 2024

Reviewed on February 7, 2024

Revised on March 4, 2024

Signed for printing on March 14, 2024

Mykola Koroshchenko, PhD Student (Public Governance and Administration),
Head of the Navigation and Navigational Armament Department
Institute of Naval Forces
National University “Odesa Maritime Academy”
8, Didrikhsona St., Odesa, 65029, Ukraine

THE MODEL OF “GOOD GOVERNANCE”
AS A WAY OF REFORMING PUBLIC POLICY IN UKRAINE

The model of “good governance” has been studied in the context of the needs of public policy reforming in Ukraine, taking into account modern realities and capabilities of the state. The relevance of this problem is due to the fact that the transition to a modern public administration system with strong institutions supported by the rule of law will require Ukrainian government to take the steps that should be implemented when hostilities are still ongoing, and to develop the strategic priorities that will put the state on democratization and European integration trajectory.

It is argued that currently the model of “good governance” is one of the most attractive alternatives to the model of public administration, the implementation of which will be possible only under a number of conditions, the fulfilment of which in Ukraine is problematic given the consequences of military aggression. However, even today the state can take steps to implement the “good governance” model. Furthermore, its basic postulates allow to say that it is not just one of the options for public administration, but a philosophy of life in the state, which involves cooperation as the main form of interaction between various actors of the processes (social, economic, political, informational) that characterize all diverse activities of the modern state.

Ukraine’s active transition to this model is hindered by problems that are singled out. Nevertheless, its implementation should solve the strategic tasks of public administration which will inevitably be faced by the country in the post-war period, such as the fight against corruption, media freedom, and increasing the professionalism of civil servants.

Keywords: “good governance”; public policy; management; state; efficiency; principles.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.068>

UDC 330.3

JEL: O19, R12, R58

Ganna IEFIMOVA, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,

Head of the Department of Economic Policy and Security

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

9, Heroyiv Ukrayiny Ave., Mykolayiv, 54007, Ukraine

e-mail: hanna.yefimova@nuos.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5271-2913>

Mariia PAVLOVA, PhD Student of the Department of Economic Policy and Security

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

9, Heroyiv Ukrayiny Ave., Mykolayiv, 54007, Ukraine

e-mail: mariia.klysiak@nuos.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9321-6796>

EFFECTIVENESS ASSESSMENT OF INTERNATIONAL INVESTMENT IN THE UKRAINIAN TERRITORIAL COMMUNITIES' ACTIVITIES

The article provides methods that can be used to assess the effectiveness of international investment. Indicators for evaluating the effectiveness of international investment in territorial communities by blocks have been determined. The effectiveness of international investment in the Ukrainian territorial communities was assessed using a survey of experts from various fields.

Keywords: *international investment; Ukrainian territorial communities' activities; integ-ral effect; factors influencing international investment.*

Ukraine, as a country with significant development potential, relies on attracting international investments to support economic growth and modernize its infrastructure. One of the key directions of investment activity is international investment in territorial communities, which play a crucial role in the development of regions and the improvement of the quality of life for the population.

C i t a t i o n: Iefimova, G., Pavlova, M. (2024). Effectiveness assessment of international investment in the Ukrainian territorial communities' activities. *Economy of Ukraine*. 67. 4(749). 68-86. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.068>

© Publisher PH «Akadempriodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

The purpose of the article is conducted an assessment of the effectiveness of such international investment in Ukraine. And providing recommendations for increasing the effectiveness of international investment in the activities of territorial communities in Ukraine based on research. The results of the study can be applied at the level of central authorities, which should adapt the results of the study to the specific needs and goals of each individual case. International investment in territorial communities can have a significant impact on economic development and the social sphere. These investments help create new jobs, promote the development of small and medium-sized businesses, increase the standard of living, and reduce regional disparities. Ensuring a stable investment climate, infrastructure development, human capital attraction and development, as well as cooperation between various stakeholders are key factors for successful international investment in the territorial communities' activities in Ukraine.

Properly assessing the effectiveness of international investment will help ensure the optimal use of investment resources and contribute to the sustainable development of territorial communities in Ukraine. It is essential to consider not only economic indicators but also social and environmental aspects, as this will contribute to achieving balanced and sustainable development.

International investment in the territorial communities' activities in Ukraine is an essential tool for attracting capital, technology, and knowledge that will promote their economic growth and development. However, the success of such investments depends on their effective utilization and impact on territorial communities.

According to the definition by the renowned Ukrainian economist S. Mochernyi, "Effectiveness is the achievement of the greatest results with the least expenditure of living or embodied labor. This is a specific form of the law of saving time" (Мочерний, 1995, с. 249). In turn, efficiency is determined by the ratio of the result (effect) to the costs that ensured its receipt (Череп, Стрілець, 2013). For an effective assessment of the effectiveness of international investment in the territorial communities' activities in Ukraine, a comprehensive analysis is required, utilizing both quantitative and qualitative indicators. It is crucial to consider the specific goals and objectives of the investment project, the Ukrainian market context, and the peculiarities of territorial communities.

The following methods can be used to assess the effectiveness of international investment:

Financial Analysis: Analyzing financial indicators such as return on investment, project profitability, cash flow metrics, and others will help evaluate the financial benefits of the investment.

1. *Socio-economic Analysis:* Assessing social indicators, including employment, living standards, access to education, and healthcare, can provide insights into the social impact of investments on local communities.

2. *Environmental Analysis:* Evaluating the environmental impact of investments, ensuring the environmental sustainability of projects, and protecting natural resources will help determine the environmental consequences of investments.

3. *Strategic Analysis*: Assessing the alignment of investments with the strategic goals of the development of territorial communities and national strategies can help determine the strategic impact of investments.

4. *Institutional Analysis*: Evaluating the impact of investments on the development of the institutional system, including improvements in governance, the legal framework, transparency, and anti-corruption measures, will help determine the institutional effects of the investment.

After conducting the analysis, it is essential to draw conclusions about the effectiveness of international investment in the territorial communities' activities in Ukraine. Based on the results obtained, recommendations can be proposed for enhancing the investment climate, infrastructure development, increasing the level of human capital, and strengthening partnerships and cooperation among various stakeholders.

It is important that the results of the evaluation of the effectiveness of international investment in territorial communities are available and transparent for all interested parties. This will help to create trust and attract more international investments in the development of territorial communities in Ukraine.

As mentioned earlier, the evaluation of the effectiveness of international investment in the territorial communities' activities in Ukraine can be carried out using various methods and approaches. One of the possible approaches is the use of indicators to evaluate various aspects of the investment process.

The economic approach to evaluating the effectiveness of international investment involves the analysis of financial indicators, such as profitability, internal rate of return, indicators of return on capital. These indicators can assess the financial efficiency of investment projects, their ability to provide profit and return on invested funds.

The social assessment approach includes the analysis of the social consequences of investments, such as increased employment, improved quality of life, increased incomes of the population, development of education and health care. In addition, indicators related to the improvement of housing conditions, infrastructure and access to services for the local population may emerge.

The ecological approach of assessment involves determining the environmental consequences of investments, in particular their impact on the environment and natural resources. This may include analysis of pollutant emissions, resource consumption, use of environmentally friendly technologies and consideration of sustainable development principles. The environmental impact assessment allows to compensate for the lack of investments that contribute to the ecological sustainability of territorial communities and take into account their natural resources.

In addition, a strategic approach to evaluating the effectiveness of international investment is important. This means analyzing the compliance of investment projects with the strategic goals of territorial communities and national development strategies. Investments should contribute to the implementation of strategic tasks, such as the development of specific industries, the creation of jobs, and the improvement of the economic competitiveness of territorial communities.

RESEARCH METHODOLOGY

The authors used the formal-dogmatic method to determine the main concepts and the functional-legal method to determine the approaches and methods of evaluating the effectiveness of international investment and Ukrainian territorial communities. As the main

The methodological approach of the study, the authors chose a systematic approach to the review factors affecting international investment in Ukrainian territorial communities.

In particular, the main attention is paid to the method of surveying experts who evaluated the indicators of the effectiveness of international investment in territorial communities according to various blocks, such as: financial, economic, social, environmental and legal. The assessment was carried out using Harrington's verbal-numerical school, which is a method of assessing the importance or ranking of indicators or components. The authors formed a system of factors based on a survey of experts. Interviewed 85 respondents which included their own groups of interviewees:

- the sphere of state and municipal administration — 14.3%;
- representatives of territorial communities — 15%;
- business representatives — 30%;
- sphere of education — 27.9%;
- other — 12.9%.

BASIC RESEARCH MATERIAL PRESENTATION

Factors affecting international investment in territorial communities of Ukraine are multifaceted and may vary depending on various factors. It is crucial to recognize that the factors impacting international investment and performance metrics generally apply universally, extending beyond the scope of territorial communities to operate at the national level. This assertion is equally applicable to the findings presented in the survey below. Below are some key factors that play an important role in attracting investment to territorial communities:

i) *political and economic stability*: the stability of the political and economic environment is an important factor for international investors. Political stability means the absence of serious political turbulence, political risks and changes in legislation that negatively affect business. Economic stability implies a low inflation rate, a stable currency and an economic policy that promotes business development;

ii) *investment climate*: creation of a favorable investment climate in territorial communities includes such aspects as transparency, ease of entering into contracts, protection of property rights, efficiency of the judicial system and the fight against corruption. The more attractive the investment climate, the more international investors can be attracted to territorial communities;

iii) *infrastructure*: developed and modern infrastructure is one of the key factors affecting the attractiveness of territorial communities for investors. This includes transport, communication, energy, logistics and social infrastructure;

iv) *labor market*: the availability of skilled labor is an important factor for international investors. Territorial communities with a high level of education, availability of professional training and educational institutions contribute to attracting investments, especially in high-tech sectors;

v) *Tax Policy*: the tax system and policy have a significant impact on the decisions of international investors. Low tax rates, incentives for investors, a system of tax incentives and a transparent tax system contribute to the attractiveness of territorial communities for investments. Support of investment processes by local authorities, for example, by reducing the rent for land in depressed regions, as well as providing benefits for budgetary subsidies for the input rate for loans (Dzwigol, 2019, p. 6);

vi) *access to markets*: the geographical location of territorial communities and their access to markets is an important factor. Territorial communities with close access to key markets, international trade routes and transport hubs can attract more international investors;

vii) *Regulatory Policy*: a transparent and stable regulatory policy that promotes the protection of investors' rights, permitting business and prompt resolution of disputes is an important factor for international investors. Stability and predictability of the regulatory environment contribute to the attraction of international investments;

viii) *socio-economic context*: socio-economic context, such as standard of living, poverty level, access to education and health care, also has an impact on the attractiveness of territorial communities for investors. Communities with developed socio-economic indicators attract more investments, as they create favorable conditions for business development and improvement of the quality of life of residents. The activities of the territorial community involve coordination between residents and government agencies in solving major problems through participation in management decisions. This also requires a clear understanding of the overall responsibility for the well-being of residents. (Gryshchenko, 2022);

ix) *institutional quality*: the quality and efficiency of state institutions, such as the justice system, anti-corruption bodies, regulatory bodies, also have a significant impact on the attractiveness of territorial communities for investors. The presence of reliable and transparent institutions helps reduce investment risks and increase confidence in the business environment;

x) *innovative potential*: the level of scientific and technical development, the presence of research and development centers, innovative enterprises and support for innovative projects is an important factor for international investors. Communities that actively work on the development of innovative potential attract more investments in high-tech industries and innovative projects;

xi) *environmental sustainability*: growing awareness of environmental issues encourages investors to pay attention to the environmental sustainability of territorial communities. Communities that actively work on environmental conservation, energy efficiency and renewable energy development can attract investment in green technologies and environmentally friendly projects;

Table 1. Indicators of evaluating the effectiveness of territorial communities' international investment

Evaluation block	Indexes	Calculation formula
Financial block	Investment Attraction Ratio Return on Investment (ROI) Gross Revenue Growth Competitiveness Index Financial Stability Index	$\text{Investment Attraction Ratio} = (\text{Total volume of international investments} / \text{GDP}) \times 100$ $\text{ROI} = ((\text{Total profit} - \text{Total expenses}) / \text{Total expenses}) \times 100$ $\text{Gross Revenue Growth} = ((\text{Current gross income} - \text{Initial gross income}) / \text{Initial gross income}) \times 100$ $\text{Competitiveness Index} = (\text{Current level of competitiveness} - \text{Initial level of competitiveness}) / \text{Initial level of competitiveness} \times 100$ $\text{Financial Stability Index} = (\text{Current assets} - \text{Current liabilities}) / \text{Total assets}$
Economic bloc	Economic Growth Rate Sustainable Development Index Export Potential Index Production growth	$\text{Economic Growth Rate} = ((\text{Current GDP} - \text{Initial GDP}) / \text{Initial GDP}) \times 100$ $\text{Sustainable Development Index} = (\text{Economic indicator} + \text{Social indicator} + \text{Environmental indicator}) / 3$ $\text{Export Potential Index} = (\text{Export volume after investment} - \text{Initial export volume}) / \text{Initial export volume} \times 100$ $\text{Production growth} = ((\text{Current volume of production} - \text{Previous volume of production}) / \text{Previous volume of production}) \times 100\%$
Social bloc	Job Creation Index Unemployment Reduction Rate Living Standards Improvement Index	$\text{Job Creation Index} = (\text{Number of new jobs} / \text{Total number of investments}) \times 100$ $\text{Unemployment Reduction Rate} = ((\text{Initial unemployment} - \text{Final unemployment}) / \text{Initial unemployment}) \times 100$ $\text{Living Standards Improvement Index} = (\text{Current standard of living} - \text{Initial standard of living}) / \text{Initial standard of living} \times 100$

The end of table 1

Evaluation block	Indexes	Calculation formula
Social bloc	Social Development Index	$\text{Social Development Index} = (\text{Cumulative social indicator after investments} - \text{Initial social indicator}) / \text{Initial social indicator} \times 100$
Ecological block	Reduction of emissions of harmful substances	The number of emissions of harmful substances in the current year
Ecological block	Preservation of biodiversity	The number of new nature protection zones created by the investor
Ecological block	Reducing the use of natural resources	The amount of natural resources used in the current year
Ecological block	Reducing waste and improving waste management	Amount of waste disposed or recycled in the current year
Legal block	Simplification of investment procedures	Number of new investment projects approved by the government
Legal block	Reduction of bureaucracy	The number of complaints about bureaucratic obstacles filed by investors
Legal block	Improvement of the legal system	Number of new laws and regulations adopted to improve the investment climate
Legal block	Ensuring the protection of investors' rights	The number of court decisions in favor of investors in cases of violation of their rights

Source: authors' own elaboration.

xii) *partnership and cooperation*: establishing an effective system of partnership between government, business and the public is a necessary condition for successful international investment. It is important to create mechanisms for dialogue, information exchange and joint decision-making that will contribute to the development of territorial communities. The partnership between international investors, local authorities and the public will ensure the mutual benefit of investment projects, taking into account the needs of territorial communities and their sustainability in the long term. Depending on which local government authorities are involved in such cooperation, it can take different forms. The benefits of such cooperation are obvious: local authorities open the opportunity to combine resources to ensure balanced development, increase the well-being and quality of life of the population (Bovsunovskaya, 2018).

Here is a table 1, with several evaluation blocks and corresponding indicators for evaluating the effectiveness of international investment in territorial communities, as well as calculation formulas:

There may be different calculation formulas for each indicator, depending on the methodology and data source used for evaluation. The table provides an overview of indicators that can be used to assess the effectiveness of international investment in TG. These assessment blocks can be used for a comprehensive assessment of the effectiveness of international investments in territorial communities. For each indicator, a calculation formula is given in the table, which allows you to calculate the value of the indicator based on the relevant data. This helps investors and government bodies to objectively assess the effectiveness of investments and make decisions regarding the further development of territorial communities.

A comprehensive evaluation of the effectiveness of international investments in territorial communities allows to evaluate various aspects of effectiveness, such as financial, economic, social, environmental and legal. The financial evaluation unit focuses on financial metrics such as return on investment, sales volume, accounting profit, net income, and return on capital. The economic unit of the assessment covers various economic indicators, such as GDP growth, production growth, increased exports, reduced dependence on imports, and employment growth. The social assessment block includes indicators reflecting social aspects such as increased housing stock, improved infrastructure, reduced unemployment, reduced poverty and improved access to education and health care. The environmental unit of the assessment focuses on indicators related to the environment, such as reducing emissions of harmful substances, preserving biodiversity, reducing the use of natural resources and reducing waste and improving waste management. The legal block of the assessment includes indicators that reflect legal aspects, such as simplifying investment procedures, reducing bureaucracy, improving the legal system and ensuring the protection of investors' rights.

Each of these blocks of assessment has its own importance in the context of the effectiveness of international investments in territorial communities. The financial assessment block allows you to assess the financial stability and profitability of the project. The economic assessment block allows you to assess the

project's contribution to the economic development of the territory and its impact on public well-being. The social assessment block allows you to assess the impact of the project on the lives of local residents, their social and economic situation. The ecological assessment unit allows to assess the impact of the project on the environment and sustainable development of the territory. The legal assessment block allows you to assess the level of protection of investors' rights and determine how favorable the investment climate is in the given territory.

A comprehensive assessment of the effectiveness of international investments in territorial communities is an important tool for making decisions about investing in various projects. It allows investors and government authorities to understand what impact the project has on the territory and the local population, and to determine whether it is worth investing in this project. In addition, comprehensive evaluation allows you to assess the effectiveness of the project in various aspects and determine where the results can be improved. In general, a comprehensive assessment of the effectiveness of international investments in territorial communities helps ensure the sustainable development of the territory and improve the quality of life of the local population, which is important for the balanced socio-economic development of the country.

The application of a comprehensive assessment of the effectiveness of international investments in territorial communities has certain challenges and limitations. For example, it is not always possible to clearly determine the impact of the project on various aspects of the development of the territory, as well as take into account all possible risks and uncertainties. In addition, the evaluation may depend on the choice of criteria and evaluation methodology, which may lead to different results.

One of the important aspects of international investments is understanding the risks associated with them. International investments may be subject to, among other things, political, economic, financial and legal risks. Political risks can include changes in government policy, instability or conflict in the host country. Economic risks may include fluctuations in exchange rates, inflation or recession. Financial risks may include problems with the banking system or capital controls. Legal risks can include issues with property rights, contracts or corruption. Evaluating these risks is important when making investment decisions because they can affect potential investment returns.

Another important aspect of evaluating international investments is considering the impact on the local community and environment. Investments can have a positive or negative impact on the local community, including social and economic development, employment and access to services such as health and education. Investments can also have negative effects on the environment, such as pollution, deforestation or habitat destruction. Assessing potential impacts and considering ways to mitigate negative impacts are essential to responsible investing.

There are also different methods of evaluating the financial indicators of international investments. One common method is discounted cash flow (DCF) analysis, which estimates the present value of future cash flows expected from an

investment. This method takes into account the time value of money, meaning future cash flows are worth less than current cash flows. Another method is net present value (NPV) analysis, which calculates the difference between the present value of cash inflows and the present value of cash outflows. If the NPV is positive, then the investment is expected to generate a positive return. In addition to these financial evaluation methods, there are also social and environmental impact assessment tools that can be used to assess the impact of investments on the local community and environment. These tools can help investors identify potential downsides and develop mitigation strategies.

In general, the evaluation of international investments requires taking into account a number of factors, including financial performance, risk, social and environmental impact. By carefully evaluating these factors, investors can make informed decisions that will not only generate profits, but also contribute to sustainable development and benefit the local community.

Evaluation of the effectiveness of international investment in territorial communities can be carried out using a comprehensive approach, where several components are taken into account and their weights are weighed to obtain an integral indicator of effectiveness (Table 2). The effectiveness of international investment in the territorial communities of Ukraine was assessed based on a survey of experts according to the indicators indicated in Table 1 using Harrington's Verbal-Numerical Scale (Harrington, 1965).

The Harrington Verbal-Numerical Scale, also known as the Harrington scale, is a method of assessing the importance or ranking of indicators or components. This method combines verbal description with numerical values, which allows the degree of importance to be quantified.

The Harrington scale consists of several categories that characterize the level of importance. There are usually five categories such as "very low", "low", "medium", "high" and "very high". Each category is assigned a numerical value, such as 0.00 to 1.0, where a higher number indicates greater importance.

Experts assess the importance of indicators or components by selecting the appropriate category from the Harrington scale for each indicator. These numerical values can then be used to calculate weighting factors or aggregate indicators in the comprehensive assessment process.

The use of Harrington's verbal-numerical scale allows experts to specify and express the importance of indicators or components in an understandable form, combining a verbal description with numerical values.

Experts of various types of activities were interviewed:

- sphere of state and municipal administration — 14.3%;
- representatives of territorial communities — 15%;
- business representatives — 30%;
- sphere of education — 27.9%;
- other — 12.9%.

Standardized assessments allow for comparative analysis of performance components in a complex assessment process. The normalized table of points

Table 2. Indicator's components of international investment's integral effectiveness in Ukrainian territorial communities

Indexes	Sphere of state and municipal administration	Representatives of territorial communities	Business representatives	Sphere of education	Other
Investment Attraction Ratio	0.87	0.89	0.75	0.93	0.66
Return on Investment	0.70	0.69	0.75	0.81	0.41
Gross Revenue Growth	0.69	0.71	0.82	0.73	0.70
Competitiveness Index	0.69	0.64	0.61	0.69	0.64
Financial Stability Index	0.78	0.79	0.64	0.85	0.72
Economic Growth Rate	0.79	0.77	0.67	0.84	0.73
Sustainable Development Index	0.76	0.78	0.73	0.83	0.81
Export Potential Index	0.51	0.56	0.62	0.49	0.67
Production growth	0.68	0.64	0.65	0.67	0.47
Job Creation Index	0.79	0.81	0.70	0.80	0.41
Unemployment Reduction Rate	0.78	0.80	0.63	0.79	0.33
Living Standards Improvement Index	0.76	0.78	0.80	0.77	0.64
Social Development Index	0.39	0.45	0.38	0.62	0.34
Reduction of emissions of harmful substances	0.63	0.64	0.39	0.60	0.29
Preservation of biodiversity	0.35	0.21	0.3	0.29	0.23
Reducing the use of natural resources	0.24	0.25	0.38	0.45	0.33
Reducing waste and improving waste management	0.12	0.21	0.29	0.3	0.05
Simplification of investment procedures	0.82	0.79	0.9	0.95	0.8
Reduction of bureaucracy	0.71	0.69	0.8	0.73	0.25
Improvement of the legal system	0.82	0.79	0.74	0.8	0.31
Ensuring the protection of investors' rights	0.76	0.37	0.83	0.85	0.37

Source: authors' own elaboration.

Fig. 1. Components of the integrated efficiency of international investment in Ukrainian territorial communities by blocks, coefficient

Source: authors' own elaboration.

allows you to determine which components have the highest values and have the greatest impact on the effectiveness of territorial communities in Ukraine.

In general, financial indicators are the determining factors for evaluating the effectiveness of Ukrainian territorial communities, according to the interviewed experts. However, each composition has its own weight and significance, which can be determined according to the specific goals and context of the evaluation.

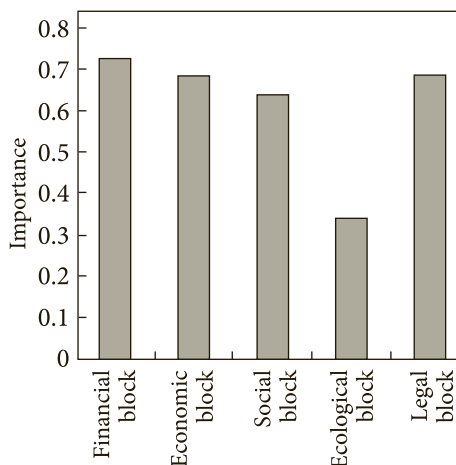
According to the survey's results (Fig. 1), it was observed that the highest mean score is the financial block — 0.7264, which means that the indicators of the financial block have the highest values compared to other components, while the environmental block has the lowest score of 0.339. No matter how important the preservation of the environment and natural resources would be, in the process of evaluating the effectiveness of international investment of territorial communities, the ecological block has the least significance. The economic block and the legal block have the same mean scores is 0.6835 and 0.6855. This shows that Ukrainian territorial communities are moderately efficient in their economic and legal activities. The second lowest average score in the social block is 0.6385. This shows that all experts have the same average assessment of the importance of the social block, in particular in the sphere of living standards and social development. In general, Ukrainian territorial communities have made some progress in increasing the efficiency of their activities, but there is still much room for improvement. Communities should focus on strengthening financial management, improving economic performance, promoting sustainable development and increasing social well-being.

Each territorial community in Ukraine can influence international investment. We will identify the key performance indicators and key drivers of investment for separate territorial communities (Fig. 2).

Factors affecting the attraction of international investments at the level of territorial communities play an important role in creating a favorable investment climate and contribute to economic development. The importance of each of these factors is explained below.

1. Economic factors:

- management efficiency: communities with well-organized and effective management are able to ensure stability, transparency and predictability of the business environment that attracts international investments;

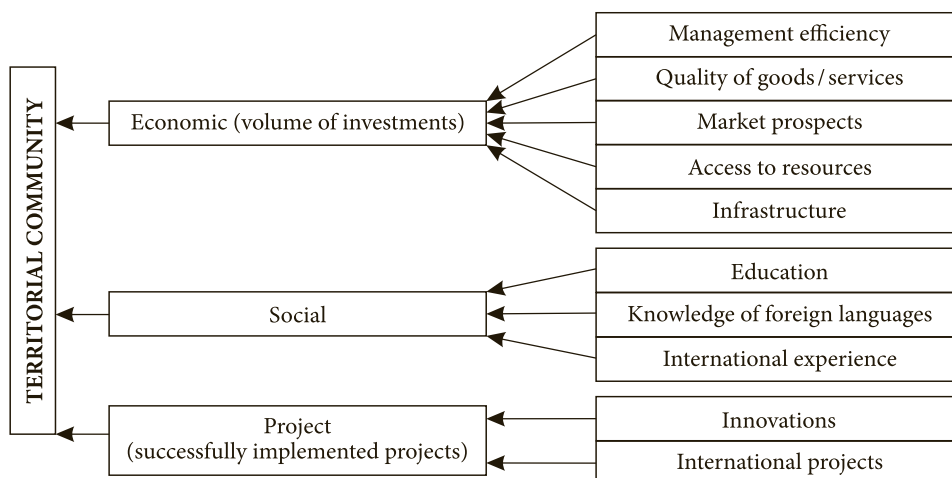

Fig. 2. Factors influencing international investment at the community level

Source: authors' own elaboration.

- quality of goods / services: high quality and competitiveness of goods and services provided in the community increase the likelihood of attracting international investors;

- market prospects: international investors are looking for markets with potential demand for their goods and services. Communities that can offer prospects for market development and access to new customers become more attractive for investment;

- access to resources: having access to resources such as raw materials, labor, technology or infrastructure is an important factor for international investors, as it can provide them with a competitive advantage and lower production costs;

- infrastructure: developed transport, communication and energy infrastructure creates favorable conditions for business development and attraction of international investments.

2. Social factors:

- education: a high level of education in the community contributes to the formation of a skilled workforce, which is attractive to international investors looking for a skilled workforce and research opportunities;

- knowledge of foreign languages: knowledge of languages, especially English, promotes communication and mutual understanding between international investors and local residents, facilitates business communication and attraction of international investments;

- international experience: the presence of local specialists with work experience or familiar with international standards and practices helps to establish trust and cooperation with foreign investors.

3. Design factors:

- innovation: communities actively developing innovative projects and technologies attract international investment, as they can represent potential for development and competitive advantages;

- international projects: participation of the community in international projects contributes to the attraction of international investments, as it can indicate favorable cooperation and partnership with foreign partners.

All these factors together create a favorable environment for international investment, which contributes to economic growth, business development and improvement of the quality of life in territorial communities. It is important to work on the development of these factors and the creation of favorable conditions for attracting international investors. But the list of indicators may change depending on the characteristics of a specific territorial community.

To estimate the integral effect of international investment at the community level, you can use the formula of the integral indicator, which takes into account the weight of various component indicators. One of the possible formulas for calculating the integral effect can have the following form:

$$IE = (E \cdot k1) + (S \cdot k2) + (P \cdot k3),$$

where *IE* is the integrated effect of international investment at the community level; *E* — economic factors of the integration effect on international investment at the community level; *S* — social factors of the integration effect on international investment at the community level; *P* — project factors of the integration effect on international investment at the community level; *k1*, *k2*, *k3* are weighting factors that take into account the importance of all factors for a certain territorial community, taking into account the development strategy.

The use of this formula makes it possible to make a comprehensive assessment of the effect of international investment in the community, taking into account the importance of various aspects and obtaining an integral indicator that reflects the overall effectiveness. It is important to take into account that specific weights and values of indicators may vary depending on the characteristics of a specific territorial community.

The war in Ukraine, which began in 2022, had a certain negative impact on the integral assessment of the investment attractiveness of territorial communities, which, she led to:

- a decrease in the level of competitiveness of some communities located in the war zone. This is due to damage to infrastructure and enterprises;
- an increase in the level of unemployment in some communities that were evacuated or deported as a result of the war;

Despite these negative trends, the integrated assessment of the investment attractiveness of territorial communities of Ukraine remains at a very high level (Fig. 3). This indicates that Ukraine has a significant potential for attracting international investments.

Based on the data, the following conclusions can be drawn regarding the integrated assessment of Ukrainian territorial communities for 2019-2022:

In general, in 2022, the integral assessment of territorial communities of Ukraine increased compared to 2019. This is due to a number of factors, in particular, the COVID-19 pandemic, as well as the beginning of decentralization reforms, and in 2022, the world community provided Ukraine with significant

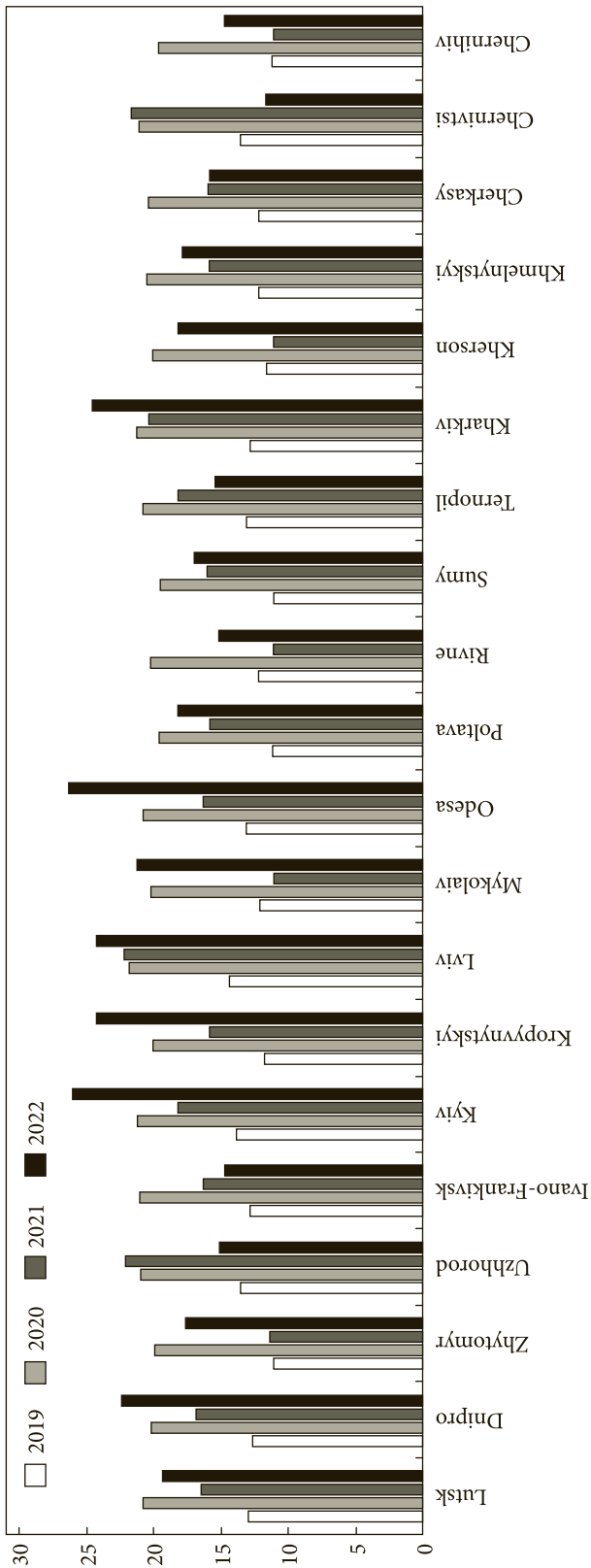

Fig. 3. An integral assessment of the investment attractiveness of Ukrainian territorial communities for attracting international investments, coefficient
 Source: authors' own elaboration based on: State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://stat.gov.ua/en/datasets/investments-foreign-economic-activity>

financial and military assistance. This helped to stabilize the economy of Ukraine and weaken the negative impact of the war.

There are significant regional differences in the integral assessment of territorial communities. In 2022, the communities of Kyiv, Odesa and Kharkiv had the best indicators. Communities in Chernivtsi, Ivano-Frankivsk, and Chernihiv had the lowest indicators.

Among the individual indicators included in the integral assessment, the greatest growth was observed in the following:

- indicator of investment attraction — in 2022, this indicator increased by an average of 30% compared to 2019;
- gross revenue growth rate — in 2022, this rate increased by an average of 20% compared to 2019;
- the indicator of the level of competitiveness — in 2022, this indicator increased by an average of 15% compared to 2019.

The smallest growth was observed in the following indicators:

- job creation rate — in 2022, this rate increased by an average of 5% compared to 2019;
- the rate of unemployment reduction — in 2022, this rate increased by an average of 10% compared to 2019.

The Russian-Ukrainian war, which began in 2022, had a significant impact on the integral assessment of territorial communities. In particular, it led to:

- the increase in investment attraction is due to the fact that the war led to the relocation of business from the war zone to safer regions;
- the increase in the gross income growth rate is due to the fact that the war led to an increase in the prices of goods and services;
- decreasing the level of competitiveness — this is due to the fact that the war led to damage to infrastructure and enterprises.

In general, the integrated assessment of territorial communities of Ukraine for 2019-2022 shows a positive trend. However, the Russian-Ukrainian war led to certain negative changes. In the near term, it is important to continue decentralization reforms and implement measures aimed at restoring the economy and ensuring the sustainable development of territorial communities.

CONCLUSION

Thus, a comprehensive assessment of the effectiveness of international investments in territorial communities is an important tool for making decisions about investing in various projects. It allows to evaluate various aspects of performance, such as financial, economic, social, environmental and legal, and to determine the impact of the project on the territory and the local population. However, it is important to consider possible challenges and limitations that may affect the evaluation results.

To increase the effectiveness of international investment in the territorial communities' activities in Ukraine, the following recommendations can be proposed.

1. Improving the investment climate: Government authorities should promote the creation of favorable conditions for international investment, including transparency, stability of the legal system, protection of property rights and simplification of bureaucratic procedures.

2. Infrastructure development: Investments should be aimed at improving transport, energy, communication and social infrastructure in territorial communities. This will create a favorable environment for business and support economic development.

3. Development of human capital: Investments should be directed to education, training and professional development of the local population. This will help increase the level of qualification of employees, create jobs and support innovative development.

4. Partnership and cooperation: It is important to create partnerships between government agencies, local communities, business and the public sector. This will contribute to the effective use of investments and ensure the participation of various stakeholders/bodies in the process of decision-making and implementation of investment projects.

5. Monitoring and evaluation: It is important to systematically monitor and evaluate the results of international investment in territorial communities. This will determine the effectiveness and impact of investments on economic, social and environmental development. The obtained data can be used to improve development strategies and policies.

6. Support of local enterprises: The development of local enterprises is an important element of stimulating the economic development of territorial communities. International investments can contribute to the development of small and medium-sized businesses, create new jobs and support the local economy.

7. Involvement of the public: It is important to involve the local public in the process of planning and implementation of investment projects. Broad discussion of initiatives and involvement of public opinion will help ensure greater openness, consideration of the needs of other stakeholders and increase project acceptance.

According to the results of 2019-2022, an assessment of the investment attractiveness of territorial communities for attracting international investments was carried out, which showed a positive trend that despite the war, despite these risks, investments in Ukraine continue to grow. This is a positive signal for the future of the country. In general, it can be concluded that this technique makes it possible to assess the factors that have the greatest influence for each region on the possibility of attracting international investments.

In conclusion, evaluating the effectiveness of international investment in the territorial communities' activities in Ukraine is an important and complex task that requires a systematic approach, comprehensive analysis and the involvement of various interested parties. A proper assessment will help determine the effectiveness and impact of investments on economic develop-

ment, social improvement and conservation of natural resources. By conducting an assessment and taking the necessary measures based on the received data, the territorial communities of Ukraine can attract more international investments and contribute to the sustainable development of the territorial communities, and the conclusions can be used to make decisions on investment support, correction of development strategies and improvement of the investment climate.

REFERENCES

- Mochernyi, S. (Ed.) (1995). Economics dictionary and reference book. Kyiv, Femina. 367 p. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004867> [in Ukrainian].
- Cherep, A., Strilets, Ye. (2013). Efficiency as an economic category. *Efficient Economy*. No. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727> [in Ukrainian].
- Harrington, E. (1965). The desirable function. *Industrial Quality Control*. Vol. 21. No. 10. P. 494-498.
- Dzwigol, H., Aleinikova, O., Umanska, Y., Shmygol, N., Pushak, Y. (2019). An entrepreneurship model for assessing the investment attractiveness of regions. *Journal of Entrepreneurship Education*. Vol. 22. URL: <https://core.ac.uk/reader/286373800>
- Gryshchenko, I., Bondar, Y., Serohina, S., Bodrova, I., Stohova, O. (2022). Building the capacity of territorial communities by revealing their latent potential. *Amazonia Investiga*. 11(53), 45-58. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2004/2675>
- Bovsunovskaya, I. (2018). Partnership of the authority, business and community as a complex of the capacity of the unioned territorial communities. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration*. 1(10). <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2018/10-2/12>

Received on January 23, 2024

Reviewed on February 02, 2024

Revised on February 29, 2024

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Мочерний, С. (Ред.) (1995). Економічний словник-довідник. Київ, Femina. 367 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004867>
- Череп, А., Стрілець, Є. (2013). Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка*. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>
- Harrington, E. (1965) The desirable function. *Industrial Quality Control*. Vol. 21. No. 10. pp. 494-498.
- Dzwigol, H., Aleinikova, O., Umanska, Y., Shmygol, N., Pushak, Y. (2019). An entrepreneurship model for assessing the investment attractiveness of regions. *Journal of Entrepreneurship Education*. Vol. 22. URL: <https://core.ac.uk/reader/286373800>
- Gryshchenko, I., Bondar, Y., Serohina, S., Bodrova, I., Stohova, O. (2022). Building the capacity of territorial communities by revealing their latent potential. *Amazonia Investiga*. 11(53), 45-58. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/2004/2675>

Bovsunovskaya, I. (2018). Partnership of the authority, business and community as a complex of the capacity of the unioned territorial communities. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 1(10). <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2018/10-2/12>

Надійшла 23.01.2024

Прорецензована 02.02.2024

Доопрацьована 29.02.2024

Підписана до друку 01.03.2024

Ганна Єфімова, д-р екон. наук, проф.,
завідувачка кафедри економічної політики та безпеки
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, 54007, Миколаїв, Україна
Марія Павлова, аспірантка кафедри економічної політики та безпеки
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
просп. Героїв України, 9, 54007, Миколаїв, Україна

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Системно досліджено й оцінено вплив та ефективність міжнародних інвестицій у контексті територіальних громад України. З використанням комплексного підходу виокремлено ключові фактори, що впливають на інвестиційну привабливість, і запропоновано показники, класифіковані за фінансовими, економічними, соціальними, екологічними й правовими вимірами. Дослідження не обмежується теоретичними міркуваннями, у його рамках проведено опитування за участю експертів з різних сфер, зокрема державної та муніципальної влади, представників громад, стейкхолдерів з бізнесу, освітнього сектору. Завдяки цій емпіричній оцінці наведено детальне розуміння багатогранного впливу міжнародних інвестицій на українські територіальні громади. Дано практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію ефективності міжнародних інвестицій у рамках діяльності громад, приведено цінну інформацію для розробників політики, інвесторів і стейкхолдерів у громадах. Розглянуто критичну роль для українських територіальних громад міжнародних інвестицій як ключового інструменту для економічного розвитку і підвищення якості життя населення. Оцінено ефективність міжнародних інвестицій у громадах, визначено їх здатність значно впливати на економічну та соціальну сфери. Проводячи оцінку і вживаючи необхідних заходів на основі отриманих даних, територіальні громади України можуть залучати більше міжнародних інвестицій і сприяти своєму сталому розвитку, а висновки використовувати для ухвалення рішень щодо інвестиційної підтримки, коригування стратегій розвитку і поліпшення інвестиційного клімату.

Ключові слова: міжнародні інвестиції; діяльність територіальних громад України; інтегральний ефект; фактори, що впливають на міжнародні інвестиції.

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.087>

УДК 330.111.62:330.111.64:338.22

JEL: A13, D30, H41

Т.І. АРТЬОМОВА, д-р екон. наук, доц.,
головний науковий співробітник відділу економічної теорії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: blagosostojanie1986@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-9681>

В.О. СІДОВ, студент магістерської програми за спеціальністю «Економіка»
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, 04655, Київ, Україна
e-mail: v.sidov@ukma.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6041-9618>

ГЛОБАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ВЛАСНОСТІ Й СУСПІЛЬНОГО РОЗПОДІЛУ НА ТЛІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ

Висвітлено зміст глобально-локальних ринкових трансформацій у контексті перетворення відносин власності й суспільного розподілу. Окреслено глобальні загрози сталому розвитку на тлі зміцнення суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності. Проаналізовано світовий досвід і наслідки соціальних експериментів із запровадження безумовного базового доходу. На основі сценарного підходу визначено можливості застосування політики безумовного базового доходу для реалізації програм повоєнного відновлення економіки України.

Ключові слова: глобально-локальні ринкові перетворення; відносини власності; суспільний розподіл; загрози сталому економічному розвитку; політика безумовного базового доходу; повоєнне відновлення економіки України.

Ц и т у в а н н я: Артёмова, Т., Сидов, В. (2024). Глобально-локальні перетворення власності й суспільного розподілу на тлі запровадження безумовного базового доходу. *Економіка України*. 67. 4(749). 87-110. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.087>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Україні сьогодні доводиться вирішувати надзвичайно складні й багатовимірні завдання, адже необхідно не просто ефективно відбивати військову агресію з боку РФ, але одночасно формувати адекватне соціально-економічне підґрунтя для повоєнного відновлення і успішної інтеграції у Європейський Союз. При цьому наша країна має виявити здатність не лише відстояти свій європейський вибір, а й науково осмислити зміст європейських цінностей, укорінених у суспільних інститутах. З огляду на це, важливими завданнями є збереження й ефективне використання національного наукового потенціалу. При цьому актуальний напрям наукових розвідок зосереджений на процесах глобально-локального перетворення відносин власності й суспільного розподілу в контексті повоєнного відновлення економіки України.

Відносини власності здавна перебували в центрі уваги суспільної думки і господарської практики. З часів розробки системи Римського права власність як право користування, розпорядження і володіння набуває статусу провідного інституту громадянського суспільства. Сучасні видатні представники світового наукового мейнстріму сформулювали уявлення про зміст власності в більш широкому інституціональному контексті. У працях Р. Коуза (Coase, 1992), О. Вільямсона (Williamson, 1985), Е. Остром (Ostrom, Walker, Gardner, 1994) започатковано методологічний напрям щодо взаємозв'язку розподілу прав власності, інституційної структури виробництва, ефективного суспільного контролю за використанням специфічних економічних ресурсів і об'єктів спільної власності за координації цінового механізму на підставі трансакційних витрат. А. Дітон (Deaton, 2013) визначив довгострокові тенденції взаємозв'язку власності, попиту, суспільного багатства і бідності. У працях Дж. К. Гелбрейта (Galbraith, 1984) і Дж. Стігліца (Stiglitz, 2019) аналізуються витoki ринкової влади великих корпорацій, яка дозволяє збільшувати прибутки за рахунок механізмів експлуатації і накладає на суспільство тягар капіталізації.

Утім, недостатньо чітке розуміння взаємозв'язку відносин власності й вартості донині не дозволяє визначити і послідовно осмислити ціннісну природу інституту власності. Унаслідок вузького розуміння інституту власності як сукупності владно-правових повноважень, більшість сучасних досліджень (Sreeparna, Prabal, Jaideep et al., 2021; Ding, Yu Ko, Shen, 2020; Manipushpak, Rupayan, Arindam et al., 2020) зосереджується навколо ситуаційних проблем господарського життя. З одного боку, така деталізація має рацію при проясненні змісту і визначенні шляхів вирішення нагальних організаційно-економічних проблем. З іншого, за умов подрібнення функцій розвивається поняття власності як фундаментального інституту, втрачається його евристичний потенціал, а отже, затемнюється і багатовимірний інституційний простір локальних суспільно-економічних взаємодій.

В українському науковому просторі дослідженню відносин власності присвячено праці Г. Задорожного (1996), М. Хохлова (2013), М. Домашен-

ка, В. Рубаника (2002), Д. Зюзя (2017), В. Мандибури (2013), В. Тарасевича (2018) і багатьох інших відомих учених. Названі науковці зробили спроби на підґрунті історичного досвіду з'ясувати взаємозв'язок між власністю і економічною владою; осмислити роль владних відносин як джерела соціально-економічних перетворень; простежити етапи трансформації і регулювання відносин власності в Україні. Такі наукові розвідки заклали підґрунтя для подальших актуальних методологічних і прикладних розробок. З кінця 1980-х років у вітчизняній економічній науці зусиллями А. Гриценка (2003) і його послідовників зароджується методологічний підхід до дослідження економічної природи власності з позицій відносин спільно-розділеної праці. На нашу думку, він є найбільш продуктивним для осмислення глобальних ринкових трансформацій кінця ХХ — початку ХХІ ст. (Гриченко, 2022; Artomova, Ostapenko, Britchenko, 2023, p. 75—77), хоча до сьогодні не дістав належного визнання й розвитку в економічній науці.

Проте, незважаючи на багатовікову історію дослідження і численні сучасні наукові розвідки, проблема визначення власності та її ефективного функціонування як суспільного інституту не втрачає актуальності. Нині каталізаторами суспільного інтересу до інституту власності постають глобально-локальні ринкові трансформації, які зумовлені становленням інформаційно-мережевої економіки й значною мірою відбуваються без належного наукового обґрунтування на тлі кризи інституту суспільного управління, а отже, продукують низку вітальних ризиків та інституційних пасток на шляху сталого соціально-економічного розвитку.

Згідно з традиційними уявленнями, ринкова економіка є несумісною із засадами суспільної власності. Утім, за межами суспільного регулювання інститут приватної власності продукує ефекти економічного відчуження, які в згорнутому вигляді містять усі інші його суспільні форми. Сьогодні процеси суспільного відчуження значно активізуються через надмірне соціально-економічне розшарування на тлі поширення механізмів гібридної війни, чим обумовлено вибір теми і мету даного дослідження.

Отже, **мета статті** — спробувати науково осмислити тенденцію глобально-локальних трансформацій відносин власності й суспільного розподілу з урахуванням досвіду реалізації політики безумовного базового доходу (ББД) у контексті пошуку напрямів подолання новітніх форм соціально-економічного відчуження і успішного повоєнного відновлення України.

У межах загальних уявлень власність — це суспільні відносини, що складаються з приводу присвоєння господарськими суб'єктами засобів виробництва і результатів праці. Як вихідне й головне (стрижневе) економічне відношення власність набуває інституційного втілення в сукупності сумісно-розділених прав користування, розпорядження, володіння й зумовлює систему суспільного розподілу, форми і механізми отримання доходу в економіці.

Інститут приватної власності конститує засади ринкової економіки і громадянського суспільства через реалізацію принципів свободи економічного вибору, приватної ініціативи, економічної відповідальності, суспільної рівності (згідно з каноном рівного прибутку на рівний капітал) тощо. При цьому, відповідно до конституції ринку, *економічним суб'єктам вигідно набувати й неухильно дотримуватися прав власності*, адже інститут права власності, з одного боку, знижує невизначеність у суспільних взаємодіях, а з іншого — сприяє оптимальному використанню обмежених ресурсів. Утім, як зазначалося, *за межами суспільного регулювання інститут приватної власності знаменує вищу форму прояву феномена соціально-економічного відчуження*, який в згорнутому вигляді містить усі інші його суспільні форми. Дослідження природи відчуження в теоріях суспільного договору в працях Г. Гегеля і К. Маркса справило значний вплив на філософське осмислення цього феномена у ХХ ст. У контексті основних соціолого-філософських підходів процеси відчуження постійно підживлюють ефекти від'ємної суспільної синергії і у своїй найвищій, «завершеній», формі зумовлюють явище «знелюднення» — втрату суб'єктами соціуму сутнісних видових ознак, власної «природи».

Важливою формою прояву суспільного відчуження є феномен соціально-економічного розшарування за доходами і можливістю доступу до ресурсів життєзабезпечення. Світова тенденція соціально-економічної диференціації окреслилася в останні десятиріччя ХХ ст. (Milanovic, 2023). Утім державні програми соціального забезпечення суттєво згладжували суспільні суперечності.

ГЛОБАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ВЛАСНОСТІ Й СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ

На зламі ХХ—ХХІ ст. великі надії щодо загального покращення суспільного життя пов'язувались із становленням інформаційно-мережевої економіки. На хвилі оптимістичних очікувань, без урахування низки новітніх суспільних суперечностей і відчужених форм, у ході глобально-локальних процесів перетворення прав і відносин власності було ініційовано **реформування панівної моделі соціальної ринкової держави**. При цьому передбачалося, що ефективність системи перехресного державно-корпоративного управління перетвориться на ключовий фактор соціально-економічної модернізації і зумовить становлення нового типу публічного сектору економіки. Така позиція дістала втілення в доповіді Світового банку «Держава в мінливому світі» (1997)¹. Розробка механізмів ефективного управління загальним відтворювальним потенціалом відкривала для світової інтелектуальної еліти можливість сформулювати модель соціально орієнтованої інноваційної

¹ World Development Report 1997. The State in a Changing World. World Bank, Oxford University Press. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/518341468315316376/pdf/173000REPLACEMENT0WDR01997.pdf>

економіки, яка б відповідала реаліям інформаційного (постіндустріального) суспільства². Утім, недостатнє наукове осмислення трансформації механізмів державно-корпоративного управління внаслідок ослаблення методологічних позицій причинно-наслідкового аналізу сприяло ціннісному вихолощуванню інститутів, покликаних здійснити адекватну трансформацію відносин власності, й обумовило тенденцію до зміцнення суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності. У ході масштабної приватизації — «неоліберальної революції» — кінця ХХ ст. держава позбулася значної частини власних активів. Не замістивши їх адекватною системою спільно-розділених відносин власності й управління, вона поступово стала втрачати орієнтири і важелі соціального (а разом з тим і ефективного) господарювання. Трансформація відносин власності відповідно до законів хаосу і катастроф, ентропії і нелінійного розвитку, постульованих недостатньо обґрунтованими теоретичними вартісними підходами, зумовила реставрацію капіталістичної природи держави (Артёмова, 2016, с. 12—14).

Фінансіалізація економіки і «корпоративне захоплення» держави визначили **основне протиріччя нової економіки** — між державою, що частіше виражає інтереси представників фінансового капіталу, і більшістю населення, яке в умовах фінансіалізації постає надлишковим (непродуктивним) для національних економік і світової капіталістичної системи. Глобальна фінансово-економічна криза ознаменувала невідповідність такої форми ефективної держави законам становлення інформаційного суспільства. Посткризовий етап розвитку посилив тенденції економічної диференціації і суспільної конфліктності (Гриценко, 2021, с. 390—391). На думку А. Гриценка (1997), кризові явища в розподільних відносинах постсоціалістичних країн обумовлено особливостями інверсійного типу соціалізації економіки, адже в процесі ринкової трансформації попередня система розподілу зазнала руйнації, а нова модель соціалізації капіталу остаточно не сформувалася. Це спричиняє великі інституційні «розриви» в соціально-економічній тканині суспільства. Утім, ринкове реформування в пострадянських країнах відбувається більше 30 років, і за цей час тут так і не вкоренилися норми ефективного соціально відповідального господарювання в оточенні власників корпоративного типу, не відбулось адекватної трансформації суспільного сектору, не окреслилися контури творчої системи суспільних цінностей і нової соціальної структури на підґрунті широких серединних верств.

Новітній етап розвитку інформаційно-мережевої економіки, пов'язаний із становленням **цифрового алгоритмічного суспільства** з осередком у формі платформної економіки, також продукує низку суспільних

² Economic Report of the President (2001). Government Author Executive Office of the President Council of Economic Advisers. Publisher U.S. Government Printing Office President. Washington. January 2001. 390 p. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/ERP-2001/pdf/ERP-2001.pdf>

викликів і загроз. Під впливом інформаційно-цифрових технологій суспільні відносини відчуження трансформуються через модифікацію функцій держави, порушення і спотворення традиційних демократичних прав і свобод, загрози надлишкової прозорості середовища публічно-приватного життя, використання витончених каналів і механізмів втручання у сферу особистих і публічних інтересів, наростання асиметрії суспільного доступу до життєво важливих ресурсів і благ, поширення супутніх психосоматичних розладів у стані здоров'я значних верств населення тощо.

Практика організації цифрових електронних платформ спричиняє суперечливі тенденції у реалізації прав власності, які, з одного боку, набувають більш чіткої специфікації, а з іншого — зазнають ефектів розщеплення і розмивання. В Україні процеси цифровізації економіки стрімко поширюються в галузях освіти, охорони здоров'я, логістики. Проте світовий досвід реформування таких систем говорить, що «тотальне оцифрування» економічної діяльності не є тотожним зростанню її ефективності. Варто зважати, що цифрові технології мають спрямовуватися на благо людини, на її всебічний розвиток, вони не повинні реалізовуватися за будь-яку ціну й примусово, мають не замінювати повсюдно «аналогове» (природне), а органічно доповнювати його.

Реалізація загальнолюдського права на творчу діяльність є найбільш ефективним способом протидії диктату алгоритмічних технологій. Утім, сьогодні процес творчості дедалі більше спрямовується проти людини, бо здійснюється переважно в галузях, які підживлюють технології гібридної війни.

ІРРАЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ: ЗМІСТ І ПРИЧИНИ

Особливого загострення глобальні суперечності набули в реалізації прав власності й розподілу в локальному просторі сучасної України через військову агресію РФ. У контексті належного захисту прав власності як атрибута сучасної цивілізації стан майнових прав та їх суспільна оцінка в секторі домогосподарств України наприкінці 2010-х років суттєво не відрізнялися від загальносвітових і європейських показників. Так, за дослідженням 2018—2019 рр. Робочої експертної групи з управління земельними ресурсами (Working Party on Land Administration — WPLA) при Комітеті Європейської економічної комісії (ЄЕК) ООН з питань міського розвитку, житлового господарства та землекористування, населення України досить високо оцінювало рівень захищеності власних майнових прав³. Переважна більшість власників мали належні правові документи на особисте майно, а

³ United Nations Economic Commission for Europe Sustainable Development and Security of Property Rights in the UNECE Region: An assessment of perceived tenure security for land and housing. Geneva, 2022. 44 p. URL: <https://unece.org/sites/default/files/2022-05/Prindex%20ECE%20web%20E.pdf>

основні причини незахищеності майнових прав пов'язувались із зовнішніми обставинами, що в широких масштабах підтвердилося в ході розпочатих РФ бойових дій з метою перетворення світогосподарського порядку.

Через військову агресію населення України повною мірою відчуло наслідки довільного політичного розпорядження об'єктами власності у вигляді:

- руйнування статусу державного суверенітету та інститутів державної безпеки через відчуження територій, знищення ресурсно-енергетичного, продуктивного, організаційно-управлінського суспільного потенціалу;
- порушення базових прав людини на життя й здоров'я, свободу пересування, освіти, володіння майном;
- знецінення права на вільну працю та її гідну оплату;
- зазіхання на творчу суб'єктність і самобутність через знищення об'єктів суспільної інфраструктури, бізнесу, житла, особистої власності;
- експропріації і перерозподілу майна суспільних та інших організацій третинного сектору економіки тощо.

Ірраціональні трансформації владних відносин, які призвели до суттєвого порушення процесів суспільного відтворення, найчіткіше позначилися в межах воєнної економіки України. Утім, за умов критичного накопичення руйнівних процесів вони сприятимуть загальному ослабленню і занепаду світового економічного порядку. З урахуванням таких викликів, можна констатувати, що проблема суспільного відчуження нині набуває ознак найвищого загострення, адже від її розв'язання залежить саме існування глобально-локального соціуму.

Однією з причин розширення зони відчуження в інформаційно-мережевій економіці є *рентний характер сучасних капіталістичних відносин*, який обумовлює асиметрію в отриманні доходів і загальному добробуті між суб'єктами прав власності на економічні (насамперед, інформаційні) ресурси та іншими акторами, позбавленими таких прав. Численні експерименти з упровадження практик ББД у розвинутих країнах свідчать про те, що їх населення може поступово перетворитися на суб'єктів-рантьє, які мінімізуватимуть витрати отримання нетрудових прибутків. Рентні засади відтворення сучасної ринкової економіки, з одного боку, послаблюють стимули її ефективного розвитку, а з іншого — консервують духовний суспільний застій, позначаючи *глобальне протиріччя між багатими суб'єктами / країнами-рантьє і більшістю населення світу, вимушеного надмірно працювати, не виходячи за поріг бідності*.

Утім варто визнати, що концепція безумовного базового доходу сьогодні не випадково викликає інтерес у інтелектуальних колах і набуває поширення завдяки запровадженню численних соціальних експериментів. За умов належного наукового осмислення вона може створити підґрунтя для структурних змін у системі суспільного розподілу і сприяти подоланню новітніх форм соціально-економічного відчуження. Розробка і реалізація політики безумовного базового доходу як компенсаційного механізму понесених суспільних витрат, втрат та інструменту пом'як-

шення наслідків переходу до висхідного розвитку можуть стати важливим чинником успішного повоєнного відновлення України. Отже, витоки концепції ББД і досвід її реалізації у межах найбільш відомих національних пілотних проєктів заслуговують на пильну увагу.

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ

Нинішня ініціатива безумовного базового доходу не з'явилася раптово, без підстав. Ознаки ББД можна спостерігати ще в Стародавньому Римі, коли під час знаменних святкувань або на честь військових успіхів імператори роздавали грошові дари своїм громадянам. З часом така практика дістала назву *liberalitas* (від лат. «дар», «щедрість»). Подальшого розвитку концепція набула в працях мислителів Середньовіччя. Так, у трактаті «Утопія» (1516) англійського філософа Т. Мора представлено картину довершеного суспільства, у якому всі громадяни працюють на загальне благо, а відтак мають доступ до ресурсів, необхідних для комфортного життя (More, 2016). Для належного забезпечення засобами до існування, запобігання злочинності й покращення суспільних настроїв автор пропонував запровадити практику надання громадянам мінімального доходу за державний кошт. Іспанський філософ-гуманіст Х.Л. Вівес у трактаті «На допомогу бідним» (1526) радив долати проблеми міських злиднів через забезпечення муніципальною владою прожиткового мінімуму для мешканців (Spicker, 2020).

Нового поштовху розвиток ідеї безумовного базового доходу набув у працях англійських політичних діячів XVIII ст. Зокрема, Т. Пейн у нарисі «Аграрна справедливість» (1797) розмірковував, що приватизація землі й природних ресурсів, які початково перебували в спільному користуванні, призвела до поширення нерівності й бідності. Для вирішення проблеми було запропоновано створити накопичувальний «національний фонд» для наступного суспільного перерозподілу коштів. Завдяки цьому громадяни після досягнення 21 року мали отримувати щорічну фінансову допомогу від держави (Paine, 1999). У відповідь на працю Т. Пейна Т. Спенс опублікував есе «Права немовлят» (1797), де зазначав, що базовий дохід має бути доступним кожному громадянину незалежно від його соціального стану, віку чи статі (Spence, 2017). Своєрідну підтримку концепції безумовного базового доходу можна віднайти в праці «Соціалізм» (1879) відомого британського економіста Дж. Ст. Мілля, який пропонував забезпечити певний мінімум існування для кожного члена громади, незалежно від його здатності й бажання працювати (Mill, 2011, p. 121).

У XX ст. проблематика безумовного базового доходу стала предметом дослідження відомих мислителів: Б. Рассела, К. Дугласа, Ф. фон Хайєка, М. Фрідмана, Дж. Тобіна та інших. Мартін Лютер Кінг, лідер руху за громадянські права 1960-х років, включив ідею ББД до своєї економічної

програми. У книзі «Куди ми йдемо: до хаосу чи співтовариства?» Кінг (1967, р. 172) ставив у суспільний обов'язок урядам створювати повну зайнятість або доходи для громадян. Він також вважав, що базовий дохід може забезпечити достатній рівень життя для всіх громадян, незалежно від їхніх статків, суспільного статусу, зайнятості, расової приналежності.

Популярність концепції безумовного базового доходу сприяла утворенню в 1986 р. міжнародної організації Basic Income Earth Network (BIEN), головною метою діяльності якої стало проведення спеціалізованих форумів для обміну думками й обговорення новітніх ініціатив у цій галузі. Сьогодні питаннями безумовного базового доходу опікуються такі відомі фахівці, як Й. Брессон, Ф. Парейс, К. Відерквіст, О. Ру, Г. Стендінг, Де. Касасас. В Україні в річичці дискусії щодо визначення переваг і недоліків запровадження політики безумовного базового доходу слід відзначити праці В. Бодрова (2019), С. Гончарової і А. Гончарова (2016), О. Пищуліної (2016). Монографія Е. Лібанової (2020) також є значним внеском у вивчення безумовного базового доходу як засобу запобігання бідності. Утім, проблема ББД досі залишається недостатньо вивченою. Зміст феномена безумовного базового доходу остаточно не прояснений, а політика його застосування в більшості країн світу перебуває на експериментальному рівні.

СУТНІСТЬ, ЦІЛІ Й КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ ПОЛІТИКИ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ

Наразі не існує чіткого усталеного визначення поняття і принципів реалізації політики безумовного базового доходу. Так, один з найбільш активних прихильників концепції безумовного базового доходу, бельгійський економіст Ф. Парейс, розуміє його як дохід, що виплачується державою кожному дорослому члену суспільства на єдиному рівні через регулярні проміжки часу⁴. Зазначається, що за умов застосування відповідної політики стандартна соціальна підтримка повинна надаватися не лише громадянам країни, але і її резидентам, які законно і постійно проживають у країні. На думку О. Корчинської (2018, с. 101), безумовний базовий дохід є «перспективною формою публічного управління в сфері соціального захисту, втім її запровадження потребує певних умов, зокрема, наявності стабільної ефективної податкової системи, високого рівня свідомості та економічної освіченості населення». У контексті цих та інших поширених теоретичних підходів ми визначаємо **безумовний базовий дохід як достатню для покриття базових потреб індивіда стандартну грошову суму, яка на постійній основі виплачується державою індивідуально кожному громадянину й резиденту країни і не передбачає виконання зворотних специфічних зобов'язань**.

⁴ Parijs P. A Basic Income for All. *Boston Review*. 2000. Apr 16. URL: <https://www.bostonreview.net/forum/ubi-van-parijs/> (дата звернення: 01.05.2023).

Пріоритетними аспектами політики безумовного базового доходу є мета її запровадження і джерела фінансування. Більшість дослідників убачають основними джерелами фінансування ББД податкові надходження і прибуток від продажу природних ресурсів, наприклад нафти. Однак модель фінансування може змінюватися залежно від соціально-економічних умов і ресурсних можливостей країни.

У контексті цільового призначення головною метою політико-економічної ініціативи безумовного базового доходу є задоволення нагальних потреб людини згідно з положеннями Загальної декларації прав людини. Зокрема, ст. 25 цього документа визначає, що «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини»⁵. Відповідно, гарантування забезпечення таких потреб є можливим лише в разі встановлення безумовного базового доходу хоча б на рівні прожиткового мінімуму або мінімальної заробітної плати.

Узагальнюючи основні концептуальні підходи, можна виокремити кілька атрибутів безумовного базового доходу: 1) *універсальність*: дохід призначений для всіх членів суспільства без обмежень; 2) *безумовність*: конкретні вимоги для отримання, на відміну від традиційних програм соціального забезпечення, відсутні; 3) *регулярність*: виплати здійснюються періодично — щомісяця, щокварталу, щороку; 4) *індивідуальність*: дохід призначено адресно кожному конкретному індивіду; 5) *достатність*: розмір виплат відповідає економічним стандартам життя країни і гарантує забезпечення базових потреб у харчуванні, житлі, медичному обслуговуванні; 6) *свобода вибору*: індивід може вільно розпоряджатись отриманими коштами; 7) *грошова форма*: допомога надається виключно в грошовій формі, а не у вигляді ваучерів, талонів, податкових пільг; 8) *довічне покриття*: виплати здійснюються протягом усього життя індивіда.

Таким чином, політика безумовного базового доходу претендує на статус унікального інноваційного механізму забезпечення природного права громадян на належний рівень життя.

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ПОЛІТИКИ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ

На тлі історичного контексту доцільно розглянути аргументи «за» і «проти» сучасних намірів запровадження політики безумовного базового доходу. Так, вважається, що з точки зору реалізації принципу економічної

⁵ Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

ефективності політика ББД стимулюватиме економічну активність шляхом розвитку підприємництва, упровадження інновацій, зростання зайнятості, адже громадяни — отримувачі безумовного базового доходу матимуть більше часу і можливостей на розвиток талантів і професійних навичок, пошук продуктивної роботи, розвиток бізнес-ініціатив.

Як аргументи на користь політики безумовного базового доходу висувують такі перспективи:

- зменшення бідності, економічної нерівності, злочинності через забезпечення певних рівних умов доступу до життєвих ресурсів;
- скорочення державних витрат на освіту й охорону здоров'я, оскільки більше людей зможуть самостійно забезпечувати доступ до отримання таких послуг;
- вирішення проблеми технологічного безробіття, яка, за Дж. Кейнсом (Keynes, 1963, р. 364), виникає тому, що «швидкість, з якою ми втілюємо трудозберігаючі технології, перевершує нашу здатність знаходити нове застосування вивільненій праці». На думку О. Пищуліної (2016, с. 5), така політика може знизити витрати на адміністрування соціальних програм або взагалі ліквідувати існуючі інститути соціальної підтримки.

У свою чергу, критики висловлюють занепокоєння щодо значних супутніх витрат на масштабне впровадження політики безумовного базового доходу, зокрема, на тлі можливого скорочення державних інвестицій. Вони наголошують, що запровадження такої політики вимагатиме друкування грошей у великих обсягах, а отже, може спричинити високу інфляцію, призвести до зростання бюджетного дефіциту і державного боргу. Дискусійною є проблема фінансового забезпечення програм, що вимагатиме значного зростання податків і негативно вплине на економічну активність і добробут населення. Крім того, існують страхи щодо можливого зниження продуктивності праці, небажання людей працювати за наявності мінімального доходу тощо. Так, В. Бодров (2019, с. 24) вважає, що «виплати безумовного базового доходу у розвинутих країнах призведуть до масової міграції населення з бідних країн». І це вже нині спостерігається в США і багатьох країнах Європи — Німеччині, Франції, Швеції, де біженці отримують вагому державну допомогу.

Таким чином, рішення із запровадження політики безумовного базового доходу є достатньо складними і дискусійними. Центральною проблемою постає визначення оптимального розміру душевого доходу, який би, з одного боку, забезпечив задоволення базових потреб людини, а з іншого — не знижував стимули до праці, спонукав до творчих пошуків «сродної праці», яка б не тільки поліпшувала матеріальне становище, але й сприяла духовному розвитку особистості. Джерело фінансування такої політики має бути стабільним і не ускладнювати наявну соціально-економічну ситуацію в країні.

НАЦІОНАЛЬНІ ПІЛОТНІ ПРОЄКТИ З УПРОВАДЖЕННЯ БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ

З метою оптимізації заходів із соціальної підтримки населення й оцінки їх наслідків багато країн ініціювали національні пілотні проєкти впровадження політики безумовного базового доходу. Так, у 1960—1970-х роках у США було запущено чотири пілотні проєкти: The New Jersey Graduated Work Incentive Experiment, The Rural Income Maintenance Experiment, The Gary, Indiana Experiment, The Seattle / Denver Income Maintenance Experiment (Widerquist, 2005, p. 53). У 1974—1979 рр. у провінції Манітоба (Канада) відбувся соціальний експеримент з надання базового доходу Mincome (minimal income), який стимулював учасників до працевлаштування: кожен зароблений долар зменшував виплати лише на 50 центів. Іншими словами, за цієї схеми, коли особа отримувала дохід від роботи, її виплати від програми зменшувалася не на суму заробленого, а лише на половину цієї суми. Таким чином, люди мали стимул працювати, оскільки кожен зароблений долар призводив лише до часткового зменшення соціальних виплат, зберігаючи певний рівень фінансової підтримки.

Успішним прикладом політики безумовного базового доходу є соціальна програма в штаті Аляска (США), яка триває з 1982 р. В її межах кожен офіційний резидент штату із стажем від шести місяців щороку отримує дивіденди від Перманентного фонду Аляски, який акумулює 25 % доходів від продажу нафти з місцевих родовищ. Середня сума виплат становить від 1 до 2 тис. дол.

Декілька національних пілотних проєктів реалізовано в країнах Африки. Так, у Намібії протягом 2008—2009 рр. за підтримки уряду і міжнародних організацій втілено програму Basic Income Grant, у межах якої кожен житель громад Очіверо і Омітаро, молодший 60 років (близько 1000 осіб), щомісяця отримував базовий дохід у 100 намібійських доларів, або 12 дол. за курсом того часу⁶. У 2016 р. американська благодійна організація Give Directly запустила масштабний соціальний проєкт у Кенії з метою вивчення впливу безумовного базового доходу на стан життя людей у слабозрозвитих країнах. За умовами Програми (яка триватиме до 2028 р.), 30 млн дол. виділено на виплати базового доходу 20 тис. жителям 197 сіл.

Численні національні пілотні проєкти реалізовано в європейських країнах. Зокрема, у Німеччині з 2014 р. некомерційна організація Mein Grundeinkommen використовує механізм краудфандингу для проведення лотереї для розіграшу річного безумовного базового доходу з щомісячними виплатами 1000 євро. У 2017 р. у Фінляндії дворічна програма безумовного базового доходу була ініційована урядом і підтримана Фондом соціального страхування Фінляндії (Kela). Експериментальна група включала у випад-

⁶ Haarmann C., Haarmann D., Jauch H. et al. Basic Income Grant Pilot Project Assessment Report, 2009. 103 p. URL: http://www.bignam.org/Publications/BIG_Assessment_report_08b.pdf

ковий спосіб обраних серед безробітних 2000 громадян віком від 25 до 58 років. Усім учасникам щомісяця надавався базовий дохід у 560 євро⁷.

У 2017 р. за ініціативою уряду Іспанії розгорнуто дворічний соціальний експеримент «B MINCOME», у процесі якого випадково обрані 1000 домогосподарств з найбільш бідних районів Барселони, що відповідали вимогам, щомісяця отримували до 1675 євро; інша група з 383 домогосподарств була обрана як контрольна⁸. Цікавим випадком є референдум 2016 р. у Швейцарії стосовно доцільності впровадження політики безумовного базового доходу. За його результатами, 76,9 % учасників голосування висловилися «проти» запровадження щомісячних виплат обсягом 2500 швейцарських франків дорослим і 625 швейцарських франків дітям (Khoma, Vdovychyn, 2021, p. 111).

На основі авторського аналізу 15 національних пілотних проєктів, реалізованих у різних країнах у різний період часу, встановлено, що загальний масштаб програм з надання безумовного базового доходу був невеликим — як правило, не перевищував вибірку в 10 тис. осіб. Переважна частина експериментів тривала не більше п'яти років. Їх результати засвідчили як позитивні, так і негативні соціально-економічні ефекти. Для конкретизації таких ефектів було обрано п'ять напрямів впливу програм безумовного базового доходу: на стан ринку праці, здоров'я, освіти, соціальні зміни і рівень споживання.

Виявилось, що найбільш поширеним позитивним результатом проведених експериментів стало покращення психологічного стану і загального самопочуття учасників через зменшення стресу від загрози браку фінансових ресурсів для задоволення базових потреб. Учасники експериментів стали більше інвестувати в поліпшення умов проживання, розширення раціону харчування. У дітей покращилися показники відвідування шкіл і результати навчання. Більше осіб почали активніше залучатися до політичного життя. Утім, позитивні ефекти супроводжувалися негативними тенденціями на ринку праці (рис. 1) і в соціальній сфері (рис. 2). Зокрема, зменшилися зайнятість і народжуваність, зросла кількість розлучень, скоротився рівень заробітної плати, збільшилася тривалість безробіття.

У цілому брак емпіричного матеріалу, випадковість і короткостроковість реалізованих програм знижують можливість формування вичерпних висновків щодо переваг і обмежень політики безумовного базового доходу й доцільності її запровадження на національному рівні. З огляду на

⁷ Kangas O., Jauhainen S., Simanainen M. et al. The basic income experiment 2017—2018 in Finland: Preliminary results. Helsinki, Ministry of Social Affairs and Health, 2019. 30 p. URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161361/Report_The%20Basic%20Income%20Experiment%2020172018%20in%20Finland.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁸ Report on the preliminary results of the B-MINCOME project (2017—2018). B. Lain (Ed.). Barcelona, Planning and Innovation Department Area of Social Rights, 2019. 42 p. URL: https://ajuntament.barcelona.cat/dretsocials/sites/default/files/arxiu-documents/results_bmincome_eng.pdf

Рис. 1. Вплив політики безумовного базового доходу на ринок праці

Джерело: тут і рис. 2 побудовано авторами за: Haarmann C., Haarmann D., Jauch H. et al. Basic Income Grant Pilot Project Assessment Report, 2009. 103 p. URL: http://www.bignam.org/Publications/BIG_Assessment_report_08b.pdf; Basic Income Pilot Project. Berlin, Mein Grundeinkommene. V. (non-profit), 2020. 52 p. URL: https://images.meinbge.de/image/upload/v1/pilot/projektmappe/Basic_Income_Pilot_Project_Magazine.pdf; The Economy Security Project, 2017. 75 p. URL: <https://economicsecurityproject.org/wp-content/uploads/2022/10/221010-Harstad-Strategic.pdf>; Kehrer K., McDonald J., Moffitt R. Final Report of the Gary Income Maintenance Experiment: Labor Supply. Princeton, New Jersey, Mathematica Policy Research, 1979. 88 p.; Report on the preliminary results of the B-MINCOME project (2017-2018). B. Lain (Ed.). Barcelona, Planning and Innovation Department Area of Social Rights, 2019. 42 p. URL: https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/sites/default/files/arxiu-documents/results_bmincome_eng.pdf; Mendelson M. Lessons from Ontario's Basic Income Pilot. Toronto, Maytree, 2019. 34 p. URL: <https://maytree.com/wp-content/uploads/Lessons-from-Ontarios-Basic-Income-Pilot.pdf>; Munnell A. Lessons from the Income Maintenance Experiments: An Overview. *Conference Series*. 1986. No. 30. P. 21; New Jersey Graduated Work Incentive Experiment. Summary Report. Department of Health, Education, and Welfare. Washington, D.C. Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation. URL: <https://www.mathematica.org/download-media?MediaItemId=%7B5F12C9E0-43EC-461F-BFA4-4E6BB1E5E884%7D>; Mathematica, Princeton, N.J.; Wisconsin Univ., Madison. Inst. for Research on Poverty, 1973. 117 p.; Simpson W., Mason G., Godwin R. The Manitoba Basic Annual Income Experiment: Lessons Learned 40 Years Later. *Canadian Public Policy*. 2017. Vol. 43. No. 1. P. 85—104. URL: https://www.umanitoba.ca/media/Simpson_Mason_Godwin_2017.pdf; The basic income experiment 2017-2018 in Finland: Preliminary results. Kangas O., Jauhiainen S., Simanainen M. et al. Helsinki, Ministry of Social Affairs and Health, 2019. 30 p. URL: https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161361/Report_The%20Basic%20Income%20Experiment%2020172018%20in%20Finland.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Рис. 2. Вплив політики безумовного базового доходу на соціальну сферу

це, потрібні не стільки додаткові масштабні експерименти, скільки ґрунтовні теоретичні дослідження щодо з'ясування соціально-економічного змісту феномена безумовного базового доходу й актуальної місії відповідної політики в умовах становлення інформаційно-мережевої економіки.

ПОЛІТИКА БЕЗУМОВНОГО БАЗОВОГО ДОХОДУ В КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

На тлі російського вторгнення розробка і впровадження політики безумовного базового доходу в Україні стають дедалі актуальнішими. Про можливість її реалізації ішлося й раніше, проте ця ідея не діставала значної підтримки. Війна поглибила існуючі проблеми й поставила нові виклики перед державою і українським суспільством у цілому. Через активні військові дії багато людей втратили житло, роботу, близьких. Багато підприємств і заводів призупинили активну діяльність. За 2022 р. реальний ВВП України знизився на 29,1 %⁹, безробіття зросло, а мільйони громадян стали вимушеними переселенцями. У таких умовах політика безумовного базового доходу може стати важливим засобом підтримки населення і додатковим фактором повернення громадян з-за кордону.

На нашу думку, при розробці політики безумовного базового доходу в Україні можуть бути застосовані два підходи. Перший передбачає повну заміну існуючих державних інститутів соціальної підтримки; згідно з другим, базовий дохід постає актуальною складовою існуючої системи соціальної підтримки.

⁹ Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2022 році. *Національний банк України*. 2023. 14 квіт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2022-rotsi>

Оскільки сутнісним принципом політики безумовного базового доходу є масова (для всіх громадян) безумовна імплементація доходу, розглянемо три варіанти виплат, а отже, визначимо і можливість реалізації такої політики в масштабах усієї країни. Припустімо, що:

- *варіант 1 (ББД-1)* — безумовний базовий дохід є щомісячним платежем, доступним і однаковим для всіх громадян;
 - *варіант 2 (ББД-2)* — безумовний базовий дохід є щомісячним платежем, який доступний і однаковий для всіх дорослих (старших 18 років) громадян, а для дітей віком до 18 років становить 25 % базового доходу дорослої особи;
 - *варіант 3 (ББД-3)* — безумовний базовий дохід є щомісячним платежем, який доступний і однаковий для всіх працездатних осіб віком від 18 років, для дітей до 18 років становить 25 % базового доходу дорослої особи, для осіб пенсійного віку зберігає середній розмір пенсійних виплат.
- Загальну схему виплат наведено в табл. 1.

Таблиця 1. **Можливі сценарії виплат безумовного базового доходу в Україні**

Модель виплат	Основа базового доходу	Місячний платіж, грн			Річні витрати, млн грн
		пенсіонерам	дорослим	дітям	
ББД-1	Прожитковий мінімум для всіх громадян	2 589	2 589	2 589	1 273 788
	мінімальна заробітна плата для всіх громадян	6 700	6 700	6 700	3 296 400
ББД-2	Прожитковий мінімум для дорослих, пенсіонерів і 25 % від нього для дітей	2 589	2 589	647	1 102 526
	Мінімальна заробітна плата для дорослих, пенсіонерів і 25 % від неї для дітей	6 700	6 700	1 675	2 853 195
ББД-3	Середня пенсія для пенсіонерів, прожитковий мінімум для дорослих і 25 % від нього для дітей	4 539	2 589	647	1 352 884
	Середня пенсія для пенсіонерів, мінімальна заробітна плата для дорослих і 25 % від неї для дітей	4 539	6 700	1 675	2 575 723

Джерело: складено авторами за: Мінімальна зарплата в Україні. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (дата звернення: 01.05.2023); Населення (1990—2021). *Державна служба статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.05.2023); Прожитковий мінімум в Україні 2023. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/> (дата звернення: 01.05.2023).

З таблиці 1 видно, що програми безумовного базового доходу потребують великих витрат: від 1,1 трлн грн (за сценарієм ББД-2) до понад 2 трлн грн і навіть 3 трлн грн за іншими сценаріями, що наближається до розміру річного бюджету України. Для оцінки ефективності таких програм їх витрати слід порівняти з поточними витратами на соціальне забезпечення (табл. 2), які становили 426 млрд грн у 2022 р.¹⁰ Сюди також варто додати державні витрати на пенсійне забезпечення, які у тому ж році сягали 210,4 млрд грн¹¹.

З таблиці 2 видно, що навіть надзвичайно економний варіант (ББД-2) базового доходу (на рівні прожиткового мінімуму для всіх дорослих осіб і 25 % від нього для дітей віком до 18 років) перевищує видатки на соціальне забезпечення в Україні у 2022 р. майже у два рази. Отже, жодна з розглянутих моделей не є реалістичною для імплементації в Україні з огляду на внутрішні джерела фінансування, навіть за умов тотального скорочення витрат на соціальне забезпечення. Альтернативні додаткові джерела фінансування можна залучити завдяки реалізації програм приватизації малих і великих об'єктів, акумуляції рентних платежів за користування природними надрами, отримання міжнародної допомоги у вигляді грантів від країн-партнерів і міжнародних інституцій, залучення коштів шляхом конфіскації заморожених російських активів в Україні й за кордоном.

Отже, хоча ініціатива щодо впровадження політики безумовного базового доходу для всіх громадян України, на перший погляд, є привабливою, вона стикається з суттєвими фінансовими обмеженнями. Однак це

Таблиця 2. Порівняння видатків на соціальне забезпечення і реалізацію програм безумовного базового доходу в Україні

Сценарії виплат	Річні витрати, млн грн	ББД як частина видатків на соціальне забезпечення, %
ББД-1	1 273 788	200
	3 296 400	518
ББД-2	1 102 526	173
	2 853 195	448
ББД-3	1 352 884	213
	2 575 723	405

Джерело: складено авторами за: Видатки держбюджету України. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/> (дата звернення: 01.05.2023); Огляд основних підсумків роботи Пенсійного фонду України за 2022 рік. *Пенсійний фонд України*. 2023. 04 січ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2155532-oglyad-osnovnyh-pidsumkiv-roboty-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2022-rik/> (дата звернення: 01.05.2023).

¹⁰ Видатки держбюджету України. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/> (дата звернення: 01.05.2023).

¹¹ Огляд основних підсумків роботи Пенсійного фонду України за 2022 рік. С. 1. *Пенсійний фонд України*. 2023. 04 січ. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2155532-oglyad-osnovnyh-pidsumkiv-roboty-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2022-rik/> (дата звернення: 01.05.2023).

не виключає можливості покращити механізми соціального захисту громадян іншим шляхом. Одним з можливих варіантів є впровадження адресної базової допомоги найбільш постраждалим групам населення протягом одного-двох років для пом'якшення обставин перехідного періоду післявоєнного відновлення. Фінансування такої програми може включати різні варіанти, а розмір допомоги визначатиметься кількістю залучених до Фонду повоєнного відновлення України коштів. Для уникнення зловживань і корупції важливо забезпечити ефективність і прозорість реалізації таких програм. Проте в такому випадку йтиметься не про політику безумовного базового доходу, а про додаткові форми соціального захисту й підтримки тих, хто найбільше постраждали від війни. Одним з механізмів фінансування таких програм можна розглядати вилучення в бюджет соціальної ренти через запровадження рентного податку від продажу або оренди об'єктів державної власності з урахуванням ефекту їх суспільної корисності.

ВИСНОВКИ

Інститут приватної власності є підґрунтям ринкової економіки. Утім за межами суспільного регулювання він продукує ефекти економічного відчуження, зокрема, зумовлює процеси соціально-економічного розшарування за доходами і доступом до ресурсів життєзабезпечення.

Світова тенденція до економічної диференціації окреслилася в останні десятиріччя ХХ ст. Становлення інформаційно-мережевої економіки на межі століть сполучалося з великими сподіваннями на загальне покращення суспільного життя. Оптимістичні громадські очікування стали каталізатором глобально-локальних перетворень власності в напрямі реформування панівної моделі соціальної ринкової держави. У ході реформ передбачалося створити ефективну систему управління як організаційне підґрунтя для інноваційної структурної перебудови економіки і становлення нового типу публічного сектору. Втім недостатнє наукове осмислення змісту і механізмів новітнього етапу творчого руйнування спричинило ціннісне вихолощування інститутів, покликаних здійснити адекватну трансформацію відносин власності. Це активізувало процеси зміцнення суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності й сформувало низку ризиків та інституційних пасток на шляху висхідного соціально-економічного розвитку.

Сьогодні процеси суспільного відчуження підживлюються технологіями гібридної війни. Особливого загострення набули глобальні суперечності в реалізації прав власності й суспільного розподілу в політико-економічному просторі України через військову агресію РФ. У контексті пошуку напрямів подолання новітніх форм соціально-економічного відчуження й успішного повоєнного відновлення України осмислено процеси модернізації суспільного розподілу з урахуванням світового досвіду за-

провадження політики безумовного базового доходу. На основі розрахунку кількох можливих сценаріїв імплементації концепції ББД в Україні визначено, що така політика може бути реалізована лише за умов сталої фінансової допомоги світового співтовариства. Ураховуючи той факт, що наразі спостерігаються певні ознаки зменшення допомоги від країн-партнерів, альтернативним варіантом можуть бути програми адресної допомоги найбільш уразливим категоріям населення для пом'якшення наслідків суспільної адаптації до відновлювального повоєнного періоду.

На нашу думку, перспективним напрямом творчих розвідок є розробка «дорожньої карти» ефективного і прозорого управління процесами перетворення власності й системи суспільного розподілу в Україні для активізації внутрішнього відтворювального потенціалу як підґрунтя «національно укоріненого» соціально-економічного розвитку. Важливими складовими реалізації такого розвитку є перевірка надійності й стабільності джерел фінансового забезпечення реформ, а також концептуальне осмислення феномена безумовного базового доходу в більш широкій системі координат — як об'єкта привласнення / відчуження в сукупності його традиційних і перетворених форм і механізмів їх втілення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Coase, R. (1992). *The Institutional Structure of Production*. Chicago, University of Chicago Law School Chicago Unbound Law School Publications. 19 p. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=occasional_papers
- Williamson, O. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. N.Y., The Free Press. A Division of Macmillan, Inc.; London, Collier Macmillan Publishers. 450 p.
- Ostrom, E., Walker, J., Gardner, R. (1994). *Rules, games, and common-pool resources*. Michigan, University of Michigan Press. 385 p. <https://doi.org/10.3998/mpub.9739>
- Deaton, A. (2013). *The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality*. Princeton, Princeton University Press. 376 p. <https://doi.org/10.1515/9781400847969>
- Galbraith, J. (1984). *The Anatomy of Power*. London, Published by Hamish Hamilton. 206 p.
- Stiglitz, J. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age*. N.Y., W. W. Norton & Company. 400 p.
- Sreeparna, S., Prabal, R., Jaideep, R., Grazyna, W-R. (2021). Institutional Imperfections and Buyer-Induced Holdout in Land Acquisition. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 177. No. 3. P. 261—298. <https://doi.org/10.1515/9781400847969>
- Ding R., Yu Ko, Ch., Shen, Bo (2020). Choosing a Production Joint Venture Partner. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 176. No. 4. P. 665—685. <https://doi.org/10.1628/jite-2020-0039>
- Manipushpak, M., Rupayan, P., Arindam, P., Sharada, P. (2020). Equilibrium Coexistence of Public and Private Firms and the Plausibility of Price Competition. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 176. No. 2. P. 217—242. <https://doi.org/10.1628/jite-2019-0041>
- Задорожний, Г. (1996). *Власність та економічна влада*. Харків, Основа. 144 с.

- Хохлов, М. (2013). Економічний зміст власності в аспекті соціально-економічних перетворень. *Економічна теорія*. № 3. С. 5—15. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_13_3_05_uk.pdf
- Домашенко, М., Рубаник, В. (2002). Власність і право власності: нариси з історії, філософії, теорії і практики регулювання відносин власності в Україні. Харків, Факт. 550 с.
- Зюзь, Д. (2017). Генеза інституту власності та роль держави в трансформації відносин власності. *Ефективність державного управління*. Вип. 2 (51). Ч. 1. С. 102—110. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/310/305>
- Мандибура, В. (2013). Системно-формаційна трансформація інституту власності. *Економічна теорія*. № 2. С. 57—73. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_13_2_57_uk.pdf
- Тарасевич, В. (2018). Влада-власність і держава в епоху перших цивілізацій. *Економічна теорія*. № 1. С. 21—44. <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.021>
- Гриценко, А. (2003). Сумісно-розділені відносини: праця, власність і влада. *Економіка України*. № 3. С. 50—58.
- Гриценко, А. (2022). Економічні суперечності глобалізації і локалізації та їх сучасні прояви. *Економічна теорія*. № 4. С. 5—29. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.005>
- Artomova, T., Ostapenko, T., Britchenko, I. (2023). Determining the Impact of global-local transformations of property on the formation of nanoeconomics. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. Vol. 2. No. 13 (122). P. 73—84. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.277391>
- Milanovic, B. (2023). The three eras of global inequality, 1820-2020 with the focus on the past thirty years. *Stone Center on socio-economic Inequality working paper series*. No. 59. 73 p. <https://doi.org/10.31235/osf.io/yg2h9>
- Артёмова, Т. (2016). Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. *Економічна теорія*. № 3. С. 5—17. <https://doi.org/10.15407/etet2016.03.005>
- Гриценко, А. (ред.) (2021). Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки. Моногр. Київ, НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”; ДНУ “Академія фінансового управління”. 736 с.
- Гриценко, А. (1997). Структура ринкової трансформації інверсійного типу. *Економіка України*. № 1. С. 4—10.
- More, T. (2016). Utopia. Planet PDF. 183 p. URL: <https://basilica.ca/documents/2016/10/Thomas%20More-Utopia.pdf>
- Spicker P. (Ed.) (2020). The origins of modern welfare. Vol. 1: Juan Luis Vives. On the relief of the poor, or of human need. 258 p. URL: <https://tinyurl.com/wzm8vhdc>
- Paine, T. (1999). Agrarian Justice. grundskyld.dk. 22 p. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Paine1795.pdf>
- Spence, T. (2017). The Rights of Infants. Marxists Internet Archive. 16 p. URL: <https://www.marxists.org/history/england/britdem/people/spence/infants/infants.htm>
- Mill, J. (2011). Socialism. The Project Gutenberg eBook of Socialism. 136 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/38138/38138-h/38138-h.htm>
- King, M. (1967). Where do we go from here: Chaos or community? New York, Harper & Row. 209 p.
- Бодров, В. (2019). Безумовний базовий дохід в контексті соціально-економічного вирівнювання. Зб. мат. III Між. наук.-практ. конференції «Економічні перспективи підприємництва в Україні». С. 22—25. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viktoriya-Hurochkina/publication/346723909_Teoria_igor_v_pove-

dinkovij_ekonomici/links/5fcfb65ca6fdcc697bef4b53/Teoria-igor-v-povedinkovij-ekonomici.pdf#page=27

- Гончарова, С., Гончаров, А. (2016). Соціальна концепція гарантованого (базового) доходу населення. *Бізнес Інформ*. № 4. С. 138—142. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=binf_2016_4_22
- Пищуліна, О. (2016). Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива. Київ, Разумков центр. 12 с. URL: https://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf
- Лібанова, Е. (2020). Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. 456 с.
- Корчинська, О. (2018). Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект*. Т. 21. № 2. С. 98—101. URL: http://intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_2/20.pdf
- Keynes, J. (1963). Economic Possibilities for our Grandchildren. In: *Essays in Persuasion*. N.Y., W.W. Norton & Co. P. 358—373.
- Widerquist, K. (2005). A failure to communicate: what (if anything) can we learn from the negative income tax experiments? *The Journal of Socioeconomics*. No. 34. P. 49—81. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2004.09.050>
- Khoma, N., Vdovychyn, I. (2021). Universal basic income as a form of social contract: assessment of the prospects of institutionalization. *Przestrzeń Społeczna*. Vol. 1. No. 21. P. 97—115. URL: https://www.researchgate.net/publication/222578698_A_failure_to_communicate_What_if_anything_can_we_learn_from_the_negative_income_tax_experiments

Надійшла 16.11.2023

Прорецензована 19.12.2023

Доопрацьована 24.01.2024

Підписана до друку 30.01.2024

REFERENCES

- Coase, R. (1992). *The Institutional Structure of Production*. Chicago, University of Chicago Law School. Chicago Unbound. Law School Publications. 19 p. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=occasional_papers
- Williamson, O. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. N.Y., The Free Press. A Division of Macmillan, Inc.; London, Collier Macmillan Publishers. 450 p.
- Ostrom, E., Walker, J., Gardner, R. (1994). *Rules, games, and common-pool resources*. Michigan, University of Michigan Press. 385 p. <https://doi.org/10.3998/mpub.9739>
- Deaton, A. (2013). *The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality*. Princeton, Princeton University Press. 376 p. <https://doi.org/10.1515/9781400847969>
- Galbraith, J. (1984). *The Anatomy of Power*. London, Published by Hamish Hamilton. 206 p.
- Stiglitz, J. (2019). *People, Power, and Profits: Progressive Capitalism for an Age*. N.Y., W.W. Norton & Company. 400 p.
- Sreeparna, S., Prabal, R., Jaideep, R., Grazyna, W.-R. (2021). Institutional Imperfections and Buyer-Induced Holdout in Land Acquisition. *Journal of Institutional and*

- Theoretical Economics*. Vol. 177. No. 3. P. 261-298. <https://doi.org/10.1628/jite-2021-0012>
- Ding, R., Yu Ko, Ch., Shen, Bo (2020). Choosing a Production Joint Venture Partner. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 176. No. 4. P. 665-685. <https://doi.org/10.1628/jite-2020-0039>
- Manipushpak, M., Rupayan, P., Arindam, P., Sharada, P. (2020). Equilibrium Coexistence of Public and Private Firms and the Plausibility of Price Competition. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. Vol. 176. No. 2. P. 217-242. <https://doi.org/10.1628/jite-2019-0041>
- Zadorozhnyi, H. (1996). Property and economic power. Kharkiv. 144 p. [in Ukrainian].
- Khokhlov, M. (2013). The economic contents of property in the aspect of socio-economic transformations. *Economic theory*. No. 3. P. 5-15. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_13_3_05_uk.pdf [in Ukrainian].
- Domashenko, M., Rubanyk, V. (2002). Property and property rights: essays on history, philosophy, theory and practice of property relations regulation in Ukraine. Kharkiv. 550 p. [in Ukrainian].
- Ziuz', D. (2017). The genesis of the property institution and the role of the state in transformation of property relations. *Efficiency of public administration*. Vol. 2 (51). Part. 1. P. 102-110. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/310/305> [in Ukrainian].
- Mandybura, V. (2013). Systemic-informational transformation of the institution of property. *Economic theory*. No. 2. P. 57-73. URL: http://etet.org.ua/docs/ET_13_2_57_uk.pdf [in Ukrainian].
- Tarasevych, V. (2018). The power-property and state at the epoch of the first civilizations. *Economic theory*. No. 1. P. 21-44. <https://doi.org/10.15407/etet2018.01.021> [in Ukrainian].
- Grytsenko, A. (2003). Cooperative-divided relations: labor, property, and power. *Economy of Ukraine*. No. 3. P. 50-58 [in Ukrainian].
- Grytsenko, A. (2022). Economic contradictions of globalization and localization and their modern manifestations. *Economic theory*. No. 4. P. 5-29. <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.005> [in Ukrainian].
- Artomova, T., Ostapenko, T., Britchenko, I. (2023). Determining the impact of global-local transformations of property on the formation of nanoeconomics. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. Vol. 2. No. 13 (122). P. 73-84. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.277391>
- Milanovic, B. (2023). The three eras of global inequality, 1820-2020 with the focus on the past thirty years. *Stone Center on socio-economic inequality. Working paper series*. No. 59. 73 p. <https://doi.org/10.31235/osf.io/yg2h9>
- Artomova, T. (2016). Relations of social reproduction in Ukraine in the context of transformation of the models of state management. *Economic theory*. No. 3. P. 5-17. <https://doi.org/10.15407/etet2016.03.005> [in Ukrainian].
- Grytsenko, A. (Ed.) (2021). Formation of the institutional architecture of the information and network economy. Kyiv. 736 p. [in Ukrainian].
- Grytsenko, A. (1997). The structure of the inversion-type market transformation. *Economy of Ukraine*. No. 1. P. 4-10 [in Ukrainian].
- More, T. (2016). Utopia. Planet PDF. 183 p. URL: <https://basilica.ca/documents/2016/10/Thomas%20More-Utopia.pdf>
- Spicker, P. (Ed.) (2020). The origins of modern welfare. Vol. 1: Juan Luis Vives. On the relief of the poor, or of human need. 258 p. URL: <https://tinyurl.com/wzm8vhdc>

- Paine, T. (1999). *Agrarian Justice*. grundskyld.dk. 22 p. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Paine1795.pdf>
- Spence, T. (2017). *The Rights of Infants*. Marxists Internet Archive. 16 p. URL: <https://www.marxists.org/history/england/britdem/people/spence/infants/infants.htm>
- Mill, J. (2011). *Socialism*. The Project Gutenberg eBook of Socialism. 136 p. URL: <https://www.gutenberg.org/files/38138/38138-h/38138-h.htm>
- King, M. (1967). *Where do we go from here: Chaos or community?* New York, Harper & Row. 209 p.
- Bodrov, V. (2019). Universal basic income in the context of socio-economic equalization. In: Proc. of the Third International Scientific and Practical Conference «The economic perspectives of entrepreneurship in Ukraine». P. 22-25. URL: https://www.researchgate.net/profile/Viktoriya-Hurochkina/publication/346723909_Teoria_igor_v_povedinkovij_ekonomici/links/5fcfb65ca6fdcc697bef4b53/Teoria-igor-v-povedinkovij-ekonomici.pdf#page=27 [in Ukrainian].
- Honcharova, S., Honcharov, A. (2016). The Social Concept of the Guaranteed (Basic) Per Capital Income. *Business Inform.* No. 4. P. 138-142. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=binf_2016_4_22 [in Ukrainian].
- Pyshchulina, O. (2016). The economic model of “universal basic income”: a new social alternative. Kyiv, Razumkov centre. 12 p. URL: https://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf [in Ukrainian].
- Libanova, E. (2020). Poverty of Ukraine’s population: methodology, methods and practice of analysis. 456 p. [in Ukrainian].
- Korchynska, O. (2018). Unconditional basic income as a management tool of poverty. *Intellect XXI*. Vol. 21. No. 2. P. 98-101. URL: http://intellect21.nuft.org.ua/journal/2018/2018_2/20.pdf [in Ukrainian].
- Keynes, J. (1963). Economic Possibilities for our Grandchildren. In: *Essays in Persuasion*. N.Y., W. W. Norton & Co. P. 358-373.
- Widerquist, K. (2005). A failure to communicate: what (if anything) can we learn from the negative income tax experiments? *The Journal of Socioeconomics*. No. 34. P. 49-81. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2004.09.050>
- Khoma, N., Vdovychyn, I. (2021). Universal basic income as a form of social contract: assessment of the prospects of institutionalization. *Przestrzeń Społeczna*. Vol. 1. No. 21. P. 97-115. URL: https://www.researchgate.net/publication/222578698_A_failure_to_communicate_What_if_anything_can_we_learn_from_the_negative_income_tax_experiments

Received on November 16, 2023

Reviewed on December 19, 2023

Revised on January 24, 2024

Signed for printing on January 30, 2024

Tetiana Artomova, Dr. Sci. (Econ.), Associate Professor,
Chief Research Fellow of the Department of Economic Theory
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Vladyslav Sidov, Student of the Master's Program in Economics
National University of "Kyiv-Mohyla Academy"
2, Hryhoriya Skovorody St., Kyiv, 04655, Ukraine

GLOBAL-LOCAL TRANSFORMATIONS OF PROPERTY AND SOCIAL DISTRIBUTION AMID THE INTRODUCTION OF UNIVERSAL BASIC INCOME

Ukraine has to solve extremely difficult tasks, because, along with effective resistance to the Russian Federation's military aggression, it is necessary to form an adequate socio-economic basis for post-war recovery and successful integration into the European Union. The country must not only defend its European choice, but also scientifically consider the content of European values rooted in social institutions. The relevant area of creative studies is the transformation of property relations and social distribution.

The institution of private property constitutes the foundations of a market economy and civil society, but beyond regulation it produces the effects of social alienation. An important form of social alienation is the phenomenon of social stratification by income and access to resources. The global tendency towards excessive social differentiation was outlined in the last decades of the 20th century. However, state social security programs significantly smoothed out the contradictions.

At the turn of the century, great hopes for the improvement of social life rested on the development of the information and network economy. On the wave of optimistic expectations, the reformation of the dominant model of the social market state began. It was assumed that the public administration system would turn into a key factor in socio-economic modernization and lead to the formation of a new type of public sector. However, insufficient scientific understanding of the transformation of corporate governance mechanisms caused a tendency to strengthen economic efficiency priorities at the expense of weakening of social responsibility principles, which contributed to the formation of a number of new contradictions and threats to sustainable development.

Today, the processes of social alienation are intensifying against the backdrop of social conflicts. Contradictions in exercising property rights and social distribution became especially acute in the space of Ukraine's war economy. In the context of the search for ways to overcome the novel forms of alienation, the process of modernization of social distribution is considered taking into account the experience of world experiments with introducing universal basic income. On the basis of the scenario approach, the possibilities of applying the universal basic income policy in Ukraine are determined.

Keywords: *global-local market transformations; property relations; social distribution; threats to sustainable economic development; universal basic income policy; post-war recovery of Ukraine's economy.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. Відкритий доступ до повних версій статей журналу є на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
2. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
3. Редакційна колегія оцінює рукописи щодо їх наукового змісту без будь-яких расових, гендерних, сексуальних, релігійних, етнічних або політичних упереджень. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
4. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю або в тексті виявлено плагіат.
5. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
6. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
7. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
8. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
9. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The open access to the full versions of articles are on the journal's site and on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
2. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
3. The Editorial Board evaluates manuscripts for their scientific content without any racial, gender, sexual, religious, ethnic or political bias, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
4. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal or plagiarism is detected in the text.
5. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
6. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
7. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
8. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
9. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 4 від 09.04.2024 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 4 of April 09, 2024)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602

тел. +38 (044) 280-12-34

E-mail: econom-ukraine@ukr.net

<https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/index>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 27.04.2024. Формат 70 × 108/16.

Гарн. Minion Pro. Тираж 136 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

